



ISPARTA UYGULAMALI BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
GÖNEN MESLEK YÜKSEKOKULU
UYGULAMALI
SOSYAL BİLİMLER VE
GÜZEL SANATLAR DERGİSİ



Yıl: 2023

Cilt: 5

Sayı: 11



ISSN: 2687-4903

Derginin Sahibi / Owner of the Journal

Doç. Dr. Murat ÇELİKER
(Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Adına / On Behalf of Isparta University of Applied Sciences Applied)

Editör / Managing Editor

Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Nihat ALTUNTEPE

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants

Dr. Öğr. Üyesi/ Assist. Prof. Dr. Hatice E. TÜTÜNSATAR

Öğr. Gör. Dr. Murat Yusuf UÇAN

Öğr. Gör. Dr. Elif Bayrak KAYA

Yayın ve Danışma Kurulu / Editorial and Advisory Board

Prof. Dr. Yahya FİDAN	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Şebnem ASLAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr.Himmet KARADAL	Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Dilaver TENGİLİMOĞLU	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KARADAĞ	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Özhan ÇETİNKAYA	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Selçuk İPEK	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Olcay Bige AŞKUN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nurhan PAPATYA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir GÖVDERE	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup ALTAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Mirzahan EGEMBERDİYEV	El Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi
Doç. Dr. Özcan DEMİR	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet UÇAR	Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Gürcan PAPATYA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. İzzet TAŞAR	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Gülnar TAUBAEVA	M.Auezov Güney Kazakistan Ulusal Ün.
Doç. Dr. Musa TÜRKOĞLU	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Raşit TACİBAYEV	Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Ün.
Doç. Dr. Beyhan AKSOY	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet DÜŞÜKCAN	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa GENÇ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Fatima DURSUNOVA	Mehmet E. Resulzade Bakü Devlet Ün.
Doç. Dr. Mete Kaan NAMAL	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa KOÇANCI	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan ÖZKUL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Adem BABACAN	Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ece Çalış ZEĞEREK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmail BAŞARAN	Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şerife DURMAZ	Akdeniz Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Özgür ÇETİNTAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Emrah DOĞAN
Dr. Öğr. Üyesi Mine Ülkü Öztürk
Dr. Öğr. Üyesi Begül ÖZKOCA

Bitlis Eren Üniversitesi
Bitlis Eren Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Web Editörü / Web Editor

Öğr. Gör. Harun ÇAKIR
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Kapak Tasarım / Cover Design

Öğr. Gör. Yasemin DURAN
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Redaktör / Proofreader

Öğr. Gör. Serdar YETİŞEN
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

İletişim Adresi / Contact Info

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi (SOSGÜZ)
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Gönen MYO, Gönen/ISPARTA
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosguz>
sosguz@isparta.edu.tr
0 246 2812300

Amaç / Aim

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi (SOSGÜZ) Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi bünyesinde yayınlanan uluslararası hakemli bir e-dergidir. Sosyal bilimler ve güzel sanatlar alanlarındaki hem teorik hem de uygulamalı çalışmaların yer aldığı dergi, sosyal bilimler ve güzel sanatların hızla gelişen alanlarına ilişkin makalelerin yayınına öncelik tanır ve disiplinler arası yöntem ve teknolojiler üzerine yoğunlaşmayı, sosyal bilimler ve güzel sanatlar alanlarındaki en güncel bilimsel ve sanatsal gelişmeleri araştırmacılara, sanatçılara ve ilgili kitlelere ulaştırmayı hedefler. Dergiye gönderilen bilimsel çalışmaların yayımlanmamış ve sözlü veya poster sunum olarak başka yerde yayın için değerlendirme aşamasında olmaması gereklidir.

Kapsam / Scope

Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi" sosyal bilimler ve güzel sanatlar alanlarındaki bütün konuları kapsayan bir dergidir. Dergi ulusal ve uluslararası düzeyde sosyal bilimler ve güzel sanatlar alanlarında orijinal bir araştırmayı bulgu ve sonuçlarıyla yansıtan ve bilime katkısı olan araştırma makalelerini veya yeterli sayıda bilimsel makaleyi tarayıp, konuyu bugünkü bilgi ve uygulama düzeyinde özetleyen, değerlendirme yapan ve bulguları karşılaştırarak yorumlayan tarama makalelerini kabul etmektedir

“Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi (SOSGÜZ)” sosyal ve sanatsal konuları içerisine alan uygulamalı bilimler konusundaki araştırmaları yayınlayan uluslararası, hakemli ve bilimsel bir dergidir. Dergi, uluslararası düzeyde sosyal bilimler ve güzel sanatlar alanlarında en güncel gelişmeleri araştırmacılara, sanatçılara ve ilgili kitlelere ulaştırmayı hedefler. Dergi sosyal bilimler ve güzel sanatlar alanlarında orijinal bir araştırmayı bulgu ve sonuçlarıyla yansıtan ve bilime katkısı olan araştırma makalelerinin yayınına öncelik tanır ve disiplinler-arası yöntem ve teknolojiler üzerine yoğunlaşmayı amaç edinir.

“Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi (SOSGÜZ)” evrensel bilime ve uygulamaya katkıda bulunmak şartıyla, her türlü yapıcı, yaratıcı ve yenilikçi görüşlere açıktır. Dergi yılda 2 sayı yayınlanmakta (Haziran - Aralık) olup, Türkçe ve İngilizce dillerinden birinde yazılmış makaleleri kabul etmektedir. Teorik (kuramsal) veya uygulama içeren araştırma ve çalışmaların yayımlandığı disiplinlerarası bir dergidir. Özgün araştırma makalelerinin başka dergilerde yayımlanmamış olması, teorik ve uygulama sonuçları içermesi beklenir. Derleme makalelerinde ise belirli bir konu üzerinde bilimsel, uygulama ve güncel gelişmelerin geniş bir kaynakça kullanılarak yansıtılması ve bunların doyurucu bir değerlendirilmesinin yapılması aranır.

Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar alanlarında;

- Özgün araştırma makaleleri,
- Derleme ve tarama makaleleri,
- Lisansüstü ve doktora tez makaleleri
- Kongre, konferans, sempozyum bildirileri,

kabul edilmektedir. Dergide yayımlanan makaleler izin alınmaksızın başka bir yerde yayımlanamaz veya bildiri olarak sunulamaz. Makalelerin bir kısmı veya tamamı Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar dergisi (SOSGÜZ) kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

İndeksler / Indexes

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi (SOSGÜZ) aşağıdaki veri tabanları/bibliyografya/indeksler tarafından taranmaktadır:

Isparta University of Applied Sciences Journal of Applied Social Sciences and Fine Arts (JASSFA) are indexed in the following data bases/bibliographies/indices:

ASOS
indeks

Asos Index (2020)



Central And East European Index
(CEENDX) (2020)



Citefactor Academic Journals
(2020)



International Institute Of Organized
Research (I2OR) (2020)



kaynakça.info (2020)



ideal online (2020)



Scientific Indexing Services (SIS)
(2020)



Directory of Academic and
Scientific Journals (2020)

Hakem Kurulu / Referee Board

Prof. Dr. Serkan DİLEK
Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Emre GÜLER
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Prof. Dr. Selim Yıldırım
Anadolu Üniversitesi

Doç. Dr. Kemal YAMAN
Karabük Üniversitesi

Doç. Dr. Derya ÖZTÜRK
Ordu Üniversitesi

Doç. Dr. Süha ÇELİKKAYA
Süleyman Demirel Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zafer ÖZTÜRK
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Öznur Yıldırım
Adıyaman Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Müjde YÜCEL COŞAR
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YAZAR
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan GÜNEY
Bolu İzzet baysal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Nurgül SUCU KÖROĞLU
Selçuk Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Atila GÖKDEMİR
Süleyman Demirel Üniversitesi

Liste dergimizin bu sayısında yayımlanan makaleleri değerlendiren hakemlerden oluşmaktadır. Hakemlerimize dergimize yapmış oldukları katkıdan dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

This list constitutes of the referees that evaluate the articles published in this volume of our Journal. We thank all the referees for their priceless contributions to our Journal.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Öğr. Gör. Selda ÜNSAL
Prof. Dr. Bekir GÖVDERE

İşletmelerde Çevresel Sürdürülebilirliğin Sağlanmasında Sürdürülebilir Ambalaj Kullanımının Önemi
The Importance of The Use of Sustainable Packaging in Ensuring Environmental Sustainability in Enterprises
1-15

Doç. Dr. Murat Kemal KELEŞ
Öğr. Gör. Barış IŞILDAK
Prof. Dr. Aşkın ÖZDAĞOĞLU

Pazarlama Karması Bileşenlerinin Dematel Yöntemiyle Analiz Edilmesi: Havayolu Sektöründe Bir Uygulama
Analysis of Marketing Mix Components by Dematel Method: An Application in The Airline Industry
16-28

Yeşim ÇELİK
Doç. Dr. Melek DİKMEN
Kuddusî'nin Yaş Zaviyesinden Tekamülü
The Evolvment of Quddusi in Terms of Age
29-46

Vildan YENTÜRK
Doğadaki Fiziksel Boşlukların Seramik Sanatında Biçimlenişi
The Formation of Physical Voids in Nature in Ceramic Art
47-58

Pelin SÖNMEZ
Doç. Dr. Hidayet Gizem ÜNLÜ ÖREN
Covid-19 Pandemisinin G7 Ülkeleri ve Bazı Yükselen Piyasa Ekonomilerine Etkilerinin ve Uygulanan
Ekonomik Destek Paketlerinin İncelenmesi
Investigation of The Effects of The Covid-19 Pandemic on The G7 Countries and Some Emerging Market
Economies and Applied Economic Support Packages
59-74

Raşit SÜZER
Yavaş Bilim Terimine Bir Bakış
A Look at The Term Slow Science
75-86

YAYIN İLKELERİ / PUBLICATION PRINCIPLES

1. Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi (SOSGÜZ) yılda 2 sayı yayınlanmakta (Haziran- Aralık) olup, Editör Kurulu gerekli gördüğü takdirde belirlediği başlıklarda özel sayı çıkarma yetkisine sahiptir.
2. Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır.
3. Dergide sosyal ve sanatsal konuları içerisine alan uygulamalı bilimler konusundaki araştırmalara yer verilir.
4. Türkçe ve İngilizce dillerinden birinde yazılmış makaleler kabul edilmektedir.
5. Dergiye gönderilen bilimsel çalışmaların yayımlanmamış ve sözlü veya poster sunum olarak başka yerde yayın için değerlendirme aşamasında olmaması gereklidir.
6. Dergide yayımlanan makalelerde ifade edilen görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
7. “Yayın İlkeleri”ne uygun olan “Araştırma Makalesi” türündeki eserler çifte kör hakemlik sürecine ve benzerlik/intihal kontrolüne tabiidir. Hakem raporlarından birinin olumlu, diğerinin olumsuz olduğu durumda, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir ya da son karar yayın kurulu tarafından mevcut raporlara göre verilir. Yayımlanmasına karar verilen yazılar dergi yönetimince uygun görülen bir sayıda yayımlanır.
8. Hakemlerden gelen değerlendirme raporları doğrultusunda makalenin yayımlanmasına, yazardan düzeltme istenmesine ya da makalenin geri çevrilmesine karar verilecektir. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç üç ay içinde yapılarak dergimize ulaştırılması gerekmektedir.
9. Çalışmalarını gönderen yazarlar; makalede hiçbir şekilde intihal yapmadığını, intihalden doğan tüm sorumlulukların kendilerine ait olduğunu, bu konuda derginin hiçbir sorumluluğunun olmadığını beyan etmiş olmaktadır.
10. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler ilk olarak intihal programından geçirilmektedir. Benzerlik indeksi oranı yüksek olan makaleler değerlendirme sürecine alınmadan reddedilmektedir.
11. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüşler derginin görüşleri değildir. Tüm sorumluluk yazarına aittir. Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır.
12. Derginin tüm giderleri Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti alınmaz.
13. Gönderi dosyası Microsoft Word dokümanı dosyası biçimindedir.
14. Gönderilen makalelerde SOSGÜZ yazım kuralları aranır.
15. Makaleler akademik intihal engelleme programından (Örneğin: Ithenticate, intihal.net vb.) alınmış orijinallik raporu ile birlikte gönderilmelidir. Bu oran %20'ye kadar kabul edilmektedir. %20'nin üzerinde benzerlik oranı olan çalışmalar ön kontrol aşamasında iade edilir.
16. Yazarlar Telif hakkı formunu imzalayarak sisteme yüklemek zorundadırlar.
17. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Anlaşması Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.
18. Derginin ilke ve kurallara uymayan ve yazım kurallarında belirtilen şartları taşımayan makaleler değerlendirmeye alınmaz ve gerekli düzenlemelerin tamamlanması için makale yazara iade edilir ya da reddedilir.
19. Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.
20. Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası çift kör olarak hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.
21. Kabul edilen yayından önce veya sonra etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır.
22. Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.
23. Yayımlanan eserler için yazar(lar)a telif ücreti ödenmez.
24. Yayın ilkelerine uygun olmayan makaleler hakem değerlendirme sürecine alınmayacaktır.

YAZIM KURALLARI / SPELLING RULES

ÇALIŞMANIN TÜRKÇE BAŞLIĞI 12 PUNTO İLE BU ALANA YAZILIR ÇALIŞMANIN İNGİLİZCE BAŞLIĞI 12 PUNTO İLE BU ALANA YAZILIR

ÖZ

Özet metni Times New Roman yazı tipinde 10 punto ile yazılmalı, içerisinde kısaltma kullanılması halinde, kısaltmanın açık adı parantez içinde belirtilmelidir. Özette çalışmanın amacı ve kullanılan yöntemler kısaca belirtilmeli, bulgular yeterli sayısal ayrıntıyla birlikte özetlenmeli ve sunulan bulgular çerçevesinde sonuç açıklanmalıdır. İstenildiği takdirde özet; amaç, yöntem, bulgular ve sonuç başlıkları kullanılarak alt başlıklara ayrılabilir. Özet 200 kelimeyi aşmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kurallar, Makale, Sayfa, Şablon, Yazı Tipi. 10 punto
Jel Kodları :10 punto

ABSTRACT

The abstract section should be written using in 10 pt. If the abbreviation is used, the abbreviated name should be specified in parentheses. The intent of the study and the methods used should be briefly stated, the findings should be summarized with sufficient numerical details and the results should be explained within the presented findings. Summarize if desired; purpose, method, findings and conclusions. The entire summary should not be exceed 200 words.

Keywords: Article, Font Style, Page, Rules, Template.
Jel Codes :

TAM METİN MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Makaleler “Office Word” programında A4 boyutlarında hazırlanmalıdır ve uzunluğu dergi formatında 30 sayfayı geçmemelidir.
2. Sayfa düzeni; Üst: 4,5 cm, Alt: 2,5 cm, Sol: 2,5 cm ve Sağ: 2,5 cm olmalıdır.
3. Makaleler 11 punto ve “Times New Roman” karakteri ile tek satır aralığı kullanılarak yazılmalıdır. Yazımda, virgül ve noktalardan sonra bir karakter ara verilmelidir.
4. Paragraflarda başlangıç girintisi kullanılmamalı, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılmalıdır. Paragraflar arasında ilave boş satır bırakılmamalıdır.
5. Makalenin ilk sayfasında 12 punto ve ortalı olarak, büyük harflerle ve kalın yazı tipi Türkçe ve İngilizce başlık, 10 punto olarak en az 120 en fazla 200 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce öz ile en az 3 en fazla 5 tane olmak üzere Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler bulunmalıdır.
6. Dergimiz JEL (Journal of Economic Literature) sınıflandırma kodu uygulaması olduğundan gönderilecek makalelerde yazarların en fazla 5 tane olmak üzere JEL sınıflandırma kodlarını da belirtmesi gerekmektedir.
7. Makalede ana başlıklar ve alt başlıklar kalın (bold), 11 punto ve sola yaslı (girintisiz) olarak 1., 1.1., 1.1.1., 1.1.2., 1.1.2.1. gibi ondalıklı şekilde numaralandırılmalıdır. Ana başlıkların bütün harfleri büyük yazılmalı, alt başlıkların ise sadece baş harfleri büyük yazılmalıdır. Ana başlıklardan önce 1 satır boşluk bırakılmalı, başlık sonrasında ise boşluk bırakılmamalıdır. Alt başlıkların ise hem öncesinde hem de sonrasında herhangi bir satır boşluğu bırakılmamalıdır.
8. Makale içindeki tüm tablo ve şekiller metnin uygun yerlerinde sayfaya ortalı olarak gösterilmelidir. Her tablo ve şekle kalın yazı tipinde bir sıra numarası (**Tablo 1.**, **Şekil 2.** vb. gibi) ve normal yazı tipinde bir başlık verilmelidir. Başlık; tablolarda üstte, şekillerde altta, sayfaya ortalı, yalnızca kelimelerin baş harfleri büyük olacak şekilde, 10 punto olarak, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılarak hazırlanmalıdır. Tablo ve şekil içindeki metin Times New Roman karakteri ile 8-10 punto aralığında ve tek satır olmalıdır. Grafik, çizelge, harita, çizim ve fotoğraf gibi tüm görseller şekil olarak nitelendirilmelidir. Tüm tablo ve şekiller yukarıda verilen sayfa düzenine uygun ve kolaylıkla okunacak biçimde olmalıdır. Tablo ve şekillerde açıklama ve kaynaklar tablo ve şeklin altında 8 punto olarak, paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk bırakılarak verilmelidir. Tablo ve şekilden önce ve sonra satır boşluğu bırakılmamalıdır.
9. Dergiye gönderilen makaleler; referans sistemi, dipnot gösterme biçimi ve kaynakça düzenlenmesinde American Psychological Association (APA) stilinde hazırlanmalıdır. Bu bağlamda atıflar metin içerisinde

bağlaç yöntemi kullanılarak yapılmalıdır. Açıklama notları ise sayfa altında dipnot şeklinde ve 8 punto olarak ifade edilmelidir.

10. Metin içerisinde atıflar yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı ve sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Yazar adı yoksa kurum adı yazar yerine kullanılmalıdır.

Tek yazarlı yayınlarda atıf: (Derer, 2014:32).

İki yazarlı yayınlarda atıf: (Çakır ve Köklü, 2014:28).

Üç ve daha çok yazarlı yayınlarda atıf: (Öztürk vd., 2017:68).

Birden fazla kaynağa atıf: (Mishkin, 1999:57; Bernanke, 2005:36).

Kaynağın tamamı için atıf: (Richard, 2017).

Yazar adı olmayan kaynaklar için atıf: (TCMB, 2016:72).

11. Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belirli ise süreli yayınlardakine benzer şekilde atıf yapılmalıdır. İnternette indirilen kaynak için tarih verilmemişse ilgili dosyaya erişim tarihi kaynağın yılı olarak kullanılmalıdır. Eğer atfın yazarı belli değilse parantez içerisinde internet sitesinin kurumu ve erişim yılı yazılmalıdır.

Yazar adı ve yayın yılı belli olan atıf: (Rahmani ve Maleki, 2009).

Yazar adı ve yayın yılı belli olmayan atıf: (IMF, 2018).

12. Bir yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, eserler yılın yanına a, b, c, şeklinde harf verilerek gösterilmelidir.

(Tütünsatar, 2017a:42).

(Tütünsatar, 2017b:78).

13. Yazarın adı cümle içinde geçiyorsa aşağıdaki gibi atıf yapılmalıdır.

Kaya'ya (2016:27) göre,

14. Makalede kullanılan her türlü kaynak kaynakça bölümünde yer almalıdır. Kullanılan kaynaklar nitelik (tez, kitap, makale, rapor vb.) ayrımı yapılmaksızın yazar soyadına göre alfabetik olarak sıraya konulmalıdır. Aynı yazarın eserleri "en yeni tarihli" olandan başlanarak kaynakçaya yerleştirilmelidir. Kaynakça aşağıda belirtilen örneklere uygun olarak hazırlanmalıdır.

Kitaplar:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). Kitabın Adı, Basım Yeri: Yayınevi.

Akdiş, M. (2011). Para Teorisi ve Politikası, Ankara: Gazi Kitabevi.

Orhan, O. Z. ve Erdoğan, S. (2015). Para Politikası, İstanbul: Umuttepe Yayınları.

Çeviri Kitaplar:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). Kitabın Adı, Çevirmenin Adının Baş Harfi. Çevirmenin Soyadı (Çev.), Basım Yeri: Yayınevi.

Mevdudi, E.A., (2016). İslam Ekonomisinin temel İlkeleri, Ş.Haşimi (Çev.), İstanbul: Çıra yayınları.

Editörlü Kitaplar:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). "Bölümün Adı", Editörün Adının Baş Harfi. Editörün Soyadı (Ed.), Kitabın Adı, içinde (Bölümün Sayfa Aralığı), Basım Yeri: Yayınevi.

Aktay. (2010). "Kıdem Tazminatı Fonu Düzenleme Çalışmaları", T. Topalhan (Ed.), Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar III, içinde (21-28), Ankara: Gazi Kitabevi.

Makaleler:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). "Makalenin Adı", Dergini Adı, Cilt(Sayı), Sayfa Aralığı.

Uçan, M., Y., (2015), “2050 Yılına 38 Yıl Kala, Balkanlar, Dünya ve Türkiye: Müzakere Yönetimi Yaklaşımı”, Yeni Türkiye Dergisi, 21 (70), 6050-6059.

Türkoğlu, M. ve Yetişen S., (2016), "Düzyey 2 Bölgelerinde Eğitim ve Sağlık Açısından Beşeri Sermaye Yapısının Panel Veri Analizi İle Karşılaştırılması", Vizyoner Dergisi,7 (14), 66-80.

Tezler:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). Tez Başlığı, Yüksek Lisans Tezi / Doktora Tezi, Üniversitenin Adı, Yayın Yeri.

Yetişen, S., (2015), İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması Düzyey 2 Bölgelerinde Beşeri Sermaye Yapısının Karşılaştırılması: Panel Veri Analizi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Sempozyum/Konferanslar:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). “Bildirinin Adı”, Sempozyum/Konferans Adı, Düzenleyen Kurum, Düzenlenme Tarihi, Düzenlenme Yeri, Sayfa Aralığı.

Derer, E., Kocabıyık T. ve Altunay M., A., (2010), “Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Çalışma Sermayesi ve Bazı Finansal Yönetim Uygulamaları”, 9.İşletmecilik Kongresi Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Zonguldak. 12-15 Mayıs 2015,120-135.

Çalışma Metinleri (Working Paper):

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). Çalışma Metninin Adı, Çalışma Metni, Yayın Yeri.

Özatay, F., Sak G., (2019). Ekonominin Seyir Defteri, Maliye Politikasında Manevra Alanı Var Mı?, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV).

Gazeteler:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Tam Yayın Tarihi). “Makalenin Adı”, Gazetenin Adı, Varsa Sayfa Aralığı.

Alkin, K., (12.04.2019), “İhracat Odaklı Sürdürülebilir Ekonomi”, Sabah.

Gazetede yayınlanmış yazarsız makaleye gönderme;

..... (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nca, geçen yıl sabit yatırım tutarı toplam 5 milyar lira olan 270 turizm yatırımı için teşvik belgesi düzenlendi, Sabah, 15.04.2019).

İnternet Kaynakları:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yayınlanma Tarihi). Başlık, İnternet Adresi. (Erişim Tarihi: Tarih).

Salah K., (2018), Entrepreneurship From An Islamic Perspective, Theoretical Framework And Research Methodology,

https://www.researchgate.net/publication/293488871_Entrepreneurship_From_An_Islamic_Perspective_Theoretical_Framework_And_Research_Methodology(Erişim Tarihi:30 Kasım 2011).

15. Makalenin yazarı/yazarları, adını, soyadını makalenin başlığının altında, varsa akademik unvanıyla birlikte sağa dayalı şekilde, görev yaptığı kurumu, ORCID Kodunu ve e-posta adresini sayfa sonunda dipnot şeklinde tam ve açık olarak belirtmelidir.
16. Yazar/Yazarların DOSYALAR kısmında yer alan Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi Telif Hakkı Devri Formunu doldurup imzaladıktan sonra makale başvuru sırasında makale ile birlikte sisteme yüklemeleri gerekir.
17. Metnin sonunda KAYNAKÇA başlığı altında, atıfta bulunulan kaynaklar soyadına göre sıralanmalıdır. Kaynakça için asılı paragraf biçimi uygulanmalıdır (Ofis'te Paragraf-Girinti ve Aralıklar-Girinti-Özel-Asılı Paragraf).

Örnek:

Banerje, S (2017), “A Study Of Visual Pollution And Its Effect On Mental Health”, Scholarly Journal for Interdisciplinary Studies, 4(30), 4768-4771.

18. Makalenin sonunda Kaynakçadan sonra varsa Görsel kaynakçası yer almalıdır.

Örnek

Resim:1 İnal, G. (1995). Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara kadar). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları

19. Görseller, JPEG formatında ve 300 dpi çözünürlüğünde ve çok temiz olmalıdır. (yani fotoğraflar yüksek çözünürlükte olmalıdır).
20. Yazım konusunda belirtilmeyen durumlarda bilimsel yazımlarda benimsenen hususlar dikkate alınmalıdır.

İŞLETMELERDE ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN SAĞLANMASINDA SÜRDÜRÜLEBİLİR AMBALAJ KULLANIMININ ÖNEMİ*

THE IMPORTANCE OF THE USE OF SUSTAINABLE PACKAGING IN ENSURING ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY IN ENTERPRISES

ÖĞr.Gör. Selda NSAL¹
Prof.Dr. Bekir GVDERE²

ÖZET

Sürdürülebilirlik kavramının giderek artan önemi ile paralel olarak işletmelerin çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarına verdikleri önem de artmaktadır. Son yıllarda çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasında hayatımızın her alanında kullanımda olan ambalajların yarattığı kirliliğin azaltılması konusu da, hem ülkelerin hem de işletmelerin gündemindeki konuların başında gelmektedir. Bu çalışmanın amacı, işletmelerin çevresel sürdürülebilirlik uygulamaları kapsamında sürdürülebilir ambalaj kullanımının öneminin kavramsal boyutta ortaya konulmasıdır. Bu amaç doğrultusunda araştırma konusu ile ilgili ayrıntılı bir literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması sonucunda, elde edilen kaynaklar incelenerek; işletmelerde çevresel sürdürülebilirlik uygulamaları ve bu kapsamda sürdürülebilir ambalaj kullanımının önemi genel çerçevede irdelenmiŐtir. Yapılan değerlendirmelerle, işletmelerin çevresel sürdürülebilirliklerinin sağlanmasına katkısı bakımından sürdürülebilir ambalaj kullanımının olduğa önemli role sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevresel Sürdürülebilirlik, Ambalaj, Sürdürülebilir Ambalaj.

JEL Kodları: M0, Q56.

ABSTRACT

Parallel to the increasing importance of the concept of sustainability, businesses strongly care about environmental sustainability practices as well. In recent years, the issue of reducing the pollution, being created by packaging, which is used in all areas of our lives, is one of the subject matters on the agenda of both countries and businesses. The aim of this study is to underline the importance of the use of sustainable packaging within the scope of environmental sustainability practices of enterprises in the conceptual dimension. For this purpose, it has been made a large literature review on the subject. As a result of the literature review, by examining the obtained resources; environmental sustainability practices in businesses and the importance of the use of sustainable packaging in this context are examined in the general framework. With the evaluations, it has been concluded that the use of sustainable packaging has a very important role in terms of its contribution to the environmental sustainability of enterprises.

Keywords: Environmental Sustainability, Packaging, Sustainable Packaging.

JEL Codes: M0, Q56.

* Bu makale, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Doktora Ğrencisi Selda nsal'ın Prof. Dr. Bekir Gövdere danışmanlığında yrttĞu doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı, ORCID No: 0000-0002-4892-7046, saltin@mehmetakif.edu.tr, sorumlu yazar.

² Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID No: 0000-0002-7923-2183, bekirgovdere@sdu.edu.tr.

1. GİRİŞ

Çevresel sürdürülebilirlik; insanlığın ihtiyaçlarını giderme sürecinde ekosistemlerde var olan dengeyi göz önünde tutarak; biyolojik çeşitliliği koruyan, dengeli ve esnek bir çevresel farkındalıkla yaşamını sürdürmesi olarak ifade edilmektedir (Morelli, 2011: 2).

Çevresel sürdürülebilirlik konusunda genel duyarlılık düzeyinin artması, devletler, tüketiciler ve sivil toplum kuruluşlarını çevreye karşı duyarlı davranma bilincine ulaştırırken, işletmeler de bu duyarlılığa uyum sağlamak zorunda kalmaktadır. Bu nedenle, işletmelerin üretim ve tüketim süreçlerinde çevresel duyarlılıkları her geçen gün artış göstermektedir. Çevresel duyarlılığa sahip işletmeler, faaliyetlerini yürütürken sadece karlılığı hedefleyen stratejilerden uzaklaşarak çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarına da yer vermektedir (Nakıboğlu ve Bulğurcu, 2017: 712).

Çevresel duyarlılığı gelişmiş ve bu nedenle çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarına önem veren işletmeler doğal kaynaklar ve bu kaynakların tükenebilirliğinin farkındalığı ile yenilenebilir kaynak kullanımını dikkate alan üretim stratejileri geliştirmektedir. Ayrıca faaliyetlerinin neden olduğu ve çevresel kirlilik yaratan her tür etkiyi minimum seviyeye çekmeye çalışarak sürdürülebilir işletmeler haline gelmeye çalışmaktadırlar (Tüm, 2014: 59).

Şirketlerin ürettikleri ürünlerin muhafazası, korunması, taşınması, teslimatı, sunumu, tanıtımı için kullandığı ambalajlar ise bu amaçlarla paralel olarak bir dizi paketleme zinciri oluşturur. Herhangi bir ambalaj türü, kendisini oluşturan hammaddenin tedarikinden başlayarak; üretilmesi, depolanması, nakliyesi, kullanımı ve kullanıldıktan sonra bertaraf edilmesine kadar geçen yaşam döngüsü boyunca her aşamada çevresel etki yaratmaktadır. Dolayısıyla oluşan çevresel etkilerin azaltılarak çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasında ambalajların da sürdürülebilir olması önem taşımaktadır (Verghese vd., 2012: 23).

Ambalaj, günümüzün rekabetçi ekonomisinde hemen her sektör ve sektörlerin tedarik zincirleri açısından kilit rol oynamaktadır. Bu nedenle şirketlerin sürdürülebilir kalkınma, döngüsel ekonomi ve kurumsal sosyal sorumluluk kavramlarıyla uyumluluk açısından sürdürülebilir ambalaj tasarımı ve kullanımı daha önemli hale gelmiştir. Giderek daha fazla şirket, ambalaj kullanımında çevre dostu ürünlerin kullanımını artırmak için çeşitli adımlar atmaktadır. Sürdürülebilir ambalajlar, tüm yaşam döngüsü boyunca ekonomik, sosyal ve çevresel değerleri artıran ve standart bir ürüne belirli özellikleri katan bir süreç yaklaşımının sonucunda ortaya çıkmaktadır (Kozik, 2020: 3).

Bu çalışmada, işletmelerin çevresel sürdürülebilirlik uygulamaları kapsamında sürdürülebilir ambalaj kullanımının önemi; çevresel sürdürülebilirlik, işletmelerin çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarına yönelme nedenleri ve işletmelerin çevresel sürdürülebilirlik uygulamaları kapsamında sürdürülebilir ambalaj kullanımı başlıkları altında tartışılmıştır.

Literatürde yer alanlardan farklı olarak bu çalışma, sürdürülebilir ambalaj kullanımının işletmelerin çevresel sürdürülebilirliklerine katkısını ele alan spesifik bir çalışmadır. Bu araştırma sonucunda işletmeler açısından çevresel sürdürülebilirliğin daha iyi anlaşılmasına ve sürdürülebilir ambalajlara yönelik üretim stratejilerinin geliştirilmesi çalışmalarına yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

2. ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Çevre, 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda, "Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam" olarak tanımlanmaktadır (Çevre Kanunu, mad:2). Çevre, tüm canlılar ve özellikle insanların faaliyetleri ile şekillenen fiziki ve sosyal sistemdir (Paksoy vd. 2019: 444). Özellikle insanların faaliyetleri sonucunda bu sistem çeşitli şekillerde değişime uğramaktadır. Değişimin en olumsuz sonuçlarının başında ise çevre kirliliği sorunu gelmektedir. Çevre kirliliği, "Çevrede meydana gelen ve canlıların

sağlığını, çevresel değerleri ve ekolojik dengeyi bozabilecek her türlü olumsuz etki” (Çevre Kanunu, mad: 2) olarak ifade edilmektedir.

Sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutu, yenilenebilir ve yenilenemez doğal kaynakların kendilerini yenileme kapasitesinin sınırlı olması nedeniyle sosyal sorumluluk anlayışıyla kullanılması ve çevresel zararların asgari düzeyde ortaya çıkmasına çalışılması olarak ifade edilebilir (Çankaya ve Sezen, 2015:114). Ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilmesi için gerekli girdiler çevreden sağlanırken, ekonomik faaliyetlerin tümü çevresel zararları ortaya çıkaran kirli atıkların oluşmasına neden olmaktadır. Atıkların çevresel etkileri ise zaman içinde döngüsel olarak ekonomik faaliyetler için kullanılan girdileri olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durumda çevre ve ekonomik faaliyetler arasında karşılıklı etkileşimden bahsedilmesi gerekir. Üstelik çevresel bozulma sonucunda oluşan her tür kirlilik insanların refah seviyelerini de olumsuz etkilemektedir. Refah seviyesindeki düşüş ise doğrudan ekonomik performansla ilişkilidir (Engin, 2007: 29’ dan akt. Erdem ve Ulucak, 2012). Nüfus artış hızının artması ile birlikte, aşırı ve bilinçsiz tüketim davranışları sonucunda oluşan çevre kirliliği de çevrenin taşıma kapasitesini ve dolayısıyla çevresel sürdürülebilirliği tehdit etmektedir (Nemli, 2004: 26-27). Ekolojik çevrenin insanlara sunduğu kaynakların kendini yenileyebilmesi için belirli bir süreye ihtiyaç vardır. Bu süre dikkate alındığında kaynak kullanım düzeyinin belirli bir seviyede tutulması, çevresel sürdürülebilirlik açısından önemlidir (Kaypak, 2011: 26). Çevresel sürdürülebilirlik, sahip olduğumuz ekolojik çevreyi, en azından şu andaki yapısıyla koruyarak gelecek nesillere bırakmaktır. Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için ise aşağıda yer alan beş maddede sayılan konuların dikkate alınması gerekmektedir.

- Kaynak tüketiminin sınırlarının doğru tespit edilmesi,
- Üretimde ve tüketimde geri dönüştürülebilir ürünlerin tercih edilmesi,
- Çevresel kirlilik yaratan atıkların geri dönüşümünün sağlanması,
- Enerji üretiminde ve tüketiminde çevreye zarar vermeyen çevreci alternatiflerin (güneş enerjisi, rüzgâr gücü vb.) tercih edilmesi,
- Ekonomik faaliyetler yürütülürken biyolojik çeşitliliğe zarar vermeyecek yöntemlerin kullanılması (Akgül, 2010: 156).

Çevresel sürdürülebilirlikle ilgili olarak OECD tarafından belirlenen ölçütler de yukarıda bahsedilen tanımlamaların hepsini kapsamaktadır. OECD’nin çevre stratejisinde; (OECD, 2001)

- Yenilenebilir olma (Regeneration): Yenilenebilir kaynakların etkin bir şekilde ve uzun dönemli doğal yenilenebilir oranlarını aşmayacak şekilde kullanılmaları,
- İkame edilebilirlik (Substitutability): Yenilenemeyen kaynakların etkin olarak kullanılması ve kullanımlarının sınırlı tutularak dengenin diğer yenilenebilir kaynaklarla ikame yoluyla sağlanması,
- Özümseme (Assimilation): Çevre ve dolayısıyla insan sağlığı açısından kirlilik yaratan tehlikeli atık vb. her tür maddenin çevrenin özümseme kapasitesi aşılmadan doğaya bırakılması,
- Geri dönüştürülemez etkilerinden kaçınmak: Üretim ve tüketim faaliyetlerinin çevresel etkilerinin geri dönüştürülemez sonuçlarından kaçınarak sürdürülmesi.

Burada sayılan çevresel sürdürülebilirlik ölçütleri oluşturulurken, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi amacı doğrultusunda uygulanacak çevre politikalarını geliştirerek maliyet etkinliğini artırmak amacıyla ilgili beş hedefe yer verilmiştir. Bunlar; (OECD, 2001:6).

- Ekosistemlerin bütünlüğünün sürdürülebilirliğinin doğal kaynakların yönetiminde etkinlikle sağlanması,
- Çevreyi korumaya yönelik önlemleri ekonomik kaygılardan bağımsız olarak değerlendirmek,

- Çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarının sonuçlarını belirlenmiş ölçütlerle izlemek,
- Sosyal ve çevresel sürdürülebilirliği birlikte değerlendirerek yaşam kalitesinin artırılması,
- Global çevresel iş birliği ile uygulamaların etkinliğini artırmak.

2.1. Çevresel Sürdürülebilirlik Kapsamında Çevreye Duyarlı İşletmecilik Anlayışı

Üretim ve tüketim faaliyetlerinin çevreye verilen zararın hemen tamamından sorumlu olduğu da bilinmektedir. Üretim süreçlerinde doğal kaynakların kullanımının artması bir taraftan doğal kaynakların geri dönüşümsüz olarak tükenmesine neden olurken bir taraftan da üretim ve tüketim faaliyetleri sonucunda oluşan kirlilik sorunu çevresel maliyetlerin artmasına neden olmaktadır. Çevre faktörü, ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği fiziki ortam olarak ekonomi bilimi ile iç içe bir faktör olmasına karşın; çevre kirliliği sorunu uzun süre ihmal edilen bir sorun olagelmıştır (Ulucak ve Erdem, 2014: 80). Çevreye ilişkin ortaya çıkan sorunlar özellikle 1970’li yıllardan bu yana insanların ve ekonomi biliminin gündeminde artarak yerini almıştır. Çevre sorunlarının insanlar üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin ciddiyeti ile gündeme gelen tartışmalar günümüzde artarak devam etmektedir (Saçlı, 2017: 1).

Çevre, üretim ve tüketim için gerekli hammadde ve diğer girdileri sağlayarak ekonomik sürdürülebilirliği desteklemektedir. Ancak üretim ve tüketim faaliyetlerinin her aşamasında çevre kirliliği yaratan birçok atık oluşmaktadır. Oluşan atıkların bir kısmı geri dönüşümü sağlayan teknolojilerle yeniden üretim sürecine dahil edilirken; önemli miktarda atık çevresel sistemde kirlilik yaratmaktadır. Bu süreçte oluşan kirliliğin yarattığı olumsuzluklar ise ekonomik faaliyetler ve insanlarla diğer tüm canlıların yaşamında çeşitli olumsuzlukları beraberinde getirmektedir (Engin, 2007: 29).

Günümüzde sürekli olarak artan üretim ve tüketim faaliyetleri çevre kalitesinde önemli bozulmalar yaratmaktadır. Sera gazlarının etkisiyle oluşan küresel ısınma ve iklim değişikliği, radyoaktif kirlilik, teknolojik gelişmelerin yarattığı elektronik kirlilik, asit yağmurları, toprak ve tarımsal alanların kirliliği, hava kirliliği, su sorunları ve içme suyu kirliliği, gürültü kirliliği, doğal felaketler, salgın hastalıklar insanlığın mücadele etmesi gereken başlıca sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevre sorunlarının geldiği bu aşama, tüm toplumların ortak sorunu olarak çözüm beklemektedir. Bu sorunun çözümü için ülkeler, devletler, şirketler ve bireylerin bilinçlenerek duyarlılık kazanması yaşanılabilir bir çevre ve dünya için önem taşımaktadır (Şenocak ve Bursalı, 2018:162). İnsan ve doğal çevre arasındaki ilişkinin sürdürülebilir olabilmesi, çevresel farkındalığı oluşturacak yeni bakış açılarının oluşmasını gerektirmektedir. Bu bakış açısıyla, çevresel duyarlılık olarak tanımlanan; çevre sorunlarının tüm toplumlar tarafından algılanarak çevresel sorunlar konusunda farkındalık geliştirilmesi ve ayrıca bu farkındalıkla üretim ve tüketimde çevreyi korumaya yönelik uygulamaların benimsenmesi çevresel sürdürülebilirlik açısından önemlidir (Tunç vd., 2012: 227).

İşletmelerde sürdürülebilirlik düşüncesi ise çevresel farkındalık ve buna bağlı olarak çevresel duyarlılığın artması sonucunda ortaya çıkmıştır (Karakuş ve Erdirençelebi, 2018: 682). Çevreye duyarlı işletmecilik kavramı özellikle çevre sorunlarının küresel bir boyutta hız kazandığı 1970’li yıllardan itibaren gündemde yer almaya başlamıştır (Palmer ve Hartley, 2006:335; Akt. Yılmaz ve Bozkurt, 2011:4). Çevreci yaklaşımların özellikle 1980’li yılların ortalarından itibaren toplumsal ve politik olarakta güç kazanması, ekonomiler ve buna bağlı olarak temel ekonomik karar birimi olan işletmelerin yönetim anlayışını önemli ölçüde etkilemeye başlamıştır. Bu süreçte işletmeler, üretim sürecine girdi olarak katılan doğal kaynakların korunmasından, atıkların yönetimine kadar geçen tüm süreçlerde çevresel farkındalık içinde hareket etmeye başlamıştır (Ceyhan ve Ada, 2015:117). İşletmeler açısından çevresel duyarlılık, ekolojik çevreyi üretim sürecinden ürünlerin nihai tüketiciye ulaşması ve tüketim sonrası oluşan atıkların geri dönüşümüne kadar planlayan, faaliyetlerinde çevresel kirliliği en az seviyeye indirmeyi veya tamamen ortadan kaldırmayı hedefleyen tüm uygulamaları içermektedir. İşletmeler bu anlayışla ürünlerinin tasarımından paketlenmesine ve söz konusu ürünlerin tüketimi sonucu oluşan atıkların yaratacağı çevresel etkiyi dikkate alan bir yönetim anlayışına sahip olmayı

önemsemektedir. Bu duyarlılığa sahip olan işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk bilincine de sahip oldukları bilinmektedir (Nemli, 2001: 212-213).

Tablo 1: Geleneksel ve Çevre Odaklı Yönetim Anlayışı Farkları

Temel Alanlar	Geleneksel Yönetim Anlayışı	Çevre Odaklı Yönetim Anlayışı
Amaç	Ekonomik büyüme ve Karlılık Ortaklara Sağlanan Getiri	Sürdürülebilirlik ve yaşam kalitesi Tüm Paydaşların Refahı
Değerler	Rasyonellik ve salt bilgi Kendi kendine yeterlilik	Sezgi ve anlayış Paydaşlarla bağlantılı olma
Ürünler	Fonksiyon, stil ve fiyat odaklı Tasarlanmış Ürünler Atık fazlalığı Oluşturan ambalajlama	Çevreye uygun şekilde tasarım Çevre dostu ambalajlama
Üretim Sistemleri	Yoğun enerji ve kaynak kullanımı Teknik verimlilik	Düşük enerji ve kaynak kullanımı Çevresel verimlilik
Örgütsel Yapı	Hiyerarşik yapı Yukarıdan aşağıya karar mekanizması Merkeziyetçi karar mekanizması	Hiyerarşik olmayan yapı Katılımcı karar mekanizması Merkeziyetçilikten uzak karar mekanizması
Çevre	Çevre üzerinde hâkimiyet ve çevrenin kaynak olarak görülmesi Oluşan kirlilik ve atıklar dışsallık olarak kabul edilmesi	Doğa ile uyumluluk Doğal kaynak kapasitesinin sınırlılığının farkında olunması Oluşan kirlilik ve atıkların Yönetimi ve minimize edilmesi
İşletme Fonksiyonları	Tüketimi artırmaya yönelik pazarlama Kısa dönemde kar maksimizasyonuna yönelik finansman Geleneksel maliyet odaklı muhasebe İşgücü verimliliğine yönelik insan kaynakları yönetimi	Tüketici eğitimine yönelik pazarlama Uzun dönemli sürdürülebilir büyüme hedefleyen finansman Çevresel maliyet odaklı muhasebe İşyerinde güvenlik ve sağlığı sağlamaya yönelik insan kaynakları yönetimi
Performans Ölçümü	Finansal sonuçlar	Finansal, ekonomik, sosyal çevresel dengeyi içeren sonuçlar

Kaynak: Tokgöz, N, Önce, S. (2009). Şirket Sürdürülebilirliği: Geleneksel Yönetim Anlayışına Alternatif, Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, S: 11 (1), ss. 249-275'ten uyarlanmıştır.

İşletmelerin çevreye duyarlı yönetim anlayışını benimsemeleri, çevreye verilen zararların farkında olarak; söz konusu zararlı etkileri minimum düzeye çekmeyi hedefleyen bir yönetim anlayışını gündeme getirmiştir. Bu yönetim stratejisinin temel amacı, tüm paydaşların refahını artırmaya çalışırken diğer tarafta şirket sürdürülebilirliğinin sağlanmasına hizmet etmektir (Shrivastava, 1995: 125). Ayrıca çevrenin de işletmelerin temel paydaşlarından olduğu düşünüldüğünde; paydaşların refahını artırmayı hedefleyerek ekonomik performanslarını artırmaya çalışan işletmeler için çevresel duyarlılık, önemi daha da artan unsurlar arasındadır (Tanç ve Cingöz, 2011: 205). Geleneksel yönetim anlayışında yer alan tüm alanların kapsamının çevre duyarlılığını içerecek şekilde genişletilmesi sonucunda çevreye

duyarlı yönetim anlayışının temel ilkeleri ortaya çıkmaktadır. Tabloda da görüldüğü gibi çevresel etkileri dikkate alan yönetim anlayışı aynı zamanda günümüz dünyası ve toplumların işletmelerden beklentilerini de karşılayacak uygulamaları kapsamaktadır.

İşletmelerin sürdürülebilirlik anlayışı aynı zamanda üretim süreçlerinde de değişim yaratarak geleneksel üretim yöntemlerinden sürdürülebilir üretim yöntemlerine geçiş yapmalarına neden olmuştur. Üretim yöntemlerinde yaşanan bu değişim; temelde kar amacı taşıyan işletmelerin aynı zamanda sosyal ve çevresel alanda denge sağlayan işletme yapılarına doğru değişim yaşamasına neden olmuştur (Yavuz, 2018: 476).

2.2. İşletmelerin Çevresel Sürdürülebilirlik Uygulamalarına Yönelme Nedenleri

20. Yüzyılda başlayarak içinde bulunduğumuz Yüzyıla kadar devam eden süreçte üretim ve tüketimin miktar ve çeşitliliğindeki artışla birlikte teknolojik gelişmenin yarattığı değişim; çevresel sorunların da büyük boyutlara ulaştığı yeni bir dönemi beraberinde getirmiştir. Bu yeni dönem aynı zamanda bilinçsizce üreten ve tüketen insanlığın, oluşan çevre felaketleri sonrasında çevreyi korumaya yönelik farkındalığının kollektif seviyeye geldiği bir dönem olma özelliğindedir. İşletmeler de bu süreçte toplumun bütün katmanlarında görülmeye başlayan bu farkındalığın oluşturduğu baskı ve motivasyonla hareket etmek zorunda kalmaktadır. Literatüre bakıldığında işletmeleri çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarına yönelten pek çok motivasyon kaynağının olduğu görülmektedir. Bu motivasyon kaynakları; ulusal ve uluslararası düzeyde imzalanan Kyoto Protokolü, İSO 14000 Çevre Yönetim Sistemi, EMAS (Eco-management and Auditing System) gibi çevre protokolleri, ülkelerin kendi içinde yaptıkları yasal düzenlemelere bağlı olarak uyguladıkları çevre politikaları, toplumun, müşterilerin ve diğer tüm paydaşların talep ve baskıları, işletmelerin çevreye bakış açıları gibi mikro ve makro seviyedeki pek çok değişkendir (Yaprak ve Doğan, 2019: 1146).

Tarihsel olarak İşletmelerin çevresel sürdürülebilirlik uygulamaları konusundaki tutumları incelendiğinde; 1960'tan itibaren gelişen üç aşamadan bahsedilebilir. 1960 ve 1970'li yıllarda, oluşan çevresel zararlarla mücadeleyi içeren bir yaklaşımla hareket eden işletmelerin çevre politikaları ve çevresel uygulamalarının bulunmadığı görülmektedir. İşletmeler söz konusu dönemde genel olarak yasal düzenlemelerin getirdiği cezai yaptırımlara uyum göstererek çevresel zararları telafi etme yolunu seçmişlerdir. Bu şekilde çevresel zararlar ortaya çıktıktan sonra mücadele etmeyi içeren yaklaşıma tedavi edici yaklaşım da denilmektedir. 1980'den itibaren artan çevresel duyarlılıkla birlikte çevresel düzenlemelerle karşı karşıya kalan işletmeler, başlangıçta bu düzenlemelere karşı çıkmakla birlikte zamanla uyum göstermeye başlamışlardır. Bu aşamada işletmelerin çevre sorunları ile ilgili politikalar geliştirerek çevreyi yönetim stratejilerine dahil etmeyi tercih ettikleri reaktif (tepkici) yaklaşım ortaya çıkmıştır. Böylece çevreyi düzenlemeye yönelik yasalara uyumla birlikte atıkların yasal düzenlemelere uygun olarak bertaraf edilmesine yönelik işletmeler, çevreye karşı sorumluluklarını yerine getirmeye başlamıştır (Ay Türkmen, 2016: 156-157; Berry ve Rondinelli, 1998: 38-39).

Reaktif yaklaşımda genel olarak çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarına asgari düzeyde kaynak ayrılmaktadır. İşletmelerin yasal düzenlemelere uyum göstermenin dışında çevresel sürdürülebilirlik ile ilgili stratejiler geliştirmeye yönelik çaba sarf etmediği görülmektedir. Bu durumda reaktif yaklaşımda işletmeler için yasaların getirdiği zorunluluklar itici güç olarak karşımıza çıkmaktadır (Yaprak ve Doğan, 2019: 1151).

1990'lı yıllara gelindiğinde işletmelerin çevreye bakış açılarının reaktif yaklaşımdan proaktif (önleyici) yaklaşıma doğru değişim gösterdiği görülmüştür. Bu değişimin itici kuvvetinin işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etme isteği olduğu söylenebilir (Sarkis, 1998: 159). Proaktif yaklaşımda işletmelerin çevresel yönetim anlayışı daha stratejik hale gelmiştir. İşletme faaliyetlerinin yarattığı çevresel sorunlar oluştuğundan sonra çözüm üretmek yerine ortaya çıkması muhtemel sorunları önlemeye dönük önlemler tercih edilmektedir. Proaktif yaklaşımda, işletmeler üretim faaliyetleri sonucunda ortaya çıkacak olası çevresel sorunlara sonradan çözüm bulmak yerine sorunların oluşmasını

engelleyici önlemler almaya yönelik çaba sarf etmektedirler. Temel olarak, yasal mevzuatların zorlayıcı kararlarını beklemezsizin üretim faaliyetlerinden kaynaklanması muhtemel çevresel sorunlara önleyici tedbirler alınması amaçlanmaktadır. İşletme çevresel sürdürülebilirlikle ilgili yenilikleri takip ederek çevreci, geri dönüştürülebilir ve yeniden kullanılabilir ürün tasarımlarına odaklı çevre politikaları uygulamaktadır (Yaprak ve Doğan, 2019:1151). Bu yaklaşımda, işletmelerin kendi istekleri doğrultusunda sürekli olarak çevresel performansını artırma hedefinin olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında proaktif çevre yönetimini benimseyen işletmelerin yasal mevzuatın gereklerinden çok daha yüksek çevresel performansa sahip oldukları görülmektedir (Türk ve Bekiş, 2011:67; Demirer, 2000:16). Yaklaşımı benimseyen işletmeler, üretimde toplam kalite çevre yönetimi, çevresel yaşam döngüsü analizleri, yeşil tedarik zinciri yönetimi, ISO 14000 standartları, çevresel ürün (geri dönüştürülebilir ve yeniden kullanılabilir yeşil ürün) tasarımı, temiz üretim, çevresel muhasebe, çevresel raporlama gibi uygulamalara yer vererek çevresel kirlilik yaratan atıkları arıtmak ya da bertaraf etmek yerine oluşabilecek atıkları en düşük seviyeye çekmenin daha ekonomik ve çevreci sonuçlar doğurarak kendileri için avantaj yaratacağının farkındadır (Ay Türkmen, 2016: 158).

İşletmelerin çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarına yönelme nedenleri tarihsel gelişim sürecindeki çevresel yönetim aşamalarında da görülmektedir. Buna göre, bahsedilen nedenler maddeler halinde aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Uluslararası çevre protokolleri ve ulusal düzeyde çevreyi korumaya yönelik yasa ve diğer mevzuatlardaki yaptırımların işletmeler açısından bağlayıcı nitelik taşıması (Türk ve Bekiş; 2011: 70).
- Tüketicilerin artan çevresel farkındalık düzeylerinin sonucunda satın alma davranışlarında çevre dostu ürünleri tercih etmesiyle şekillenen taleplerin yarattığı pazarın işletmeler üzerinde yarattığı etkiler (Horbach, 2008),
- Şirketlerin çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarıyla sağladığı verimlilik artışının maliyetleri azaltarak karlılıkları üzerinde yarattığı olumlu etkiler (Nemli, 1998: 292; Porter; Van der Linde, 1995: 120),
- Çevresel performansı yüksek işletmelerin piyasada artan olumlu imajları ile tercih edilirlüklerinin artması ve elde ettikleri diğer avantajlar sayesinde sağladıkları rekabet avantajının etkileri, (Porter; Van der Linde, 1995: 145),
- Çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarının uzun vadede enerji tasarrufu, kaynak kullanımında verimlilik ve çevresel kirliliğin doğru yönetilmesi yoluyla sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılmasındaki öneminin toplumun tüm kesimleri ile birlikte işletmeler tarafından da anlaşılması (Nemli, 1998: 292; Veleva vd., 2001: 448-449),
- Çevresel kirliliğin yarattığı sorunların ciddiyetine, doğaya zara veren üretim-tüketim faaliyetlerinin hız ve yoğunluğuna dikkati çekmek amacıyla yaptığı eylemlerle tüm dünyada adını duyuran Green Peace gibi birçok çevreci sivil toplum kuruluşunun yanı sıra Greta Thunberg gibi çevreci aktivistlerinin ülkeler ve işletmeler üzerinde yarattığı etkiler (The Guardian, 2019; Greenpeace, 2019).

3. İŞLETMELERİN ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK UYGULAMALARI KAPSAMINDA SÜRDÜRÜLEBİLİR AMBALAJ KULLANIMI

Ambalaj, ürünleri dış etkilere karşı koruyarak güvenilir bir şekilde depolanması, taşınması, dağıtımı ve tanıtımını sağlayan çeşitli malzemelerin tamamına verilen isimdir (ASD, 2020). Günümüzde ambalaj, içinde bulunan ürünü temsil etme özelliği de taşıdığı için pazarlamanın önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Ambalajın metal, kâğıt, karton, cam, plastik v.b. malzemelerden seçilmiş olması; ürünle ilgili oluşturduğu imaj, üzerinde yer alan ve ürünle ilişkili bilgiler, hem üreticiler hem de tüketiciler açısından satış ve satın alma kararlarını etkileyen önemli unsurlardır (Özen, 2018: 145).

Ambalaj, içinde bulunan ürünü koruyan, ambalajı herhangi bir seviyede ilk olarak açan kişiye uygun koşullarda ulaşmasını sağlayan, plastik, cam, karton, metal, kâğıt gibi çeşitli malzemelerden oluşan;

ürünlerin depolanması ve taşınmasını kolaylaştıran her tür malzeme olarak tanımlanmaktadır. Ambalajların temel işlevleri ürünleri çevrelemek, korumak, taşımak, tanıtmak, sunmak olarak özetlenebilir (ASD, 2021).

Ambalajlar kullanım amaçlarına göre üç türe ayrılmaktadır. Bunlar;

- Tüketiciler tarafından kullanılan, ürünle doğrudan temas eden, ürünün çeşitli dış etkilerden korunmasına ve reklamına hizmet eden birincil ambalaj (örneğin, bir çikolatanın etrafına sarılmış folyo)
- Genellikle büyük ya da küçük paketler şeklinde olup, dağıtım ve mağazalarda teşhir ve birincil ambalajları gruplamak için kullanılan ikincil ambalajlar (örneğin, ambalajlanmış çok sayıda çikolata içeren karton kutular)
- Malların yüklenmesi, taşınması ve boşaltılmasını kolaylaştırmak ve ambalaj gruplarını daha büyük yükler halinde bir arada tutmak amacıyla kullanılan üçüncül ambalaj (örneğin, ahşap palatlar ve plastik kutular) (Escursell vd., 2021:11).

Hem nihai tüketicilerin hem de işletmelerin kullandıkları ürünlerin ambalajlarını geri dönüştürülebilir şekilde değerlendirilmesine katkıda bulunmak yerine, bilinçsiz bir şekilde doğaya atmaları sonucunda oluşan çevresel bozulma, ambalaj sürdürülebilirliği konusunu zorunlu olarak dikkate alınması gereken bir konu haline getirmiştir (Vila-Lopez and Küster-Boluda, 2020: 689). Tüketici alışkanlıklarında meydana gelen değişimler, artan rekabet koşulları ve ambalajın atık olarak yarattığı çevresel etkiler nedeniyle şirketler ambalajın geleneksel koruyuculuk, taşıma, ürün bütünlüğünü sağlama gibi fonksiyonlarının yanı sıra çevreyi korumaya yönelik malzeme kullanımı ve sürdürülebilir ambalaj tasarımlarına yönelmektedirler.

Şirketler açısından pazarlama stratejisinin önemli bir aracı olarak da kabul edilen ambalaj, şirketin marka imajının oluşturulmasından reklam, satış ve satış sonrası müşteri memnuniyeti açısından ele alınan bir kavramdır. Ancak ambalaj aynı zamanda oluşturduğu çevresel kirlilik nedeniyle çok önemli kirlenici unsurlardan biridir. Bu nedenle şirketlerin ambalaj konusunda sürdürülebilir çözümler yaratan uygulamaları giderek önem kazanmaktadır (Donato vd., 2021:162). İşletmeler, ürünlerini piyasadaki rakiplerinin ürünlerinden farklılaştırmak amacıyla sürdürülebilir ambalaj kullanımının önemini de son yıllarda daha çok farketmiştir. Ayrıca kullanılan ambalajların çevre ile uyumlu, sürdürülebilir, geri veya ileri dönüştürülebilir olmasının işletmeler açısından yaratacağı avantajlar ile küresel trendlerin de bu konuda etkili olmaya devam edeceği beklenmektedir (Keskin vd., 2018: 499).

Tüketicilerin satın alma tutumları açısından bakıldığında ise, çevre standartlarına uygunluk açısından; ürünler kadar ambalajlara yönelik beklentileri de artmaktadır. Çevresel konularla ilgili olarak anlaşılır ve güvenilir mesajlar içermesi, ürün ambalajının tercih edilebilirliğini sağlamak açısından önemlidir. Ürünün dış görünümü yani ambalaj, potansiyel bir müşterinin ürünle ilgili görebileceği ilk özelliktir. Bu nedenle ürün ve şirket açısından tüketicinin dikkatini çekecek bir pazarlama aracıdır. Günümüz tüketim kalıpları ve tüketici beklentileri açısından ambalajların hem fonksiyonel ve estetik hem de güvenilir olması yani çevresel açıdan da sürdürülebilir olması önem taşımaktadır. Bu açıdan sürdürülebilir ambalajlar şirketler açısından çevresel duyarlılıklarını ve döngüsel ekonomiye bağlılıklarını müşterilerine anlatabilmeleri için kullanabilecekleri önemli bir araç haline gelmiştir. Ayrıca sürdürülebilir ambalajlar, ürünlerin algılanan değerlerine katkıda bulunarak şirketlere avantaj sağlamaktadır. Bu nedenle ürünlerin yaşam döngüsü boyunca rol oynayan tüm şirketler bu beklentilere cevap vererek ürün farklılaştırması ve rekabet avantajı elde etmeye yönelik çözümler geliştirmeye çalışmaktadır. (Jerzyk, 2016: 710).

Çevre dostu ambalaj, yeşil ambalaj veya geri dönüştürülebilir ambalaj olarak bilinen sürdürülebilir ambalaj, daha az atık ve kirlilik etkisi yaratarak çevresel sürdürülebilirliği teşvik etmek açısından önemli bir konudur. İşletmeler açısından sürdürülebilir ambalajın kullanılmasını teşvik eden pek çok unsur bulunmaktadır. Bunlar, tüketicilerin çevresel duyarlılığının artması, yasal zorunluluklar, ülkelerin sürdürülebilir ambalajı teşvik etmeye yönelik uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır (Wandosell

vd., 2021: 2). Sürdürülebilir ambalaj ya da yeşil ambalajlar, ayrıştırılması zor ambalaj kullanımını azaltmak, enerji tasarrufu sağlamak, ambalajın boyutunu küçültmek ve ambalajda çevre dostu ürünler kullanmayı gerektirmektedir (Maziriri, 2020: 5). Sürdürülebilir ambalajlar, bu uygulamalar dışında şirketin çevresel sürdürülebilirlik konusundaki duyarlılığını ortaya koymak ve marka imajı yaratmak için kullanılmaktadır (Tuwanku vd., 2018: 377).

Sürdürülebilir ambalaj konusunun diğer sürdürülebilirlik konularıyla paralel olarak gündeme gelmesiyle birlikte tanımlanması konusunda da girişimler olmuştur. Sürdürülebilir ambalaj tanımını yapan kuruluşlardan biri Avusturyada bulunan Sustainable Packaging Alliance (SPA), diğeri ise ABD’de bulunan Sustainable Packaging Coalition (SPC) dir. SPA tarafından, sürdürülebilir ambalajlamanın dört ilkesi ilk olarak ortaya konulmuştur. Bu ilkeler, ambalajın etkili, verimli, döngüsel ve temiz olması ilkeleridir (Lewis vd., 2007: 3-6).

- Etkili olma ilkesine göre; ambalajlama sisteminin, ürünleri tedarik zinciri boyunca ilerlerken etkili bir şekilde koruyarak bilinçli ve sorumlu tüketimi destekleyerek toplum için katma değer yaratır. Bu kapsamda ürün israfını azaltma, fonksiyonel olma, aşırı paketlemeyi önleme, iş sürecindeki maliyetleri azaltma ve ekonomik getiri sağlama hedeflerine hizmet etmesi gerekmektedir.

- Verimlilik ilkesine göre; ambalajlama sistemi ürünün yaşam döngüsü boyunca malzeme, enerji ve su kullanımındaki verimliliği sağlar. Bu kapsamda ambalaj miktarını azaltma, enerji, su, malzeme kullanımında verimlilik, geri dönüştürülebilir içeriğin artırılması, kullanım sonrasında oluşan atıkların çöp olarak kabul edilen miktarının azaltılması hedeflerine hizmet etmesi gerekmektedir,

- Döngüsel olma ilkesine göre; sistemde kullanılan ambalaj malzemelerinin doğal veya endüstriyel sistemlerde sürekli olarak yaşam döngüsüne dahil edilebilmesi sağlanır. Bu kapsamda depozitolu, yeniden kullanılabilir, geri dönüşüme veya ileri dönüşüme uygun, biyolojik olarak parçalanabilir olma hedeflerine uygun olarak tasarlanması gerekmektedir,

- Güvenli olma ilkesine göre; ambalajlamada kullanılan malzemelerin, boyaların, ve diğer katkı maddelerinin insanlar ve çevre için toksik etki taşıyan risklerden uzak olması gerekmektedir. Bu kapsamda, sera gazı emisyonlarını azaltıcı, su kaynaklı emisyonları azaltıcı, çöp oluşumu ve toksik etkileri azaltma hedeflerine uygun malzemelerden oluşturulması gerekmektedir.

Sustainable Packaging Coalition (SPC) nin sürdürülebilir ambalaj tanımında ise sekiz maddelik bir tanım yapmıştır; Buna göre Sürdürülebilir ambalaj (SPC, 2017: 1). Yaşam döngüsü boyunca bireyler ve toplumlar için faydalı, güvenli ve sağlıklı olmalıdır,

- Performans ve maliyet konusunda piyasa kriterlerine uygun olmalıdır,

- Yenilenebilir enerji kullanılarak tedarik edilir, üretilir, taşınır ve geri dönüştürülebilir olmalıdır,

- Ambalajın üretiminde yenilenebilir veya geri dönüştürülmüş kaynakların ve malzemelerin kullanımını mümkün olan en yüksek miktarda tutmalıdır,

- Temiz üretim teknolojileri ve etik uygulamalar kullanılarak üretilmelidir,

- Sağlıklı malzemeler kullanılarak üretilmesi gerekmektedir,

- Ambalajın fiziksel olarak tasarımında da en az malzeme ve enerji kullanımının hedeflenmesi gerekmektedir,

- Yaşam döngüsü boyunca etkin bir şekilde geri kazanımının ve yeniden kullanımının mümkün olması gerekmektedir.

Küresel tedarik zincirleri sayesinde ürünler dünyanın çeşitli bölgelerinde üretilmekte, monte edilmekte, ambalaja konulmakta ve satılmaktadır. Bu durum, hammaddelerin, montaj için gerekli unsurların taşınması ve nihai tüketicilerle ulaştırılması sürecinde ambalaj kullanımını giderek daha fazla oranda

artırmaktadır. Sonuç olarak küresel tedarik zincirlerinin her aşamasında oluşan ambalaj atıkları da artmaktadır. Ambalaj sektörü, son yıllarda hızla artan pazar payı ile dünya ekonomisinde dinamik bir rol oynamaktadır. Küresel ambalaj sektörü araştırmalarına göre (The Future of Global Packaging to 2024) 2017 yılında 851 milyar dolar seviyelerinde olan pazar payı 2020 yılında 998 milyar dolara ve 2021 yılında da 1.002.48 milyar dolara yükselmiştir. Araştırma tahminlerine göre bu rakamın 2022-2027 yılları arasında %3.94'lük CAGR ile 2027 yılına kadar 1.275.06 milyar dolara ulaşması beklenmektedir (Smithers Pira, 2019; Report Linker, 2022).

Küresel ambalaj sektöründe yaşanan bu gelişmelerle birlikte son yıllarda dünyanın tamamını etkileyen sonuçlarıyla küresel ısınma, Covid-19 Pandemisi gibi etkilerle değişen tüketim ve ticaret anlayışı, sağlık ve beslenme konusu başta olmak üzere pek çok konuda artan bilinçle pek çok alanda olduğu gibi ambalaj konusunda da yeni trendlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tüketicilerin artan bilinçli ürün ve hizmet seçimleri, üreticilerin de duyarlılıklarının artması ile desteklenerek sürdürülebilir ambalajlara olan talebin giderek artmasına neden olmuştur. Birleşmiş Milletler 2016 yılında 7.5 milyara ulaşan dünya nüfusu verilerine göre, kişi başına yıllık ortalama 115 dolarlık ambalaj kullanımı söz konusudur. Bölgesel olarak bakıldığında Asya'da 2018 yılında dünya ambalaj tüketiminin % 46,06'sı gerçekleşmiştir. En büyük pazar olan Asya'yı % 22,6 ile Kuzey Amerika takip etmiştir. Batı Avrupa ise % 20,3 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Dünya çapında giderek daha çok insanın teknoloji ile tanışması, e-ticaret ve perakende ürünlere olan talebin artması ile birlikte ambalaj sektörünün izleyen yıllarda daha hızlı bir şekilde büyümesi beklenmektedir (Worldwide Packaging, 2018; Keskin vd., 2018: 485). Reserach and Markets tarafından hazırlanan yeni bir rapora göre küresel sürdürülebilir ambalaj pazarının 2027 yılına kadar yılda %5,9 oranında artarak 263,8 milyardan 351,4 milyar dolara ulaşması beklenmektedir. Rapora göre sürdürülebilir ambalajlamada yükselen trendler; yükselen e- ticaret sektörü, döngüsel ekonomiye geçiş, tüketim sonrası artan geri dönüşümün artan popüleritesi ve teknolojik yenilikler olacaktır (Environmentalleader, 2022).

Ambalaj sektörünün büyüklüğü ve ambalaj atıklarının çevreye olan etkileri, küresel düzeyde farkındalığı artırmaya da devam etmektedir. Günümüzde Avrupa ülkeleri başta olmak üzere giderek artan sayıda ülkede sürdürülebilir ambalaj üretimi ve kullanımı konusundaki düzenlemelerin de uygulamaya konulduğu görülmektedir. Sürdürülebilir ambalaj kullanımı konusundaki eğilimler pek çok ülkede genişletilmiş üretici sorumluluğu (extended producer responsibility, EPR) düzenlemelerinin de yürürlüğe konulmasını sağlamıştır (Cherel-Bonnemaison, C. vd., 2022). Genişletilmiş üretici sorumluluğu, " bir ürünün toplam çevresel etkisini azaltmak ve ürünün tüm yaşam döngüsü için sorumluluğunu ve özellikle geri alma (take-back), geri dönüşüm ve nihai bertaraf için ürünün sorumluluğunu üreticisine veren" bir uygulamadır. Bu uygulama Avrupa Birliği Ambalaj Atıkları Direktifi'nin ambalaj atıklarını azaltma hedefinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Uygulama aynı zamanda sürdürülebilir ambalaj malzemelerinin kullanımını teşvik etmektedir (Çevre Koruma Dairesi, 2022). Genişletilmiş üretici sorumluluğu uygulamaları üreticileri ambalajların gerçekten geri dönüştürülebilmesi ve kullanım ömrü sonunda geri kazanılabilmesini sağlamak için ambalaj tasarımlarını sürdürülebilir tasarımlar olarak değiştirmeye teşvik etmeyi de amaçlamaktadır (WPO, 2021).

Ülkelerin ambalaj konusunda yaptığı genişletilmiş üretici sorumluluğu ve diğer düzenlemeler, çevre dostu ambalaj malzemeleri konusunda oluşan bilinç ve sürdürülebilirliğe yönelik paradigma değişikliğinin sürdürülebilir ambalaj talebini dünya genelinde artırması gelecek yıllar için beklenen bir durum olarak görülmektedir. Devletin yaptırımları ve çevresel farkındalığın artması nedeniyle sürdürülebilir ambalaj konusunda en büyük paya sahip olan ülkeler ise, ABD, Almanya, İngiltere, Fransa, Çin, Hindistan, Güney Kore'dir. Özellikle AB içinde Almanya ve Fransa geri dönüşüm ve

genişletilmiş üretici sorumluluğu konusunda önde gelen ülkelerdir. Söz konusu ülkelerde giderek daha fazla tüketicinin ambalajların neden olduğu çevresel sorunlar konusunda farkındalığının artması nedeniyle şirketler hem tüketicilerin hem hükümetlerin hem de medyanın baskısıyla karşı karşıya kalmaktadır (Research and Markets, 2022).

4. SONUÇ

Günümüz rekabet ortamında işletmeler, üretim ve tüketim stratejilerinde sürdürülebilirliği sağlayacak değişiklikler yapmak konusunda adımlar atmaktadır. Bu ortamda işletmeler açısından çevresel sürdürülebilirlik konusu özellikle öne çıkan konuların başında gelmektedir. Son yıllarda dünyanın tamamını etkileyen sonuçlarıyla küresel ısınma, Covid-19 Pandemisi gibi etkilerle değişen tüketim ve ticaret anlayışı, sağlık ve beslenme konusu başta olmak üzere pek çok konuda artan bilinçle; pek çok alanda olduğu gibi ambalaj konusunda da yeni gelişmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tüketicilerin artan bilinçli ürün ve hizmet seçimleri, üreticilerin de duyarlılıklarının artması ile desteklenerek sürdürülebilir ambalajlara olan talebin giderek artmasına neden olmuştur. Ambalajda sürdürülebilirlik konusu, tüketicilerin çevre ve ambalaj konusunda giderek daha fazla endişe duymasıyla ambalaj endüstrisini şekillendiren büyük bir trend haline gelmiştir. Tüketici alışkanlıklarında meydana gelen değişimler, artan rekabet koşulları ve ambalajın atık olarak yarattığı çevresel etkiler nedeniyle şirketler ambalajın geleneksel koruyuculuk, taşıma, ürün bütünlüğünü sağlama gibi fonksiyonlarının yanı sıra çevreyi korumaya yönelik malzeme kullanımı ve sürdürülebilir ambalaj tasarımlarına yönelmektedirler. İşletmeler değişen tüketici ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılayarak pazarda avantajlı konuma gelmeye çalışırken aynı zamanda çevreye duyarlılıklarını ortaya koymak amacıyla küresel ambalaj trendlerindeki gelişmelere ayak uydurmak zorunda kalmaktadır. Bu zorunluluk aynı zamanda işletmelerin çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarının başarıya ulaşmasında da önemli rol oynamaktadır.

Çeşitli amaçlarla kullanılan ambalajların miktar ve çeşitliliğindeki artışla birlikte yarattığı çevresel sorunlar düşünüldüğünde; ambalajlarda sürdürülebilirliğin sağlanmasıyla, ambalajın yarattığı çevresel kirliliği azaltmak; ambalajda geri dönüştürülebilirliği ve geri dönüştürülmüş malzemelerin kullanımını artırmak ve ambalajın yarattığı karbon ayak izini azaltmak işletmeler açısından en önemli çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarının başında gelmektedir.

Sürdürülebilir ambalaj kullanımının çevresel sürdürülebilirliğe katkı açısından oldukça önemli bir role sahip olduğu açıkça görülmektedir. Sonuç olarak işletmelerin çevresel sürdürülebilirlik uygulamaları ile ilgili stratejileri belirlerken sürdürülebilir ambalaj kullanımının çevresel sürdürülebilirliğe katkısının çok fazla olduğunu dikkate alarak hareket etmeleri gerekmektedir. Böylece çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması konusunda çok daha başarılı olabilecekleri düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akgül, U. (2010). Sürdürülebilir Kalkınma: Uygulamalı Antropolojinin Eylem Alanı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi, (24), 133-164.

Ambalaj Sanayicileri Derneği. (2020). Official web site, <https://ambalaj.org.tr/tr/ambalaj-ve-cevre-ambalaj-nedir> (Erişim tarihi:23.04.2020).

Ay Türkmen, M. (2016). Üretime Çevre Odaklı Bir Bakış, The Journal Of Academic Social Science Studies, International Journal Of Social Science S: 46, 155-171.
<http://acikerisim.pau.edu.tr:8080/xmlui/handle/11499/26190>.

- Berry, M. A. ve Rondinelli, D. A. (1998). Proactive Corporate Environmental Management: A New Industrial Revolution, *Academy Of Management Executive*, Vol: 12, No. 2, 38-50.
<https://journals.aom.org/doi/abs/10.5465/AME.1998.650515>.
- Ceyhan, S., Ada, S. (2015). İşletme Fonksiyonları Açısından Çevreye Duyarlı İşletmecilik, *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, S:11 (26), 115-138. Doi: 10.17130/Ijmeb.2015.11.26.83.
- Cherel-Bonnemaison, C.; Feber, D.; Leger, S.; Letoffe, A.; Nordigården, D. (2022). Sustainability in packaging: Global regulatory development across 30 countries.McKinsey & Company, <https://www.mckinsey.com/industries/paper-forest-products-and-packaging/our-insights/sustainability-in-packaging-global-regulatory-development-across-30-countries?> (Erişim tarihi: 28.04.2022).
- Çankaya Y. S. ve Sezen B. (2015). Ekolojik Yenilik İle Sürdürülebilirlik Performansı Arasındaki İlişkide Çevre Belirsizliğinin Moderatör Etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(24), 111-134.
- Çevre Koruma Dairesi. (2022). <http://www.cevrekorumadaresi.org/solidwaste/tr-pages.php?no=113>, (Erişim tarihi: 10.06.2022).
- Demirer, G. N. (2000). Kirlilik Önleme Yaklaşımının Temel Prensipleri, Temiz Üretim ve Çevre Yönetim Sistemleri, TMMOB Çevre Müh. Odası, Çevre ve Mühendis Dergisi, S:25, 13-20.
http://www.cmo.org.tr/resimler/ekler/db79abe53a4687e_ek.pdf?dergi=677, (Erişim tarihi: 30.09.2020).
- Donato, C., Barone, A. M. and Romani, S. (2021). The Satiating Power of Sustainability: the Effect of Package Sustainability on Perceived Satiation of Healthy Food. *British Food Journal* Vol. 123 No. 13, 162-177, <https://www.emerald.com/insight/publication/issn/0007-070X/vol/123/iss/2>, (Erişim tarihi: 15.04.2021).
- Engin B. (2007). Avrupa Birliği Özelinde Çevre Politikalarının Etkinliği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Environmentalleader. (2022), Official web site, <https://www.environmentalleader.com/2022/05/global-sustainable-packaging-market-to-reach-351b-by-2027/> (Erişim tarihi: 18.07.2022).
- Erdem E. ve Ulucak R. (2012). Çevre - İktisat İlişkisi ve Türkiye’de Çevre Politikalarının Etkinliği, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Yıl 4 - Sayı 6, 78-98.
- Escursell, S., Llorach-Massana, P., Roncero, M. B. (2021). Sustainability In E-Commerce Packaging: A Review, *Journal of Cleaner Production*, 124314, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7511172/>, (Erişim tarihi: 29. 07.2021).
- Greenpeace. (2019). <https://www.greenpeace.org/international/explore/about/> (Erişim tarihi: 06.10.2020).
- Horbach, J. (2008). Determinants of Environmental Innovation-New Evidence from German Panel Data Sources, *Research Policy* S: 37, 163-173.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0048733307001916>.
- Jerzyk, E. (2016). Design And Communication of Ecological Content on Sustainable Packaging in Young Consumers’ Opinions, *Journal of Food Products Marketing*. Vol.22 No.6 707-716 ref.11, <https://www.researchgate.net/profile/Hana-Stojanova/publication/309585583>.

- Karakuş, G., Erdirençelebi, G. (2018). İşletmelerin Yeşil Yönetim Algılarının İşletme Performansı Üzerindeki Etkisini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, S:10 (4), 681-704.
- Kaypak, Ş. (2011). Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13 (20), 19-33.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kmusekad/issue/10216/125569>.
- Keskin, B., Altay, B.N., Akyol, M. Meral, G. Uyar, O. ve Fleming, P. D. (2018). 6. Küresel Ambalaj Trendleri, *Uluslararası Matbaa Teknolojileri Sempozyumu*, 483-503,
<https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=483-503.pdf>.
- Kozik, N. (2020). Sustainable Packaging As A Tool For Global Sustainable Development, *SHS Web of Conferences* 74, 04012, <https://doi.org/10.1051/shsconf/20207404012>. https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2020/02/shsconf_glob2020_04012.pdf (Erişim tarihi: 28.03.2021).
- Lewis, H., Fitzpatrick L., Verghese K., Sonneveld K., Jordon, R. (2007). *Sustainable Packaging Redefined*. Melbourne, Australia: Sustainable Packaging Alliance, 1-26.
<http://www.helenlewisresearch.com.au/wp-content/uploads/2012/03/Sustainable-Packaging-Redefined-Nov-2007.pdf>.
- Maziriri E. (2020). Green Packaging and Green Advertising As Precursors of Competitive Advantage and Business Performance Among Manufacturing Small and Medium Enterprises In South Africa, *Cogent Business & Management* Volume 7, Issue 1, 1-21.
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23311975.2020.1719586> (Erişim Tarihi: 18.03.2021).
- Morelli, J. (2011). Environmental Sustainability: A Definition for Environmental Professionals. *Journal of Environmental Sustainability*, 1(1).
<https://pdfs.semanticscholar.org/d6bb/dad853a1ce8762f9ba569a7f279d5062408c.pdf>.
- Nakıboğlu, G., Bulğurcu, B. (2017). İşletmelerin Çevresel Sürdürülebilirlik Göstergelerine Yönelik Farklı Bir Değerlendirme: Modifiye Edilmiş Dijital Mantık (MDL). *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 16. Ulusal İşletmecilik Kongresi, 709-728. DOI: 10.18092/ulikidince.323490.
- Nemli, E. (1998). Sürdürülebilir Kalkınma ve İşletmelerin Rolü, *Öneri Dergisi*, S: 9, 287-294.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/maruoneri/issue/52148/681746>.
- Nemli, E. (2001). Çevreye Duyarlı Yönetim Anlayışı, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S: 23(24), 211-224. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusiyasal/issue/610/6158>.
- Nemli, E. (2004), *Sürdürülebilir Kalkınma: Şirketlerin Çevresel ve Sosyal Yaklaşımları*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- OECD. (2001). *OECD Environmental Strategy for the First Decade of the 21st Century*,
<https://www.oecd.org/env/indicators-modelling-outlooks/1863539.pdf>, (Erişim tarihi: 18.06.2020).
- Özen, F. (2018). Tüketici Satın Alma Karar Sürecinde Ambalajın Yeri Ve Önemi. *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 2 (3), 139-151.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijemi/issue/39142/436410>.
- Paksoy, H.M., Gül, M. ve Özbezek, B.D. (2019). Ekogirişimcilik: Ön Lisans Öğrencilerine Yönelik Bir Uygulama, *Social, Mentality And Researcher Thinkers Journal*, Vol:5, Issue:16, 443-454,
<https://www.researchgate.net/publication/331672828>, (Erişim tarihi: 12.07.2020).

- Porter, M. & Van der Linde, C. (1995). Green And Competitive: Ending The Stalemate. The Dynamics of The Eco-Efficient Economy: Environmental Regulation And Competitive Advantage, Harvard Business Review, 33, 120-134.
- Research and Markets, (2022). Official web site, Sustainable Packaging: Global Markets, Report, ID: 5591420, <https://www.researchandmarkets.com/-reports/5591420/sustainable-packaging-global-markets#src-pos-1>.
- Report Linker. (2022), Official web site, Global Packaging Market Growth Trends COVID-19 Impact and Forecasts (2022-2027), Report Linker, https://www.reportlinker.com/p06246257/Global-Packaging-Market-Growth-Trends-COVID-19-Impact-and-Forecasts.html?utm_source=GNW (Erişim tarihi: 18.07.2022).
- Saçlı, A. (2017). Kalkınma İle Çevre İlişisinde; Çevreyi Dışlamayan Kalkınma Mı? Sürdürülebilir Kalkınma Mı?, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1 S: Özel Sayı 4. <http://www.yyusbedergisi.com/dergi/kalkinma-ile-cevre-iliskisinde-cevreyi-dislamayan-kalkinma-mi-surdurulebilir-kalkinma-mi20180101043054.pdf>, (Erişim tarihi:23.09.2020).
- Sarkis, J. (1998). Evaluating Environmentally Conscious Business Practices, European Journal of Operational Research, S: 107, 159-174. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0377221797001604?via%3Dihub>.
- Shrivastava, P. (1995), Ecocentric Management For A Risk Society, Academy of Management Review, Vol:20, No:1, 18-137.
- Smithers Pira. (2019). The Future of Global Packaging 2024, <https://www.smithers.com/services/market-reports/packaging/future-of-global-packaging-to-2024>, (Erişim tarihi: 10.08.2022).
- SPC (Sustainable Packaging Coalition). (2017). <https://sustainablepackaging.org/wp-content/uploads/2017/09/Definition-of-Sustainable-Packaging.pdf> (Erişim tarihi: 28.07.2021).
- Şenocak, B. ve M. Bursalı, Y. (2018). İşletmelerde Çevresel Sürdürülebilirlik Bilinci ve Yeşil İşletmecilik Uygulamaları İle İşletme Başarısı Arasındaki İlişki, Süleyman Demirel Üniversitesi IIBF Dergisi, C.23, S.1, 161-183.
- Tanç, Ş. G. ve Cingöz, A. (2011). Kurumsal Yönetim ve Çevresel Performans: İMKB’de İşlem Gören Şirketler Üzerine Bir Araştırma, Muhasebe ve Bilim Dünyası Dergisi, C: 13, S: 4, 203-219. <http://iibf.erciyes.edu.tr/kutuphane/petas/petas.php?skip=0&keywor12388&type=2>
- The Guardian, (2019). <https://www.theguardian.com/environment/2019/sep/26/greta-thunberg-teenager-on-a-global-mission-to-make-a-difference>, (Erişim tarihi: 06.10.2020).
- Tokgöz, N. ve Önce, S. (2009), Şirket Sürdürülebilirliği: Geleneksel Yönetim Anlayışına Alternatif, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:11, S:1, 249-275.
- Tunç, A.Ö., Ömür, G.A. Ve Düren, A.Z. (2012). Çevresel Farkındalık, İstanbul Üniversitesi, Siyasi Bilimler Fakültesi Dergisi, S: 47, 227-246.
- Tuwanku, A. A., Rohman, F., and Rofiq, A. (2018). Does Green Packaging Matter as A Business Strategy? Exploring Young Consumers’ Consumption in An Emerging Market. Problems and Perspectives in Management, 16(2), 376–384. <https://www.researchgate.net/publication/325856634>.
- Türk, M. ve Bekiş, T. (2011). İşletmelerde Rekabetçi Üstünlük Elde Etmede Önleyici (Proaktif) Çevre Yönetimi Yaklaşımı. Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C: 15, S:1, 65-84. <https://dergipark.org.tr/pub/cuiibfd/issue/4147/54451>.

- Tüm, K. (2014). Kurumsal Sürdürülebilirlik ve Muhasebeye Yansımaları: Sürdürülebilirlik Muhasebesi, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, S: 5 (1), 58-81.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/ayd/issue/3331/46191>.
- Ulucak, R. ve Erdem, E. (2014). Çevre-İktisat İlişkisi ve Türkiye’de Çevre Politikalarının Etkinliği, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (Akad), S: 4 (6), 78-98.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kilisiibfakademik/issue/19254/204529>.
- Veleva, V., Hart, M., Greiner, T., & Crumbley, C. (2001). Indicators Of Sustainable Production, Journal Of Cleaner Production, 9(5), 447-452.
- Verghese, K., Lewis, H., Fitzpatrick, L. (2012). Packaging for sustainability, Springer Science & Business Media, E-Book, <https://books.google.de/books?id=x67sP0jeAZkC&dq>.
- Vila-Lopez, N. and Küster-Boluda, I. (2020), A Bibliometric Analysis On Packaging Research: Towards Sustainable And Healthy Packages, British Food Journal, Vol. 123 No. 2, 684-701.
<https://www.researchgate.net/publication/345095241>.
- Wandosell, G., Parra-Meroño, M. C., Alcayde, A. and Baños, R. (2021). Green Packaging from Consumer and Business Perspectives. *Sustainability*, 13(3):1356, 1-19.
<https://doi.org/10.3390/su13031356>. <https://www.mdpi.com/journal/sustainability>.
<https://www.researchgate.net/publication/348859665>, (Erişim tarihi: 13.02.2021).
- All4pack. (2021). Official web site, Worldwide Packaging 2018,
<https://www.all4pack.com/content/location/840898>, (Erişim tarihi: 30.06.2021).
- World Packaging Organisation. (2021). The World Of Sustainability Varies Amongst WPO Members, Position Paper, https://www.worldpackaging.org/Uploads/2021-2/ResourcePDF41_1639634063.pdf, (Erişim tarihi:20.04.2022).
- Yavuz, O. (2018). Sürdürülebilir Üretimi Teşvik Eden ve Sınırlandıran Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C:73, S:2, 475-500. DOI: 10.1501/SBFder_0000002506.
- Yaprak, İ., Doğan, N. (2019). Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimi: İlgili Literatüre Dayalı Bir Mevcut Durum Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, C: 15, S: 4, 1143-1165. DOI: 10.17130/ijmeh.2019456402, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijmeh/issue/54591/744204>.
- Yılmaz, A., Bozkurt, Y. (2011). Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türk Kamu Ve Özel İşletmelerinin Çevreye Duyarlılığı Üzerine Bir Uygulama: İSO 500 Örneği. *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, S:18(1), 1-18.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

PAZARLAMA KARMASI BİLEŞENLERİNİN DEMATEL YÖNTEMİYLE ANALİZ EDİLMESİ: HAVAYOLU SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA¹

ANALYSIS OF MARKETING MIX COMPONENTS BY DEMATEL METHOD: AN APPLICATION IN THE AIRLINE INDUSTRY

Doç. Dr. Murat Kemal KELEŞ²

Öğr. Gör. Barış IŞILDAK³

Prof. Dr. Aşkın ÖZDAĞOĞLU⁴

ÖZET

Yolcuların, havayolu sektörünü tercih etmesinde pek çok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerde havayolu firmalarının uyguladıkları pazarlama stratejilerinin büyük etkisi bulunmaktadır. Bu çalışmada 4P (ürün, dağıtım, fiyat, tutundurma) pazarlama karmasının havayolu sektörü açısından analizi yapılmıştır. Çalışma kapsamında pazarlama karması unsurları havayolu sektörü açısından, havayolu yer hizmeti personellerinin gözüyle değerlendirilmiştir. Çalışmada yapılan analizlerde Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) Yöntemlerinden kriter ağırlığı bulma yöntemi olan DEMATEL kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre; en önemli üç kriter sırayla, “düşük maliyet”, “yenilikçi ürün/hizmetler” ve “aynı fiyata karşılık daha fazla hizmet” olurken, diğerlerine göre önem derecesi düşük kriterler ise; “tutundurma stratejileri”, “havayolu reklâmları” ve “değer katılmış ürün/hizmetler” olmuştur. Bu çalışmanın hem kullanılan ÇKKV yöntemi açısından hem de havayolu pazarlama bileşenlerini ağırlıklandırma açısından literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Pazarlama, Havayolu Pazarlaması, Pazarlama Karması, Rekabet, DEMATEL

Jel Kodu: M31, C44, L93

ABSTRACT

There are many factors for passengers to prefer the airline industry. In these factors, the marketing strategies of the airline companies have a great impact. In this study, the analysis of the 4Ps (product, place, price, promotion) marketing mix in terms of the airline sector was made. Within the scope of the study, the elements of the marketing mix were evaluated in terms of the airline sector, through the eyes of the airline ground service personnel. In the analyzes made in the study, DEMATEL, which is one of the Multi-Criteria Decision Making (MCDM) Methods, is the criterion weight finding method. According to the results of the analysis, the three most important criteria are "low cost", "innovative products/services" and "more services for the same price", respectively, while the less important criteria are "promotion strategies", "airline advertisements" and value-added products/services".

Keywords: Marketing, Airline Marketing, Marketing Mix, Competition, DEMATEL

Jel Codes: M31, C44, L93

¹ Bu çalışma için, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 01.02.2023 tarihli (Toplantı Sayısı: 133, Karar No:2) etik kurul onayı alınmıştır.

² Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Keçiborlu MYO, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, muratkeles@isparta.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0374-6839

³ Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Keçiborlu MYO, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, barisisildak@isparta.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2068-1611

⁴ Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi İşletme Bölümü, askin.ozdagoglu@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5299-0622

1. GİRİŞ

Pazarlama kavramı, işletmeler için kilit bir noktada yer almaktadır. İşletmelerin faaliyetinde yer alan ürün ve hizmetleri için; pazarın araştırılması, denenmesi ve hedeflenen amaç doğrultusunda hareket edilmesi şeklinde görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Tanımsal olarak pazarlama, mevcut pazarlarda devamlılık sağlayıp aynı zamanda yeni pazarlar keşfederek ürün ve hizmetlerin hali hazırdaki satış veya etki alanını elde tutarak genişletmektir (Kotler, 2000:1, Bozkurt, 2022:3).

Pazarlamanın en önemli unsurlarından birisi rekabet kavramıdır. Rekabet; teknolojinin geliştiği, küreselleşmenin arttığı ve sınırların kalktığı günümüzde işletmelerin varlığını sürdürebilmesi ve ürün ya da hizmette fark yaratabilmesi için harcadığı performanstır (Telli vd., 2022:76).

Ülkemizde havayolu sektörü, pazarlama ve rekabet gibi kavramlarla 2003 yılında Ulaştırma Bakanlığı tarafından başlatılan Bölgesel Havacılık Projesi'yle tanışmıştır. Bu proje kapsamında: "Her Türk vatandaşı hayatında en az bir kez uçağa binecektir." sloganı öne çıkarılarak, yolcu biletlerine indirimlerin yapılması ve çeşitli kampanyaların getirilmesi, havalimanlarının ve havayolu firmalarının sayısının artırılması gibi çalışmalar, özellikle havayolu sektöründe hızlı gelişmelerin yaşanmasını katkı sağlamıştır (Keleş vd., 2021: 328, Işıldak ve Tunca, 2018:242). Havayolu sektörünün pazarlama çevresini; yolcu, havalimanı, havayolu, yer hizmeti, uçak bakım ve üretim, hava trafik ve seyrüsefer, eğitim, altyapı ve destek işletmeleri ile kamu kurum ve kuruluşları oluşturmaktadır. Bu çevrenin en temelinde yolcular yer almaktadır. Yolcuların, havayolu sektörünü tercih etmesinde pek çok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin temelini de havayolu pazarlama stratejileri oluşturmaktadır.

Bu çalışmada 4P (ürün, dağıtım, fiyat, tutundurma) pazarlama karmasının havayolu sektörü açısından analizi yapılmıştır. Çalışma kapsamında pazarlama karması unsurları havayolu sektörü açısından, havayolu yer hizmeti personellerinin gözüyle değerlendirilmiştir. Çalışmada yapılan analizlerde Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) Yöntemlerinden kriter ağırlığı bulma yöntemi olan DEMATEL (Decision-Making Trial and Evaluation Laboratory) kullanılmıştır. Bu çalışma pazarlama karmasının havayolu sektöründe ÇKKV yöntemleri kullanılarak ağırlıklandırılması yönüyle yapılan ilk çalışma olacaktır. Bu çalışmanın hem kullanılan ÇKKV yöntemi açısından hem de havayolu pazarlama bileşenlerini ağırlıklandırma açısından literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

Çalışmada öncelikle literatür incelemesi kısmı bulunmaktadır. Bu kısımda pazarlama konularında çeşitli ÇKKV yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalardan örnekler ve bu çalışmada kullanılan DEMATEL yönteminin uygulandığı çalışma örnekleri verilmiştir. Metodoloji kısmında, bu çalışmada uygulanan DEMATEL yönteminin aşamaları formülleriyle birlikte anlatılmıştır. Devam eden bölümde çalışmanın uygulama kısmı bulunmaktadır. Son bölümde de sonuç ve öneriler verilmiştir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatür incelemesi bölümünde pazarlama konularında ÇKKV yöntemlerinin uygulandığı çalışmalardan örnekler ve bu çalışmada kullanılan DEMATEL yönteminin farklı konulardan uygulandığı çalışma örnekleri verilmiştir. Söz konusu örnekler Çzelgel' de görülmektedir.

Çizelge1. Literatür İncelemesi

Çalışmanın yazarı/yazarları	Çalışmanın konusu	Kullanılan yöntem/ler
PAZARLAMA konusunda ÇKKV Yöntemlerinin kullanıldığı çalışma örnekleri		
Liu vd. (2023)	Çin'in spor eğitim pazarının kaliteli ve hızlı bir şekilde gelişmesini sağlayacak stratejilerin belirlenmesi	SWOT Analizi ve AHP
Yılmaz ve Ecemiş (2022)	Metaverse platformlarından “Binance” ve “Intotheblock” platformlarındaki Metaverse’lerin pazarlama karması bileşenleri baz alınarak belirlenen kriterlere göre dijital pazarlama yeteneklerinin araştırılması	ENTROPİ ve CoCoSo
Özdemir Öztürk (2022)	Denizli ilinde bulunan yirmi sekiz tekstil işletmesinin web sitelerinin lojistik faaliyetleri ve pazarlama iletişim performanslarının değerlendirilmesi	AHP ve TOPSIS
Najib vd. (2021)	Endonezya'da organik gıda pazarlamasını etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve Endonezya'da organik gıda pazarını artırmak için öncelikli stratejilerin değerlendirilmesi	SWOT Analizi ve AHP
Eş ve Eren (2021)	Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Akdeniz Bölgesi mutfak turizmi için en uygun hedef pazarın seçilmesi	ENTROPİ ve VIKOR
Fidan (2021)	İmalat sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin hedeflediği yurtdışı Pazar seçim kriterlerinin ağırlıklarının bulunması ve hedef pazarların sıralanması	CRITIC ve MAIRCA
Sezgin ve Yurtlu (2021)	Booking.com sitesinde İstanbul'da faaliyette bulunan oteller listesindeki ilk yedi otelin dijital pazarlama yöneticileri gözüyle değerlendirilmesi	AHP ve PROMETHEE
Genç vd. (2021)	Piyasaya yeni sürülecek kripto paraların başarılı bir süreç geçirmesi noktasında kullanılacak modern pazarlama	TOPSIS

	stratejilerinin belirlenip değerlendirilmesi	
Dewa Rucika vd. (2021)	COVID-19 döneminde olumsuz etki gören Bali'deki turizmin canlandırılması için gerekli pazarlama stratejilerinin araştırılması	AHP
Çalık (2020)	PEST (politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik) analizindeki ana faktörler dikkate alınarak firmaların hedef pazar analizinde kriterlerin ağırlıklandırılmasının yapılması ve alternatif hedef pazarların sıralanması	BWM ve ARAS
DEMATEL yönteminin kullanıldığı çalışma örnekleri		
Dos Santos Soares vd. (2023)	Brezilya ömrünü tamamlamış araçların işlenmesi önündeki engellerin belirlenmesi ve analizinin yapılması	Gri DEMATEL
Serezli vd. (2022)	Türkiye'de yenilebilir enerji yatırım projelerinin sayısının artırılması için gerekli olan stratejilerin belirlenmesi	DEMATEL
Khan vd. (2022)	Lojistik 4.0 yaklaşımının kritik başarı faktörlerinin analiz edilmesi	DEMATEL
Coşkun vd. (2022)	Düzce ilinde doğal ahşap kaplama sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın tedarikçi seçimi konusunda sürdürülebilirlik performansına etki eden faktörlerin belirlenip ağırlıklandırılması	DEMATEL
Dalay ve Sarı (2022)	Türkiye gıda sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin tedarikçi seçiminde baz aldıkları kriterlerin belirlenmesi ve bu süreçte yeşil kritere verilen önemin tespit edilmesi	Bulanık DEMATEL
Liang vd. (2022)	Çin'de faaliyet gösteren elektrikli araç şarj istasyonlarının ekonomik çalışmasını etkileyen	DEMATEL-ISM (Interpretative Structural Modeling)

	faktörlerin belirlenerek analiz edilmesi	
Polat ve Merdivenci (2022)	Antalya limanında faaliyet gösteren firmaların liman tercihlerinde etkili olan faktörlerin belirlenerek ağırlıklarının bulunması	Bulanık DEMATEL
Asadi vd. (2022)	Malezya'da insanların elektrikli araçları benimsemesini etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve ağırlıklarının bulunması	DEMATEL
Altın (2021)	Finansal piyasaların oluşumunu sağlayan on altı risk değişkenini arasındaki ilişkinin tespit edilerek analiz edilmesi	DEMATEL
Özdağoğlu vd. (2021)	Türkiye'de faaliyet gösteren havalimanlarının yolcu, yük ve uçak sayılarına göre değerlendirilmesi	Bulanık DEMATEL ve MABAC
Nilashi vd. (2019)	Malezya'daki medikal turizmi etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi	TOPSIS ve DEMATEL
Özdağoğlu vd. (2019)	Bir sağlık işletmesi için gerekli olan nefelometre cihazı alternatiflerinin sıralanması	DEMATEL ve MULTIMOORA

3. METODOLOJİ

Çalışmada kriter ağırlık bulmada kullanılan DEMATEL yöntemi uygulanmıştır.

3.1. Dematel

DEMATEL (Decision-Making Trial and Evaluation Laboratory) yönteminin üstün yanı kriterler arasındaki etkileşimleri dikkate alabilmesidir. DEMATEL süreci aşağıda verilmiştir (Asan vd., 2018).

i, j : değerlendirme kriterleri; $i, j = 1, 2, 3, \dots, n$

k : uzman; $k = 1, 2, 3, \dots, K$

d_{ijk} : k uzmanına göre i . kriterin j . kriter üzerindeki etki değeri

d_{ij} : i . kriterin j . kriter üzerindeki etki değeri

D_k : k . uzman başlangıç direkt ilişki matrisi

D : başlangıç direkt ilişki matrisi

s_{ij} : i . kriterin j . kriter üzerindeki normalleştirilmiş etki değeri

S : normalleştirilmiş direkt ilişki matrisi

I : birim matris

T : toplam ilişki matrisi

t_{ij} : i . kriterin j . kriter üzerindeki toplam etki değeri

R_i : toplam ilişki matrisindeki i . satır değerlerinin toplamı

C_i : toplam ilişki matrisindeki i . sütun değerlerinin toplamı

nw_i : i . kriterin normalize edilmemiş ağırlık değeri

w_i : i . kriterin normalize edilmiş ağırlık değeri

Tablo 1. DEMATEL Süreci

Adım	Eşitlik	Eşitlik Numarası
Uzman görüşleri ile başlangıç direkt ilişki matrislerinin oluşturulması	$D_k = [d_{ijk}]$ $= \begin{bmatrix} 0 & d_{12k} & \dots & d_{1nk} \\ d_{21} & 0 & \dots & d_{2nk} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ d_{n1k} & d_{n2k} & \dots & 0 \end{bmatrix}$	(1)
Uzman görüşlerinin birleştirilmesi	$d_{ij} = \frac{\sum_{k=1}^K d_{ijk}}{K}$	(2)
Birleştirilmiş başlangıç direkt ilişki matrisinin oluşturulması	$D = [d_{ij}] = \begin{bmatrix} 0 & d_{12} & \dots & d_{1n} \\ d_{21} & 0 & \dots & d_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ d_{n1} & d_{n2} & \dots & 0 \end{bmatrix}$	(3)
Etki değerinin normalleştirilmesi	$s_{ij} = \frac{d_{ij}}{\max\{\sum_{j=1}^n d_{ij}; \sum_{i=1}^n d_{ij}\}}$	(4)
Normalleştirilmiş direkt ilişki matrisi	$S = [s_{ij}] = \begin{bmatrix} 0 & s_{12} & \dots & s_{1n} \\ s_{21} & 0 & \dots & s_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ s_{n1} & s_{n2} & \dots & 0 \end{bmatrix}$	(5)
Toplam ilişki matrisinin hesaplanması	$T = \lim_{x \rightarrow \infty} (S + S^2 + S^3 + \dots + S^x)$ $= \frac{S}{I - S}$	(6)
Toplam ilişki matrisi	$T = [t_{ij}] = \begin{bmatrix} t_{11} & t_{12} & \dots & t_{1n} \\ t_{21} & t_{22} & \dots & t_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ t_{n1} & t_{n2} & \dots & t_{nn} \end{bmatrix}$	(7)
Toplam ilişki matrisi satır toplamlarının alınması	$R_i = \sum_{j=1}^n t_{ij}; \forall i \text{ için}$	(8)
Toplam ilişki matrisi sütun toplamlarının alınması	$C_i = \sum_{j=1}^n t_{ji}; \forall i \text{ için}$	(9)
Normalize edilmemiş kriter ağırlıklarının belirlenmesi	$nw_i = \sqrt{(R_i + C_i)^2 + (R_i - C_i)^2}; \forall i \text{ için}$	(10)
Nihai ağırlıkların hesaplanması	$w_i = \frac{nw_i}{\sum_{i=1}^n nw_i}; \forall i \text{ için}$	(11)

4. UYGULAMA

Çalışma kapsamında, 4P (ürün, dağıtım, fiyat, tutundurma) pazarlama karması havayolu sektörü açısından değerlendirilmiştir. Değerlendirme, havayolu yer hizmeti personellerinin bakış açısıyla yapılmıştır. Pazarlama karmasını oluşturan bileşenler aynı zamanda çalışmanın kriterlerini de oluşturmaktadır. Pazarlama karması bileşenlerine ilişkin bilgiler Tablo 2’de gösterilmiştir. 4P pazarlama karmasının ana ve alt bileşenlerinin belirlenmesi ve belirlenen bileşenlerin havayolu sektörüne etkisinin puanlanmasında havayolu yer hizmetlerinde görev yapan uzmanlardan görüş alınmıştır. Bu çalışmada puanlama tablolarının doldurulmasında görüşlerine başvurulmuş uzman ekip; “havayolu temsilcisi”, “istasyon müdürü”, “istasyon şefi”, “yolcu hizmetleri memuru” ve “harekât memurundan” oluşmaktadır.

Tablo 2. Pazarlama Karması Bileşenleri

	4P (Ürün, Dağıtım, Tutundurma, Fiyat) Karmasının Değerlendirilmesi
P1	Ürün Karmasının Değerlendirilmesi
P1a	Yenilikçi ürün/hizmetler
P1b	Değer katılmış ürün/hizmetler (Müşteriye değer yaratacak ürün/hizmetler)
P2	Tutundurma Karmasının Değerlendirilmesi
P2a	Sosyal ve kültürel etkinlikler
P2b	Tutundurma stratejileri (Müşteriyi ikna edebilme, müşteri sadakati vb.)
P2c	Havayolu reklâmları
P3	Fiyat Karmasının Değerlendirilmesi
P3a	Düşük maliyet
P3b	Aynı fiyata karşılık daha fazla hizmet
P4	Dağıtım Karmasının Değerlendirilmesi
P4a	Müşteri hizmetlerine kolay ulaşım
P4b	Bilet satış ofislerine kolay ulaşım

Çalışmada kullanılan pazarlama bileşenleri, havayolu sektöründeki uzmanların görüşü alınarak (P1-P4 kodla) belirlenmiştir. Söz konusu ana bileşenlerin açıklaması şu şekildedir;

- **Ürün:** Havayolu sektörü tarafından yolculara sunulan ürün ve hizmetlerin karşılığıdır (Demirci ve Uğurluoğlu, 2020: 478).
- **Tutundurma:** Havayolu sektörü tarafından yolculara sunulan ürün ya da hizmet hakkındaki; sosyal ve kültürel etkinlikler, reklâmlar ve satışı kolaylaştırmak amacıyla iletişim stratejisi ve tekniklerinin kullanılmasıdır (Kotler ve Zaltman, 1971:7).

- **Fiyat:** Havayolu sektörü tarafından yolculara sunulan ürün ya da hizmetlerin maliyet karşılığıdır (Thomas, 2005:91).
- **Dağıtım:** Yer ve zaman parametreleri dikkat edilerek yolcunun ulaşmak istediği birime en kısa yoldan ulaşmasıdır. (Demirci ve Uğurluoğlu, 2020: 479)

Bileşen ağırlıklarını belirlemek amacıyla öncelikle bir form hazırlanmış ve uzman görüşleri toplanmıştır. Sıfır değeri satırdaki bileşenin sütundaki bileşen üzerinde hiç etkisi olmadığını ifade etmektedir. Yazılan değer büyüklüğü satırdaki bileşenin sütundaki bileşen üzerinde o kadar fazla etkisi olduğunu ifade etmektedir.

İlk uzmandan alınan görüşler doğrultusunda elde edilen başlangıç direkt ilişki matrisi Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. İlk uzmana göre Başlangıç direkt ilişki matrisi

Uzman 1	P1a	P1b	P2a	P2b	P2c	P3a	P3b	P4a	P4b
P1a	0	0	2	0	0	0	1	0	0
P1b	1	0	2	0	0	0	1	0	0
P2a	0	0	0	0	0	0	0	0	0
P2b	2	1	1	0	2	0	0	0	0
P2c	2	2	2	2	0	1	1	1	1
P3a	5	4	4	2	2	0	3	4	4
P3b	5	4	4	2	2	0	0	3	3
P4a	3	3	3	3	3	3	3	0	1
P4b	3	3	3	3	3	3	3	0	0

Uzman görüşleri elde edildikten sonra Eşitlik 2 kullanılarak hesaplamalar gerçekleştirilmiş ve Eşitlik 3'teki birleştirilmiş başlangıç direkt ilişki matrisi oluşturulmuştur. Birleştirilmiş başlangıç direkt ilişki matrisi Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Birleştirilmiş Başlangıç direkt ilişki matrisi

	P1a	P1b	P2a	P2b	P2c	P3a	P3b	P4a	P4b
P1a	0,0000	0,0000	1,3333	0,0000	0,0000	0,0000	0,3333	0,0000	0,3333
P1b	2,0000	0,0000	2,3333	0,0000	0,0000	0,0000	0,6667	0,3333	1,3333
P2a	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,6667	1,0000
P2b	2,6667	1,0000	2,0000	0,0000	1,3333	0,0000	0,6667	1,6667	2,0000
P2c	2,0000	1,3333	1,6667	1,0000	0,0000	0,6667	1,0000	2,0000	2,0000
P3a	4,6667	3,3333	3,6667	2,3333	1,6667	0,0000	1,6667	3,0000	3,0000
P3b	4,3333	3,0000	3,3333	2,0000	1,3333	0,0000	0,0000	2,6667	2,6667
P4a	2,0000	2,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	0,0000	2,0000
P4b	2,0000	2,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	0,0000	0,0000

Ardından Eşitlik 4 kullanılarak etki değerleri normalleştirilmiş ve Eşitlik 5'te yer alan normalleştirilmiş direkt ilişki matrisine ulaşılmıştır. Normalleştirilmiş direkt ilişki matrisi Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Normalleştirilmiş direkt ilişki matrisi

	P1a	P1b	P2a	P2b	P2c	P3a	P3b	P4a	P4b
P1a	0,0000	0,0000	0,0571	0,0000	0,0000	0,0000	0,0143	0,0000	0,0143
P1b	0,0857	0,0000	0,1000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0286	0,0143	0,0571
P2a	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0286	0,0429
P2b	0,1143	0,0429	0,0857	0,0000	0,0571	0,0000	0,0286	0,0714	0,0857
P2c	0,0857	0,0571	0,0714	0,0429	0,0000	0,0286	0,0429	0,0857	0,0857
P3a	0,2000	0,1429	0,1571	0,1000	0,0714	0,0000	0,0714	0,1286	0,1286
P3b	0,1857	0,1286	0,1429	0,0857	0,0571	0,0000	0,0000	0,1143	0,1143
P4a	0,0857	0,0857	0,0429	0,0429	0,0429	0,0429	0,0429	0,0000	0,0857
P4b	0,0857	0,0857	0,0429	0,0429	0,0429	0,0429	0,0429	0,0000	0,0000

Daha sonra Eşitlik 6 yardımıyla toplam ilişki matrisi hesaplanmıştır. Toplam ilişki matrisi Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Toplam ilişki matrisi

	P1a	P1b	P2a	P2b	P2c	P3a	P3b	P4a	P4b
P1a	0,0061	0,0045	0,0618	0,0026	0,0022	0,0011	0,0158	0,0041	0,0200
P1b	0,1041	0,0141	0,1184	0,0079	0,0069	0,0043	0,0354	0,0236	0,0724
P2a	0,0098	0,0082	0,0066	0,0043	0,0041	0,0035	0,0043	0,0305	0,0480
P2b	0,1573	0,0731	0,1258	0,0171	0,0705	0,0110	0,0462	0,0900	0,1194
P2c	0,1426	0,0950	0,1213	0,0632	0,0201	0,0393	0,0632	0,1090	0,1271
P3a	0,2971	0,2031	0,2474	0,1316	0,1025	0,0190	0,1071	0,1714	0,2045
P3b	0,2547	0,1705	0,2094	0,1066	0,0794	0,0157	0,0295	0,1425	0,1702
P4a	0,1434	0,1204	0,0964	0,0625	0,0603	0,0511	0,0629	0,0279	0,1255
P4b	0,1321	0,1109	0,0887	0,0576	0,0555	0,0471	0,0580	0,0257	0,0366

Ardından sırasıyla Eşitlik 8 kullanılarak toplam ilişki matrisi satır toplamları, Eşitlik 9 kullanılarak toplam ilişki matrisi sütun toplamları, Eşitlik 10 kullanılarak normalize edilmemiş kriter ağırlıkları ve son olarak Eşitlik 11 kullanılarak nihai ağırlıklar hesaplanmıştır. Bulunan tüm bu değerler Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. $R_i, C_i, R_i + C_i, R_i - C_i, nw_i, w_i$ Değerleri

	R_i	C_i	$R_i + C_i$	$R_i - C_i$	nw_i	w_i
P1a	0,1181	1,2472	1,3653	-1,1291	1,7717	0,1281
P1b	0,3871	0,7997	1,1868	-0,4126	1,2565	0,0909
P2a	0,1191	1,0757	1,1948	-0,9566	1,5305	0,1107
P2b	0,7104	0,4533	1,1636	0,2571	1,1917	0,0862
P2c	0,7809	0,4015	1,1824	0,3793	1,2418	0,0898
P3a	1,4838	0,1921	1,6759	1,2917	2,1159	0,1530

P3b	1,1785	0,4223	1,6008	0,7562	1,7705	0,1280
P4a	0,7503	0,6248	1,3751	0,1255	1,3808	0,0999
P4b	0,6121	0,9237	1,5358	-0,3116	1,5671	0,1133

Tablo 7’de ortaya çıkan değerlendirme sıralamasına göre ilk üç sırayı sırayla; P3a, P1a ve P3b kodlarıyla; “düşük maliyet”, “yenilikçi ürün/hizmetler” ve “aynı fiyata karşılık daha fazla hizmet” bileşenleri almıştır. Değerlendirme sonucunda ilk üç sırayı pazarlamanın ana karmasından ürün ve fiyata ait alt bileşenlerin aldığı görülmektedir. Son üç sırayı da sırayla; P2b, P2c ve P1b kodlarıyla; “tutundurma stratejileri” (müşteriyi ikna edebilme, müşteri sadakati vb.), “havayolu reklâmları” ve “değer katılmış ürün/hizmetleri” (müşteriye değer yaratacak ürün/hizmetler) bileşenleri almıştır. Bu bileşenler pazarlamanın ana karmasından olan tutundurma ve ürün karmasına ait alt bileşenlerdir.

Sıralamanın bu şekilde ortaya çıkmasında küreselleşmenin büyük bir rolü bulunmaktadır. Küreselleşme, havacılık sektörünün en temel taşlarından birisidir. Küresel ekonomik gelişmeler olumlu ya da olumsuz olarak çok kısa sürede sektörü etkisi altına almaktadır. Bir mali kriz, bir salgın hastalık veya doğal bir afet yolcu tercihlerini de doğal olarak etkilemektedir. Bu çalışmada ve oluşan sıralamada da bu durum gözlemlenebilmektedir. Günümüzde küreselleşmeyle beraber yolcular artık yenilikçi ürün/hizmetlere düşük maliyette ulaşım yine düşük maliyette seyahat edip ve aynı fiyata karşılık birden fazla hizmetten yararlanmak istemekte bu da ilk üç sıralamanın ürün ve fiyat ana bileşenlerinden çıkmasına neden olmuştur.

5. SONUÇ

Pazarlama, işletmelere ait ürün ve hizmetlerin geniş kitlelere ulaşmasını sağlayan bir fonksiyondur. Bu fonksiyon tüm sektörleri ilgilendirdiği gibi havayolu sektörünü de ilgilendirmektedir. Çünkü sektör tarafından sunulan hizmetlerin; soyut olması, stoklanamaz olması, tüketime ve rekabete dayalı olması havayolu pazarlamasını sektör için daha önemli hale getirmiştir. Havayolu sektörünün pazarlama çevresinin temelini yolcular oluşturmaktadır. Havalimanları, havayolları, yer hizmetleri, uçak bakım ve üretimleri, hava trafik ve seyrüseferleri, eğitimler, altyapı ve destek işletmeleri ile kamu kurum ve kuruluşları bu çevrenin daha sonraki basamaklarını oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın amacı: 4P (ürün, dağıtım, fiyat, tutundurma) pazarlama karmasının havayolu sektörü açısından analizinin yapılmasıdır. Çalışma kapsamında pazarlama karması unsurlarının havayolu sektörü açısından, havayolu yer hizmeti personellerinin gözüyle ayrı ayrı puanlaması yapılmıştır. Puanlama kapsamındaki uzman ekip; “havayolu temsilcisi”, “istasyon müdürü”, “istasyon şefi”, “yolcu hizmetleri memuru” ve “harekât memurundan” oluşmaktadır. Çalışma bu kapsamıyla da özgünlüğü göstermektedir.

Çalışmada yapılan analizlerde ÇKKV Yöntemlerinden kriter ağırlığı bulma yöntemi olan DEMATEL kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre en önemli üç kriter sırayla; “düşük maliyet”, “yenilikçi ürün/hizmetler” ve “aynı fiyata karşılık daha fazla hizmet” olurken, diğerlerine göre önem derecesi düşük kriterler ise; tutundurma ana karmasına ait olan “tutundurma stratejileri”, “havayolu reklâmları” bileşenleri ve ürün ana karmasının alt bileşenlerinden olan “değer katılmış ürün/hizmetler” bileşenidir. Değerlendirmeler sonucunda, önem derecesine göre ilk sıralarda yer alan alt bileşenlerin pazarlamanın ana bileşenlerinden, ürün ve fiyata ait olduğu sonucu da ortaya çıkmıştır.

Sıralamanın bu şekilde ortaya çıkmasında küreselleşmenin önemli bir rolünün olduğu düşünülmektedir. Küreselleşmeyle birlikte ülkeler birbirleriyle ekonomik, ticari, kültürel ve sosyal alanlarda etkileşirler, yakınlaşırlar. Böylesine bir etkileşim ve yakınlaşmayla olan bütünleşmeye; dünyada ortaya çıkan bir mali kriz, bir salgın hastalık ya da doğal bir afet anında etki edebilmektedir. Bu etki doğal olarak havacılık sektörüne de yansıtacağı için havacılık sektöründe yer alan yolcu tercihlerini de doğrudan etkilemektedir. Bu çalışmada ve oluşan sıralamada da bu durum gözlemlenebilmektedir. Günümüzde küreselleşmeyle beraber yolcular artık yenilikçi ürün/hizmetlere düşük maliyette ulaşip yine düşük maliyette seyahat edip ve aynı fiyata karşılık birden fazla hizmetten yararlanmak istemekte bu da ilk üç sırada ürün ve fiyat ana bileşenlerinin yer almasına neden olmaktadır.

Yapılan literatür taramasında DEMATEL yönteminin kullanıldığı çok sayıda çalışma olduğu görülmüştür. Ancak DEMATEL yönteminin pazarlama karması bileşenlerinin değerlendirilmesinde kullanıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmanın, “pazarlama karması bileşenlerinin havayolu sektörüne yönelik değerlendirilmesi” ve “bu değerlendirmede ÇKKV yöntemlerinden DEMATEL yönteminin kullanılması” yönleriyle literatüre katkı yapacağı düşünülmektedir. İleriki zamanlarda yapılacak çalışmalarda farklı ÇKKV yöntemleri kullanılabilir. Bulanık yöntemler de uygulanabilir.

KAYNAKÇA

- Altın, H. (2021). “DEMATEL Yöntemiyle Finansal Piyasaların Analizi”, *Journal of Economics Finance and Accounting*, 8(1), 53-66. doi: 10.17261/Pressacademia.2021.1378.
- Asadi, S., Nilashi, M., Iranmanesh, M., Ghobakhloo, M., Samad, S., Alghamdi, A., Almulihi, A. ve Mohd, S. (2022). “Drivers and Barriers of Electric Vehicle Usage In Malaysia: A Dematel Approach”, *Resources, Conservation and Recycling*, 177, 105965. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2021.105965>
- Asan, U., Kadaifci, C., Bozdog, E., Soyer, A. ve Serdarasan, S. (2018). “A New Approach to DEMATEL Based on Interval-Valued Hesitant Fuzzy Sets”, *Applied Soft Computing*, 66, 34-49. doi: 10.1016/j.asoc.2018.01.018.
- Bozkurt, T. (2022). “Pazarlama Konulu Çalışmaların Literatür Taraması”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1), 1-24.
- Coşkun, B., Yıldız, M. S. ve Bayraktar, M. (2022). “Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetiminde Tedarikçi Değerlendirme Kriterlerinin Dematel Yöntemiyle İncelenmesi ve Ahşap Sektöründe Bir Uygulama”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(2), 618-648. doi: 10.17130/ijmeb.978939.
- Çalık, A. (2020). “Hedef Pazar Seçimi İçin Hibrit BWM-ARAS Karar Verme Modeli”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 196-210. doi: 10.18026/cbayarsos.646115.
- Dalay, M. ve Sarı, K. (2022). “Tedarikçi Seçiminde Yeşil Kriterin Öneminin Araştırılması: Türk Gıda Sektörü Örneği”, *Endüstri Mühendisliği*, 33(3), 500-513. doi: 10.46465/Endustrimuhendisligi.1152540.
- Demirci, Ş. ve Uğurluoğlu, Ö. (2020). “Kamu ve Özel Hastane Misyon İfadelerinin Pazarlama Bileşenleri Açısından İncelenmesi”, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 471-492.
- Dewa Rucika, N. G., Ardika, I. W., Suryawan Wiranatha, A. A. P. ve Budiarsa, M. (2021). “The Importance Of Local Culture In The Marketing Mix During Low Season In Bali”, *Applied Marketing Analytics*, 7(1), 84-92.

- Dos Santos Soares, T., Silva, M. M. ve Santos, S. M. (2023). "A Hybrid Grey-DEMATEL Approach to Identify Barriers to The Implementation of An End-Of-Life Vehicle Management System in Brazil", *Journal of Cleaner Production*, 386, 135791. doi: 10.1016/j.jclepro.2022.135791.
- Eş, A. ve Eren, D. (2021). "Mutfak Turizmi Hedef Pazarlarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemiyle Belirlenmesi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(78), 1204-1224. doi: 10.17755/esosder.812816.
- Fidan, H. (2021). "CRITIC ve MAIRCA Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi ile Uluslararası Hedef Pazar Seçimi", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 291-309.
- Genç, S., Basmacı, G. ve Özgüven, N. (2021). "İlk Dijital Para Arzı (ICO) İçin Modern Pazarlama Stratejisinin Topsis Metodu İle Seçimi", *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 85-99. doi: 10.38009/ekimad.893990.
- Işıldak, B. ve Tunca, M.Z. (2018). "Havalimanı Hizmetlerinde Müşteri Memnuniyetini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 241-255.
- Keleş, M.K., Özdağoğlu, A. ve Işıldak, B. (2021). "Türkiye'de Havacılığın Geleceğine Yönelik Bir Öngörümleme Çalışması", *Gazi Kitabevi, Ankara*.
- Khan, S., Singh, R., Haleem, A., Dsilva, J. ve Ali, S.S. (2022). "Exploration of Critical Success Factors of Logistics 4.0: A DEMATEL Approach", *Logistics*, 6(1), 13. doi: 10.3390/lojistik6010013.
- Kotler, P. (2000). *Marketing Management*, Millenium Edition. USA: Prentice Hall.
- Kotler, P. ve Zaltman, G. (1971). "Social Marketing: An Approach to Planned Social Change", *The Journal of Marketing*, 3-12.
- Liang, Y., Wang, H. ve Zhao, X. (2022). "Analysis of Factors Affecting Economic Operation of Electric Vehicle Charging Station Based on DEMATEL-ISM", *Computers & Industrial Engineering*, 163, 107818. doi: 10.1016/j.cie.2021.107818.
- Liu, Z., Duan, X., Cheng, H., Liu, Z., Li, P. ve Zhang, Y. (2023). "Empowering High-Quality Development Of The Chinese Sports Education Market İn Light Of The "Double Reduction" Policy: A Hybrid SWOT-AHP Analysis", *Sustainability*, 15(3), 2107. doi: 10.3390/su15032107.
- Najib, M., Sumarwan, U., Septiani, S. ve Fahma, F. (2021). "Application of SWOT-AHP to develop organic food marketing strategy", *Academy of Strategic Management Journal*, 20(1), 1-8. doi: 10.21203/rs.3.rs-2329019/v1.
- Nilashi, M., Samad, S., Manaf, A. A., Ahmadi, H., Rashid, T. A., Munshi, A., Almukadi, W., Ibrahim, O. ve Ahmed, O. H. (2019). "Factors Influencing Medical Tourism Adoption in Malaysia: A DEMATEL-Fuzzy TOPSIS Approach", *Computers & Industrial Engineering*, 137, doi: 10.1016/j.cie.2019.106005.
- Özdağoğlu, A., Keleş, M. K. ve Eren, F. Y. (2019). "Sağlık İşletmelerinde Nefelometre Cihazı Alternatiflerinin Değerlendirilmesi-DEMATEL-MULTIMOORA Bütünleşik Yaklaşımı", *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 20(2), 275-299. doi: 10.24889/ifede.571205.
- Özdağoğlu, A., Keleş, M. K. ve Işıldak, B. (2021). "Havalimanlarının Bulanık DEMATEL ve MABAC Yöntemleri ile Sıralanması", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 46-67.

- Özdemir Öztürk, N. (2022). “Web Sitelerinin Pazarlama İletişimi ve Lojistik Faaliyetleri Yönünden Değerlendirilmesi: Denizli’de Tekstil Firmaları Üzerine Bir Uygulama”, *Journal of Internet Applications and Management*, 13(2), 54-71. doi: 10.34231/iuyd.1100240.
- Polat, Ç. ve Merdivenci, F. (2022). “Dış Ticaret Firmalarının Liman Seçim Kriterleri Üzerine Bulanık DEMATEL Yaklaşımı: Antalya Vaka Çalışması”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 14(1), 122-150. doi: 10.18613/Deudfd.813822.
- Serezli, E., Yüksel, S., Dinçer, H. ve Tamer, İ. (2022). “Yenilenebilir Enerji Yatırımlarının Arttırılmasına Yönelik Optimal Politikaların Belirlenmesi: Türkiye Üzerine DEMATEL Yöntemiyle Bir Analiz”, *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 410-423. doi: 10.52122/Nisantasisbd.1122679.
- Sezgin, M. ve Yurtlu, M. (2021). “Dijital Pazarlama Yöneticilerinin Bakış Açısıyla En Uygun Otel Seçimi: Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve PROMETHEE Yaklaşımı”, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 1756–1784. doi: 10.26677/TR1010.2021.818.
- Telli, S. G., Işıkay, T. ve Demir, C. (2022). “Pazarlama Yönetiminde İnsan Faktörü: İçsel Pazarlama ve İç Müşteriler”, *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4(6), 75-96.
- Thomas, R. K. (2005). “Marketing Healthcare Services”, Chicago: Chicago Health Administration Press
- Yılmaz, E. S. ve Ecemiş, O. (2022). ““Metaverse” Platformlarının Pazarlama Karması Bağlamında Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle İncelenmesi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (3), 1494-1511. doi: 10.21547/jss.1083590.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

KUDDUSÎ'NİN YAŞ ZAVİYESİNDEN TEKAMÜLÜ
THE EVOLVEMENT OF QUDDUSI IN TERMS OF AGE

Yeşim ÇELİK¹
Doç. Dr. Melek DİKMEN²

ÖZET

Kalbî tecrübe ve hassasiyetlerle dinî yaşama sanatı olan tasavvuf, esasî itibari ile iyi ve güzel ahlak olarak tanımlanır. Tasavvufun konusunu ise tehallî ve tahakkuk oluşturur. Tehallî (mücadele) tasavvufun nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesi tarzındaki eğitim boyutudur. Tahakkuk (mükaşefe) ise manevî yükselişten sonraki ledünnî esrara erişme şeklindeki rabbanî biliş, duyuş ve sezîştir. Çalışma, Kuddusî Divanı esas alınarak Ahmed Kuddusî (d. 1769-ö. 1851)'nin seyr ü sülûkunun yaş zaviyesindeki tekamülünden oluşmaktadır. Yaş evrelerine göre elde edilen malzeme kendi içerisinde; rûz-ı ezel, ana rahmi, sabâvet, cüvanlık ve pîr-i fânîlik ana başlıkları şeklinde tasnif edilmiştir. Çalışmada, nefis mertebelerini aşma ile zahirdeki olgunlaşma arasındaki irtibat incelenmiştir. Ahmed Kuddusî'nin, irşatla vazifeli bir şahıs olmasına rağmen maddî ve manevî hallerde yaşadığı iniş çıkışlar, insan tabiatına örneklik teşkil etmektedir. İnsanın düçar olduğu müptelalıklara ve mücadele etmeden bir maneviyat elde edilemeyeceğine dair verdiği işaretlerle, günümüz insanının çıkmazları bağlamında önemli ipuçları sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Kuddusî, Divan, Tasavvufî Edebiyat, Seyr ü sülûk.

ABSTRACT

Sufism, which is the art of living the religion with the experience and sensitivities of the heart, is defined as good morals in its essence. The subject of sufism is *tehalli* (mujahade) and *tahakkuk* (mukashafe). *Tehalli* (mujahade) is the educational dimension of sufism in the form of purification of the soul and purification of the heart. *Tahakkuk* (mukashafe), on the other hand, is the divine cognition, perception and intuition in the form of accessing the divine mystery after the spiritual ascent. The study constitutes the development of Ahmed Quddusî's (d. 1769-ö. 1851) *sülûk* in terms of age, based on the *Quddusî Divan*. The material obtained according to the age stages is in itself; *rûz-ı ezel*, *ana rahmi*, *sabâvet*, *cüvanlık* and *pîr-i fânî* are classified as main headings. In the study, the connection between exceeding the levels of nafs and ripening in the external was examined. Although Ahmed Kuddusî is a person who responsible for guidance, the ups and downs in material and spiritual conditions set an example for human nature. His life offers important clues in the context of the dilemmas of today's people, with the signs it gives about the habituations that man's immersions and that a spirituality cannot be achieved without struggle.

Key Words: Ahmed Quddusî, Divan, Sufistic Literature, Mystical Development.

GİRİŞ

Seyr ü sülûk; emmare, levvame, mülheme ve mutmainne şehirlerine/makamlarına doğru çıkılan bir yolculuktur. Üveysî-meşrep olmayanların emmarede konaklamadan levvameye; levvamede konaklamadan mülhimeye ve mülhimede konaklamadan da mutmainneye gidebilmesi mümkün değildir. Şeriat, tarikat, hakikat ve marifete talip olan herkes bu yolculuğu gerçekleştirmiştir. Her şehrin/makamın yolculuğu sekteye uğratabacak tehlikeleri olduğu gibi muvaffakiyete nail olabilmek için

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı ABD, yesimkose16@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7312-8764.

² Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı ABD, melekdikmen@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8035-2097.

bir mürşide, ferasete ve Allah'ın hidayetine ihtiyaç vardır. Tasavvuf erbabı da mücahede ve müşahadenin çetinliği sebebiyle kendilerinden sonra gelenler için çeşitli irşat yolları tutmuştur.

XVIII. yüzyılın sonu XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşayan mutasavvıflardan biri olan Ahmed Kuddusî de şahsi tecrübelerini kendisinden sonra gelenler için şiir yolu ile anlatmıştır. Tahkiye unsurunu kullanarak söylediği şiirleri Kuddusî Divanı adlı eserde toplanmıştır. Çalışmada Ahmed Kuddusî, Divanı'nda insanın çocukluktan başlayan ve yaşlılık ile biten devirlerine dair yaşanmış bir misal mahiyetinde olan şiirleri; muhtevaları dahilinde yaş ve dönem olarak tasnif edilmiş, bu çerçevede Kuddusî'nin hayatı özelinde tekâmül safhaları incelenmiştir.

Divan içinde şiirler, ilm-i nâfi' (ilm-i ledünn) olarak isimlendirilen, herkesin anlaması mümkün olmayan bir dille yazılmıştır. Beyitlerdeki mana, Kuddusî'nin özel hayatına ait durumlar olduğu için anlatımlardan ancak somut veya genellenebilir unsurlar üzerinden bir yorum yapılabilmiştir. Bu esnada kastedilen ile anlaşılan mana arasında irtibat kurmadaki zorluklar, çalışma içerisinde önemli bir sorun meydana getirmiştir. Elest bezminden bugüne kadar insanlık serüvenindeki ortaklıktan dolayı tecrübelerin aktarımı önem arz etmektedir. Kadim bir gelenek ile bugünlere ulaşan bir miras niteliğindeki Divan'da, Kuddusî'nin kendi hayatından örneklerle anlattığı gelişim safhalarının yaş açısından incelenerek günümüz insanına bir örnek teşkil etmesine katkıda bulunmak çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Çalışma ele alınırken Ahmed Kuddusî'nin sadece Divan'ında toplanan şiirleri esas alınmıştır. Bu şiirler içinden elestten itibaren doğumla başlayan hayat evreleri ve doğrudan yaşları bildiren kısımlar seçilmiştir. Elde edilen malzeme şekil ve muhteva kapsamında açıklanmıştır.

1. KUDDUSÎ'NİN YAŞADIĞI ÇAĞ VE HAYATI

1.1. Kuddusî'nin Yaşadığı Çağın Siyasî, Sosyal ve Kültürel Durumu

XVIII. yüzyılın son çeyreği ile XIX. asırda Osmanlı Devleti, içeride ve dışarıda birçok sorunla uğraşmakta; dışarıdan yabancı akınları engellemeye çalışırken, içeride ise reformlarla siyasî otoriteyi yeniden tesis için birçok karmaşa ile uğraşmaktaydı (Beydilli, 2007: 496-497; Emecen, 2007: 496; Kuddusî, 2013: 21-24). I. Mahmud'un (ö. 1168/1754) askerî ve malî alanlarda ıslahatlarda bulunması; III. Mustafa'nın (ö. 1187/1774) yeni dökümhaneler kurması ve Rusya'nın Balkanlardaki politikasına engel olmaya çalışması; III. Selim (ö. 1223/1808) ile başlayan ıslahatlar ve II. Mahmud'un (ö. 1255/1839) iç karışıklıklara çanak tutan Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması ve eğitimde yenilikler getirmesi gün geçtikçe artan iç ve dış sıkıntıları çözmeye takat getirememiştir. Keza II. Abdülhamid (ö. 1918) tahta geçer geçmez; Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın; Makedonya ve Mısır başta olmak üzere Osmanlı Devleti'ni her cihetten saran saldırıları ile uğraşmak zorunda kalmıştır (Özcan, 2003: 351; Beydilli, 2020: 281; Beydilli, 2009: 421; Beydilli, 2003: 354; Küçük, 1988: 216; Kuddusî, 2013: 21-24). Devlet idaresindeki sorunlar, siyasetin aynası hükmünde olan sosyal hayata da aksetmiştir. Osmanlı Devleti kuruluş itibarıyla tebaasına tevhidî bir düstur ile yaklaşmış ve müslim/gayr-ı müslim gözetmeksizin adalet çerçevesinde ülkesini idare etmiştir. Tevhid dairesindeki bu bakış açısı zamanla zayıflamış ve zemininde adaletsizliğin olduğu bazı uygulamalar ile huzursuzluk hasıl olmuştur. Bu da hem siyasî hem de sosyal bağlamda gerilemeye sebebiyet vermiştir (Kuddusî, 2013: 25). Dönem, tündengelim dairesinde bir incelemeye tabi tutulduğunda Müslümanların tarım, hayvancılık ve dinî tedrisat ile Hristiyan, Yahudi ve Ermeni halkın ise iktisat, ticaret ve müspet ilimlerle iştigal ettikleri müşahade edilmiştir. Bu iki farklı meşguliyet alanları gayr-i müslimlere çağ atlatırken; müslümanlara zamanın beraberinde getirdiği şartları muhakeme ettiremeyip devletleriyle birlikte gerilemelerine neden olmuştur. Gülhane Hatt-ı Hümayûn ile Islahat Fermanı da ülkenin toparlamasına yardımcı olamamıştır (Akyıldız, 2011: 1-10; Gülsoy, 1999: 186; Kuddusî, 2013: 25-26).

Siyasî ve sosyal alanda bunlar olurken bir başka ayine olan kültürel sahada da durum farklı değildir. Devlet ve halk; askerî, malî ve eğitim alanlarındaki liyakatsizlikten ötürü özgüven kaybına uğramıştır.

Çaresizlik ile çözüm aramaya başlanılmış ve kalkınması ile dikkat çeken Batı'nın, Tanzimat Fermanı ile üstünlüğü kültürel farklar gözetilmeksizin kabul edilmiştir (Akyıldız, 2011: 6; Kuddusî, 2013: 26-28). En başta yapılan bu hata; şekil ve muhtevanın ahengine dikkat edilmediğinden, girişimin hem muvaffakiyet ile sonuçlanmamasına hem de etkisi hala süren başka problemlerin doğmasına neden olmuştur. Yeniliğin; Batı'yı giyim-kuşam, ev dekorasyonu, beşerî ilişkiler ve eğitim zaviyesinden taklit etmek şeklinde algılanması; kültürel kodlarımızın dezenformasyona uğraması ile neticelenmiştir. Nihayetinde ne müslim ne de gayr-ı müslim bir ahlak ile hemhal olma durumu vuku bulmuştur.

1.1. Kuddusî'nin Hayatı ve Eserleri

Ahmed Kuddusî; Niğde'nin Bor³ ilçesinde, babası tarafından tarih düşülen hicrî 11 Rebü'l-evvel 1183 (m. Temmuz 1769⁴) tarihinde doğmuştur. Ahmed Kuddusî; Şeyh Ahmed, Kuddusî Baba, Mar'âşî-zâde ve İbnü'l-Mer'âşî olarak tanınmaktadır. Babası el-Hacc eş-Şeyh Seyyid İbrahim Efendi (ö. 1786); Bor'a hicret eden, Nakşibendi tarikatının Ahrariyye kolunun müntesiplerinden, zahir-batın ilimlerinde mahir ve çevresi tarafından sevilen değerli bir şahıstır (Kuddusî, 2013: 31-36; Mar'âşî-zâde Ahmed Kuddusî, 2017: 27; Tenik, 2000: 12-38; Köksal, Tarihsiz: 7; Özdamar, 2003: 9; Alıcı ve Gedik, 2018: 220-235; Ünver, 2004: 129-184).

Ahmed Kuddusî'nin hayatına dair ayrıntılı malumat kendi eserleri baz alınarak edinilmektedir. Kuddusî, henüz annesinin karnındayken Kuddûs ism-i şerifini cehrî zikrederek kerametler göstermiştir. Anne karnındaki süreç ve doğumu zahmetli geçmiştir. Babası, Ahmed ismini Hz. Peygamber'e adaş olması için koymuştur. İlk eğitimini pederinden almıştır. Çocukluğunda zorunlu durumlar dışında halkın içine karışmamıştır. Zahir ilimlerinde ilerledikten sonra ilm-i ledünne vakıf olabilmek için babası kelime-i tevhîd zikrini telkin etmiştir. Şeyh İbrahim Efendi'nin vefatının akabinde Hüseyin Efendi ve Yusuf Efendi'ye intisap ederek tedrisini sürdürmüştür. Aldığı manevî bir işaret ile de Abdülkâdir-i Geylânî'ye intisap etmiştir (Kuddusî, 2013: 36-38; Mar'âşî-zâde Ahmed Kuddusî, 2017: 27-28; Tenik, 2000: 41; Köksal, Tarihsiz: 17-18; Özdamar, 2003: 10-11; Alıcı ve Gedik, 2018: 220-235; Ünver, 2004: 129-184). Peygamber Efendimiz'e duyduğu muhabbet ile Turhal, Erzincan, Şam, Mısır güzergahı üzere Hicaz'a hicret etmiş ve hac vazifesini yerine getirmiştir. Mekke ve Medine'de kaldığı zaman zarfında çok kez halvete⁵ çekilmiştir. Bir yıl kadar sonra Anadolu'ya dönerek İstanbul ve Kayseri'ye seyahat etmiştir. Osmanlı-Rus Harbi'nin⁶ çıkmasıyla Şumnu'da vatan vazifesinde bulunmuştur. Askerlik görevi bittikten sonra ikamet etmek üzere tekrar İstanbul'a gitmiş ve burada evlenmiştir.⁷ Rivayete göre Divanı'nda çok kez ismini müspet bir şekilde andığı Sultan Abdülmecid (ö. 1861) ile de görüşmüştür. Kuddusî, annesinin ricası üzerine⁸ İstanbul'dan Bor'a göç edip yerleşmiş fakat mukimliği uzun sürmemiş ve on yedi yıl kalmak üzere Hicaz'a gitmiştir (Kuddusî, 2013: 38-44; Mar'âşî-zâde Ahmed Kuddusî, 2017: 27-28; Tenik, 2000: 42-43; Köksal, Tarihsiz: 17-19; Özdamar, 2003: 10-11; Alıcı ve Gedik, 2018: 220-235; Ünver, 2004: 129-184). Hicaz'dan Bor'a döndükten sonra irşat faaliyetlerine başlamıştır. Aşıkane, dervişane ve zarifane ahvali ile kısa zamanda gönülleri fethetmiştir. Vecd halindeki durumundan dolayı zahitler tarafından eleştirilmiş, eziyetler artınca da on üç yıl boyunca evinde inzivaya çekilmiştir. (Uludağ ve Köksal, 2002: 315-316). 1265 yılının Recep ayında seksen beş yaşında⁹ vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine kendisi vefat ettikten sonra arkasından ağlanmamasını, sala okutulmamasını, birkaç komşu ile cenaze namazının kılınmasını istemiştir. Niğde'nin Bor ilçesindeki Eski Mezar'a Niğde beziyle kefenlenerek defnedilmiştir (Kuddusî, 2013: 44; Mar'âşî-zâde Ahmed Kuddusî, 2017: 28; Tenik, 2000: 42-43; Köksal, Tarihsiz: 34-37; Özdamar, 2003: 10-11; Ünver, 2004: 129-184).

³ Bor, Nur olarak da isimlendirilmiştir.

⁴ İbnülemin Mahmud İnal, Vasfî Mahir Kocatürk ve Mehmet Emin Eminoglu'na göre 1760 yılında doğmuştur.

⁵ Hira ve Uhud Dağı'nda inzivaya çekilmiştir.

⁶ Savaş 1807 ve 1810 yıllarında olmuştur.

⁷ İstanbul'a yerleşmek üzere gittiğinde ilim erbabı ile hemhal olmak niyetindedir ve evliliği düşünmemektedir. Fakat defaatle aldığı manevî uyarılar üzerine birçok kez evlenmiş ve sayıları yirmiyi aşan çocuğun sahibi olmuştur.

⁸ Annesine hizmet etmesi ve halka nasihatte bulunmasına dair aldığı manevî işaret üzerine Bor'a hicret etmiştir.

⁹ Fehmi Kuyumcu, Kuddusî'nin seksen sekiz yaşında vefat ettiğini beyan etmiştir fakat doğum tarihi ve şiiirlerinde söylediği son yaş olması itibarıyla seksen iki yaşında vefat etmiş olması daha muteberdir.

Ömrünü hakikati aramaya ve buna mukabil aktarmaya adanmış bir insan olan Kuddusî'nin en hacimli eseri *Divan*'ıdır. Tasavvufa dair tüm konuları samimi bir üslup ile ihtiva eden çalışma, içerisinde hem aruzu hem de hece veznini barındıran şiirlerden müteşekkildir. Tasavvuf muhitlerinde rağbet görmüş olup birçok yazma ve taş baskısı bulunmaktadır (Kuddusî, 2013: 50; Mar'aşî-zâde Ahmed Kuddusî, 2017: 29). *Pendname*, rivayete göre seksen bir yaşında ve hasta yatağında kaleme aldığı Türkçe bir nasihatnamedir. Risalede kıyametin yaklaştığından, Abdülmecid ve Abdülhamid Hanların meziyetlerinden, kelime-i tevhîdin faziletlerinden, din büyüklerinin hayatlarından bahsedilmektedir (Kuddusî, 2013: 50; Mar'aşî-zâde Ahmed Kuddusî, 2017: 29-30). Kuddusî, *Vasiyyetname*'de vefatından sonra yapılmasını ve yapılmamasını istediği konuları anlatmıştır (Kuddusî, 2013: 50; Mar'aşî-zâde Ahmed Kuddusî, 2017: 30). *İcazetname* manzum ve mensur iki bölümden oluşmaktadır. Eser, Kuddusî'nin manevî yolla dervişlere verdiği zikir iznini ihtiva etmektedir (Kuddusî, 2013: 50; Mar'aşî-zâde Ahmed Kuddusî, 2017: 30). *Nasayih*, Kuddusî'nin çocuklarına yazdığı nasihat içerikli mektuplardan oluşmaktadır. Sila-ı rahîm ile ünsiyyeti kestiğini ve inziva ile maksadına nail olduğunu anlatmaktadır (Kuddusî, 2013: 50; Mar'aşî-zâde Ahmed Kuddusî, 2017: 30). *Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr* Arapça kaleme alınmış olup eserde zikir, namaz ve ilim gibi konular yer almaktadır (Kuddusî, 2013: 50-51; Mar'aşî-zâde Ahmed Kuddusî, 2017: 20). *Mektuplar*; farklı konularda Şeyh Yusuf, Ali Efendi ve kardeşlerine yazılmış metinlerden oluşmaktadır (Kuddusî, 2013: 51-52; Mar'aşî-zâde Ahmed Kuddusî, 2017: 30).

2. KUDDUSÎ'NİN YAŞ ZAVİYESİNDEN TEKAMÜLÜ

2.1. Rûz-ı Ezel (Elest Bezmî, Bezm-i Elest, Rûz-ı Elest)

Rûz-ı ezel, yaratıldıkları esnada kullar ile Allah arasında yapıldığına inanılan sözleşmedir. Bezm-i elest; Farsça'da "sohbet meclisi" manasına gelen bezm kelimesiyle, Arapça'da "ben değil miyim" manasına gelen elest çekimli fiili ile oluşan bir terkiptir. Bu terkip "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" sorusunun sorulduğu ve ruhların da "evet" diye cevap verdikleri o güne işaret eder. Tamlamadaki elest ibaresi A'râf Sûresi'nin 172. ayetinden mülhemdir. Bu sözleşmeye; "misak, kalu bela, ahid, bela ahdi, rûz-ı elest, bezm-i ezel ve bezm-i elest" gibi çeşitli isimler verilmiştir. Bezm-i ezelde yapılan ahdin zamanı, mekânı ve niteliği noktasında iki farklı görüş mevcuttur. İlk nazariyeye göre Allah Teala'nın insanlardan aldığı misak, kulların zahiren dünyaya gelişlerinden evvel vuku bulmuştur. Bütün insanların zürriyeti Hz. Adem'in sırtından zerrelere halinde çıkartılmıştır. Bu zerrelere akıl ve ruh verilerek ilahi hitap hasıl olmuş ve onlar da istidatları dairesinde cevap vermişlerdir. İkinci görüşe göre bu sözleşme mecazidir ve bedenlerin yaratılması ile gerçekleşmiştir (Yavuz, 1992: 106).

"*Sevdâsına düşdüm ben anîñ âşıkıyam çün*

Ârzü çekerim vasluna tâ rûz-ı ezelden" (G. 565/2)¹⁰

Anadolu'nun önde gelen mutasavvıflarından olan Ahmed Kuddusî de divanında verdiği ahd için; rûz-ı ezel, elest bezmî, bezm-i elest, rûz-ı elest gibi tamlamaları kullanmıştır:

"*Bu ışkı tâ rûz-ı ezelden eylemiş ihsân baña*

Bir dem dilimden kesmezem ol şâhımın ezkârını" (G. 263/4)

İslam Edebiyatı'nda genel kabule göre aşıklar sevgililerine kalu belada aşık olurlar. Aşık, ruh ve akıl sahibi olduğu için zerre halinde bir zürriyet olsa dahi uyanıktır ve maşukunu görür, görür görmez de aşık olur. Elest bezminde aşığa sunulan aşk şarabı bir lütfun eseridir. Bundan dolayı aşık, o günden beri sarhoştur ve en büyük aşığın da kendisi olduğunu iddia eder (Pala, 1992: 107). Kuddusî de rûz-ı ezelde ihsan edilen bu aşktan ötürü dilinden zikri düşürmediğini belirtmiştir. Keza aşkın nişanelerinden biri de

¹⁰ Çalışmada Ahmed Kuddusî, (2013), *Kuddusî Divânı*, A. Doğan (Hzl.), Ankara: Akçağ Yayınları esas alınmıştır. Konuyla ilgili diğer / benzer beyitler için bkz: G. 10/2.

dile, fikre ve işe olan yansımalarıdır. Kuddusî de aşkının nüvesi olarak şiiri seçmiş ve halini izhar için şiir söylemiştir:

“Dir ki Kuddûsî elest bezminde itdim hamri nûş
Hüsn-i vech-i dil- rübâyı cân kulağı itdi gûş
Şi’r-i mevzun ile anîñ medhi baña geldi hõş
Hâlimi ihbâr için şî’re heves itdim bugün” (G.15/5)

İnsan ile şeytan arasındaki savaşın menbaı her iki cinsin de Allah’a olan aşklarıdır. Bu muhabbet şeytanı zahirde yaratıcısına dahi asi kılmıştır. Rakibi olarak telakki ettiği insan ise düşmanı olmuştur. Kuddusî de Hz. Âdem ve Hz. Havva kıssasına telmihte bulunup şu beyti terennüm etmiştir:

“Aña ben tâ elest bezminde gönül virmiş idim pes
Hased idüb beni a’dâ ayırdı şimdi yârimden” (G. 520/2)

Elest bezmindeki ahitleşmeden mülhem aşkların düsturu, halk içinde Hakk ile olmaktır. Ticaret yaparlarken de adalet sağlarken de gönülleri O’nunladır. Bundan dolayı Kuddusî, dünya misafirhanesinde insanlarla hemhal imiş gibi gözükür fakat Allah, gönül sarayının yegâne mihmanıdır:

“Bezm-i elest mestâniyüz biz tâ ebed ayıkmayız
Eşbâhumuz nâs ile ammâ dost bizim mihmânımız” (G. 925/10)

2.2. Ana Rahmine Düşen Nutfe (Katre, Meni)

“O, insanı bir kan pıhtısından yarattı,” (Alâk 96/2) âyet-i kerîmesinde geçen kan pıhtısı; Divan’da nutfe, katre ve meni gibi farklı kullanımlarıyla ele alınmıştır. Arapça isim olan nutfe sözlükte döl suyu, atmik ve sperma şeklinde tanımlanmıştır (Devellioğlu, 2010: 990). Kuddusî bu kavramı Divanı’nda Hakk katından aldığı ilham ile söylediği şiirleri vasıtasıyla defaatle tefsir etmiştir. Ana rahmine düşen bir nutfeden dokuz aylık sürece kadar olan kısmı aşamaları ile şu şekilde anlatmıştır:

“Ana rahmine bir nutfe düşdüm
Turub tokuz ay bu hâne geldim” (G. 26/4)¹¹

“Bir katre sudur çün benim aslım
Sun’ı Hakk ile bu şâna geldim” (G. 26/3)¹²

“Aslım benim bir katre su idi
Bu şekle gör ne hâl ile geldim” (G. 27/4)¹³

“Aluban lezzet babam vikâ’dan
Cümle a’zâsından bile geldim” (G. 27/5)

“Birden kopıban rıfk-ile akub
Turmayub ol dem ihlîle geldim” (G. 27/6)

¹¹ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 30/2.

¹² Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 634/3, G. 618/2.

¹³ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 27/11.

“Ana rahmine akub ihlîlden
Haml ü sakîle tahmîle geldim” (G. 27/7)¹⁴

“Pes iki nutfe karışub soñra
Bir kıt’a lahme tebdile geldim” (G. 27/8)¹⁵

“Olıcak dört ay bak sun’ı Hakka
Şekl-i insânı temsîle geldim” (G. 27/9)¹⁶

“Tokuz ay durup ana rahminde
Dünyâya cism ü cân-ıla geldim” (G. 27/10)¹⁷

Kuddusiye göre insan; meniden nutfeye, nutfeden lahme (et) ve lahmden de şekl-i insâna dönüşmüştür:

“Kanı kün emri ile lahm idüben
Lahmi dahi rûh-ile yeksân iden” (G. 564/3)

Kuddusî, insanın varlığına dair açıklamaları esnasında ilk insan olan Hz. Adem’in topraktan yaratıldığını hatırlatmıştır:

“Yaratdı Âdemi hâkden menîden bizi bî-şübhe
Hemîn halk eyleyen oldur kamu zî-rûhu it ikân” (G. 556/6)

Lahm, dokuz cevherin açığa çıkması ile insan halini almıştır. Bu cevherlerin beşi anneden dördü de babadan alınmıştır. Kemik, sinir, damar ve deri babadan; et, kan, ilik, kıl ve yağ ise anneden alınmıştır:

“Pes tokuz cevherden olmuşdur mürekkeb bu beden
Dördi atañın menisinden olur hâsıl hemîn” (G. 30/10)

“Biri ol dördiñ kemik biri siñir biri tamar
Birisi dahi deridür kıl te’emmül ey emîn” (G. 30/11)

“Hem beşi ana menisinden et ile kanilik
Kıl ile yağ bu tokuzdur bil beden cevherlerin” (G. 30/12)

“Düşünüp ibret alasınız diye her şeyden (erkekli-dişili) iki eş yarattık,” (Ez-Zâriyat 51/49) âyet-i kerimesi dairesinde Kuddusî; insanı hem zahîrî hem de batınî yönüyle ele almıştır. Maddî boyuttaki yaradılışın süflî olduğunu belirtmiş ve mananın insana katılmasıyla aşk, cezbe ve marifete dair ulvî olanın hasıl olduğunu anlatmıştır:

¹⁴ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 27/16, G. 102/3, G. 939/7.

¹⁵ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 564/2.

¹⁶ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 30/3, G. 30/4.

¹⁷ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 30/6, G. 564/5, G. 564/4.

“Nutfe-i murdâr idim virdiñ baña bu hey’eti

Işk u cezbe ma’rifet hem eylediñ ihsân baña” (G. 82/2)¹⁸

“O, sizi yeryüzünde halifeler (oraya hâkim kimseler) yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza üstün kılandır,” (En’âm 6/165) ayetine istinaden nasıl ki peygamberlerin bazıları bazılarına üstün tutulmuş ise insanlar arasında da bazıları bazılarına üstün kılınmıştır. Peygamberlerin varislerinden olan Kuddusî de annesinin rahmine düştüğü zamanlarda dahi kulluğunu ezkarıyla izhar etmiştir:

“Pes itmişem feryâd ana rahminde işitmiş anam

Girmiş kulağına ayânen ışk u şevk-ile sadâ” (G. 56/3)¹⁹

Akıl ve irfan sahipleri elest bezmiyle başlayan sergüzeştlerinin nutfe, lahm ve insan olarak tekamülünü idrak ve böylece Hakk’ın birliğini ilan etmiştir. *Her can ölümü tadacaktır,*” (el- Ankebût 29/57) ayetine atıfla her ne kadar ilahî olan ruh ile yeknesak olsa da nasutî olan meni ile vücut bulan beden, ölüm kadehinden içecektir:

“Bilür âkal dahi ârif olan Hak bir ider tevhîd

Menîden halk olunan kimse(ler) mevt câmin içerler” (G. 711/6)

2.3. Sabâvet Dönemi

Sabavet, sabilik ve çocukluk manalarına gelmektedir (Devellioğlu, 2010: 1057). Kuddusî ömür serüveninin önemli duraklarından biri olan çocukluğunu tahkiye usulü ile anlatmayı tercih etmiştir:

“Hikâyet eyleyim ahvâlimi fi’l-cümle yârâna

Sabâvetden berü başa geleni deyim ihvâna” (G. 4/1)²⁰

“Peder târîhimi yazmış ki biñ yüz seksen üç deyü

Aña Hak eylesün rahmet ve cümle ehl-i îmâna” (G. 4/13)

“Rebî’ü’l-evveliñ pes on biri isneyn gicesinde

Dimiş kim toğdı oğlum çok şükür Vehhâb u Rahmâna” (G. 4/14)

Kuddusî’nin ilk mürşidi Nakşibendi şeyhlerinden biri olan babasıdır. Ona çocukluğunda ezkar ve evradı telkin etmiştir. Kabiliyetinin kaviliğinden dolayı, dervişlik libasını hakkıyla o dönemlerde taşımaya başlamıştır:

“Sabî iken gelürdi gönlüme âsâr-ı ‘ışkıñ pes

Yanar idi yüreğim gice gündüz nâr-ı súzâna” (G. 4/2)²¹

“Sabî iken sülûk itdim tarîka ışk u sıdk-ile

¹⁸ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 327/1, G. 8/5, G. 564/1, G. 547/6, G. 209/3, G. 411/4, G. 813/1, G. 30/5.

¹⁹ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 87/4, G. 211/4, G. 291/2, G. 762/6, G. 10/3, G. 336/1, G. 471/1, G. 670/5.

²⁰ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 27/12.

²¹ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 372/2, G. 431/1, G. 485/2, G. 526/4, G. 21/4, G. 620/2.

Gice gündüz çalışdım zikr-ile dil oldu bir deryâ” (G. 66/4)²²

2.3.1. Sû’-yı akrân

Kuddusî, sabâvet dönemini tahkiye usulü ile anlatırken bu döneme ait olan sû’-yı akrân (kötü arkadaş) hususunda uyarılarda bulunmuştur:

“Eğer Hak ise maksûduñ karişma sû’-yı akrâna

Bu vaktiñ ehliniñ meyli hemân ağyâr-ı Yezdâna” (G. 3/1)²³

Keza, nasihatine kulak asılmadığında nihai sonucun ne olacağını müşahade etmiş ve şu beyti dile getirmiştir:

“Sû-yı akrâna uyub sıydıñ Hudâniñ emrini

Kılmadıñ bu ana dek aslâ rızâ sicne amel” (G. 393/2)

2.4. Cüvanlık Dönemi

Cüvan; genç, taze delikanlı anlamına gelen Farsça bir kelimedir (Devellioğlu, 2010: 168). Aynı zamanda sabâvetin akabinde yükümlülüğün şartlarından biri olan buluş ile başlayan döneme verilen isimdir (Türcan, 2015: 31). Akıl ile beden eşitlendiğinde gönül, aşk ateşiyle hakiki manada yanmaya başlar:

“İricek vakt-i bülûğa doldı ışkîñ göñlüme

Başladım yanmağa ışk âteşine subh u mesâ” (G. 102/5)²⁴

Ebu Hureyre’den nakledilen bir rivayete göre; “Allah Teala yedi kimseyi, kendi gölgesinden başka gölge olmayan kıyamet gününde kendi gölgesinde barındıracaktır. O yedi kişiden biri Rabbine taat ve ibadet içinde perverde olmuş genç bir kimsedir” (Zeynü’-d-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Lâtifi’z, Zebîdî 1975: 669-670). Kuddusî de hadîs-i şerîften ve aldığı eğitimden mütevellit bu düsturu edinen kimselerden biri olmuştur:

“Gençlikde sa’y itmiş idim Hak râhına gitmiş idim

Mürşid elin tutmuş idim eyler idim inzivâ” (G. 113/8)

“Hem cüvânlıkda seniñ zikrinle seyyâh oluban

Gezmişem hayrân ü sekrân nice yaban ü çöli” (G. 291/4)

2.4.1. On iki yaş

Cüvanlık dönemine ait yaş aralıklarından şiirde zikredilenler on iki, on sekiz ve yirmidir. Şiirde yar ve yoldaşının aşk olduğunu belirterek bir farkındalığa dikkat çekilmiş olabilir ve bu aralıkta belirtilen ilk yaş olması dolayısıyla ergenliğe on iki yaşında girdiği düşünülebilir:

“On ikiye irdi yaşım

Işk oldu yâr u yoldaşım

Takdis-i Hak idi işim

Kuddûsîyem Kuddûsîyem” (G. 10/4)

²² Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 53/5, G. 53/6, G. 56/9, G. 56/10, G. 77/4, G. 82/3, G. 87/3. Beyit, G. 137/7, G. 137/8, G. 167/5, G. 229/3, G. 298/2, G. 350/9, G. 431, G. 469/4, G. 502/2, G. 533/2, G. 679/3, 691/7, G. 569/5.

²³ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 89/1, G. 68/9, G. 700/8.

²⁴ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 27/13.

2.4.2. On sekiz yaş

Kuddusî cüvanlık dönemini mürşidi olan babasının nezaretinde ibadet ve taat ile geçirmiştir. Seyr ü sülûkunda terakki edip aşktan lezzet almaya başlamış ve inziva ile bu hali kavileştirmeye çalışmıştır. Bu hal mürşidinin vefatı ile sekteye uğramıştır:

“Vefât itdi peder ben on sekiz yaşında iken bil

Karârım kalmadı hiç başladım pes âh u efgân” (G. 4/5)

2.4.3. Yirmi yaş

Kuddusî, on sekiz yaşında babasının vefat etmesi ve yirmi yaşında batınındaki buluğundan neş’et eden aşkla seyahatlere çıkmıştır:

Yigirmide itdim hereb

Gezdim Hicâzı Şâmı heb

Kuddûs için çekdim naseb

Kuddûsiyem Kuddûsiyem” (G. 10/5)

2.5. Pîr-i Fânîlik (Kocalık, Nahiflik ve Zayıflık) Dönemi

İnsan; elest bezmi ile başlayan anne rahmi, çocukluk, gençlik ve nihayetinde yaşlılığa doğru evrilen birçok yaşam devresinden geçmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de insanın yaratılışından ve çeşitli dönemlerinden söz edilmekle birlikte yaşlılığa da değinilmektedir. Yaşlılık için şeyh, şeyb, acuz, kiber ve erzeli’l-umûr gibi kavramlar kullanılmaktadır (Tütün, 2016: 299-328). Ahmed Kuddusî de dönemi pîr-i fânîlik, kocalık, nahiflik ve zayıflık vb. şekillerde anmaktadır:

“Pîr-i fânî haste Kuddûsî ider senden recâ

Hüsn-i a ’mâl hüsn-i ahvâl dahi hüsn-i âfiyet” (G. 872/5)²⁵

Zayıf Kuddusî, çocukluğundan beri tasavvufî bir terbiye almış olmasına rağmen yaşlılık dönemlerinde şeriat, tarikat ve hakikate dair bir malumat elde edemediğini beyan etmektedir. Bu Cenâb-ı Hakk’ın ilmi ile kıyas edildiğinde doğrudur ve aynı zamanda gösterilen tevazu dolayısıyla seyr ü sülûkunda terakki etmiş olduğu manasına da gelmektedir:

“Şerî’atdan tarîkatdan hakikatden habersiz

Kocayım halk beni ârif sanurlar şu zemânda” (G. 12/3)

“Cümle halkıñ bir ezelli ahkarı pîr olmuşam

Koca öküz gibi külliyyen amelden kalmışam” (G. 432/1)

Tarihî ve menkıbevî hayatı baz alındığında yaşlılık dönemlerinde on üç yıl kadar münzevî bir hayat sürdüğü bilinmektedir:

“Heb işim kâmilleri taklîd mukallid câhilem

Pîr-i fânî oluban itdim bugün ben inzivâ” (G. 77/2)²⁶

Niyâzi-i Mısırî, Yunus Emre, Mevlâna, İbn Arabî, Eşrefoğlu Rumî ve Ahmed Kuddusî gibi mutasavvıflar şiiri, nail oldukları lütufları nassa anlatabilmek adına bir yöntem olarak tercih etmiştir. Zaman zaman

²⁵ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 874/5, G. 871/5, G. 868/5, G. 867/3, G. 864/1, G. 863/9, G. 865/5, G. 886/4, G. 855/1, G. 853/1, G. 836/5, G. 777/5, G. 770/4, G. 767/5, G. 766/1, G. 42/1, G. 42/5, G. 52/3, G. 60/4, G. 63/2, G. 66/2, G. 87/1.

²⁶ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 17/5, G. 27/2, G. 76/4, G. 7/7, G. 102/11.

farklı hallerin zuhur etmesi ile kesretten vahdete doğru bir seyre kapılmışlar ve sadece tevhit ile iştiğal eylemek istemişlerdir (Kılıç, 2007: 7-8):

“Ne ilmin var ne (de) aklım ki bir Türkmân kocasıyam

Hemîn dîvâne gönlüm nazm-ıla meddâhlığı ister” (G. 711/2)

“Dahi inşâ-yı eş’ârdan geçir kul zikriñe meşgul

Bu pîr Kuddûsiyi ölmezden evvelce hemîn öldür” (G. 793/5)²⁷

Koca Kuddusî, gençlik ile yaşlılık arasında bir bağ kurmuş ve ayna metaforunu farklı bir hüviyette kullanmıştır:

“Civânlıkda rezil pîrlikde oldum şeyh-i erzel

Dahi gâfil idim ol demde oldum şimdi agfel” (G. 392/1)²⁸

Mar’aşîzâde, bir önceki beyit ile bağlantılı olarak pîr-i fânîlik döneminde terakki edilmesi gereken makamların nihayetine gelinmesi gerekirken nefsi emmâre basamağında kaldığını dile getirmiştir:

“Gözimiñ yaşı akmaz oldu bilmem ki ne sırdır bu

Sakalım ak günâhım çok elim boş nefsim emmâre” (G. 189/4)²⁹

2.5.1. Elli sekiz yaş

Kuddusî, tarihini düşürdüğü bin iki yüz kırk bir yılında elli sekiz yaşındadır. Beytin tespit edildiği şiirin muhtevasına bakıldığında; Hicaz’da bir yıl mukim olmuş ve annesinin ricası üzerine Rum’a dönmüştür. Kuddusî’nin nazarında, Niğde’nin Bor ilçesi perspektifinde, Anadolu halkı masivaya dalmış ve gaflet içerisinde günlerini tüketmektedir. Bu bağlamda kullandığı “dini dinara vermek” tabiri dikkat çekmektedir: (Doğan, 2003: 153-154):

“Şimdi târîh biñ iki yüz kırk bire irdi yine

Cehl-ile çok kimse virdi dîni dînâra meded” (G. 6/12)

2.5.2. Altmış bir yaş

Kuddusî, tarih düştüğü bin iki yüz kırk dört yılında altmış bir yaşındadır. Beytin yer aldığı şiirin içeriğine nazar edildiğinde; fitnenin uyandığı, insanların birbirine merhamet etmediği, Allah Teala’nın ahvalden ötürü maddî ve manevî bereket ihsan buyurmadığı gibi hususlar anlatılmaktadır (Doğan, 2003: 219-221):

“Biñ iki yüz kırka irdi dahi dörde sâlimiz

Diñle saña söyleyeyim noldı bizim hâlimiz” (G.42/1)

2.5.3. Altmış iki yaş

Nakşibendi Şeyhi İbrahim Efendi’nin, oğlunun doğumu için düştüğü tarih temel alındığında Kuddusî, bin iki yüz kırk dört yılında altmış bir yaşındadır. Beytin tasnif edildiği şiirin münderacatı incelendiğinde ise Kuddusî, bin iki yüz kırk dört yılında altmış iki yaşındadır. Kuddusî, dönemi tasvir ederken kederle birlikte tütün, kahve ve enfiyye kullanımının arttığından bahsetmiştir (Doğan, 2003: 219-221):

“Yaşım altmış ikiye olmuş-ıdı bâliğ henüz

²⁷ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 793/2, 90/1.

²⁸ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 133/2, G. 73/2, G. 87/7.

²⁹ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 781/1.

Toldı ekdâr ile dünyâ arttı pek ahvâlimiz” (G. 42/2)

2.5.4. Altmış üç yaş

Kuddusî, tarih düştüğü bin iki yüz kırk altı yılında altmış üç yaşındadır. Hz. Peygamber, altmış üç yaşında vefat etmiştir. Ahmed Yesevî’den (Yesevî, 2010: 35) bu yana altmış üç yaşına varan Hakk dostları, haddi aşmaktan korkarak Hz. Peygamber’den uzun yaşamayı edebe mugayir görmüşlerdir:

“İrişdi altmış üç yaşına Kuddûsî kuluñ çün

Diler gitmek bugün senden yaña estağfirullah” (G. 215/10)³⁰

Kuddusî de hadîs-i şerîflerde belirtildiği üzere Hz. Peygamber’e nispet edilen Şaban ayında, altmış üç yaşında emanetini sahibine teslim etmek istemektedir:

“Sene biñ iki yüz kırk altıda yazdım bu ebyâtı

İrişirdi Hudâ fazlıyla nısf-ı mâh-ı Şa’bâna” (G. 4/12)

2.5.5. Altmış beş yaş

Kuddusî, tarih düştüğü bin iki yüz kırk sekiz yılında altmış beş yaşındadır. Ömrünün bu zaman diliminde sosyal cihet ile zahirî ve batnî ahval arasında bir paralellik hasıl olmuştur. Bin iki yüz kırk sekiz yılında hayatı sekteye uğratacak derecede şiddetli bir kış mevsimi ile yüzleşilmiştir (Doğan, 2003: 203-206). Kuddusî aynı demlerde köhneleşen, zayıf düşen fakat nefsaniyeti taze kalmış bir vücutla imtihan olmuştur. Beden ile küçük kıyamete (insanın ölümü) kış ile de büyük kıyamete (âlemin ölümü olan kıyamet) remz olabilecek bu iki olay şu beyitleri yazdırmıştır:

“Yaşım altmış beş olmağ-ıla cismim köhnelendi

Za’îfem gerçi ammâ nefsimin suçları çokdur” (G. 33/46)

“Sene biñ iki yüz kırk sekiz oldı

Kıyâmet alâmeti eyledi zuhûr

Bir şedîd kış olub beñimiz soldı

Ditreşüb inleriz misâl-i zenbûr” (G. 31/1)

2.5.6. Altmış altı yaş

Allah lafzı ebced hesabına göre altmış altıdır. Altmış altı, “Allah’a bağlamak” deyiimiyle halk arasında karşılık bulmuştur. Kuddusî de ömrünün altmış altı yıl, yedi aylık sürecini geride bırakmıştır. Bundan dolayı Allah’tan medet umarak korku yüzü görmeyeceğine inanmıştır:

“Sin altmış altıdır dahi

Geçdi yedi mah ey ahî

Pîriñ olur Hak musrihi

Görmez vecel görmez vecel” (G. 8/11)

2.5.7. Yetmiş yaş

Kuddusî, tarih düştüğü bin iki yüz elli üç yılında yetmiş yaşındadır. Beytin alındığı şiirin muhtevasında hicrî ve miladî takvim arasındaki farklardan kaynaklı bir sapma mevcuttur. Yetmiş bir yaşında ebyatı

³⁰ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 10/18, G. 21/8, G. 3/9, G. 6/10, G. 10/2, G. 33/47, G. 33/48, 48, G. 9/1-6, G. 44/4, G. 74/5, G. 942/3, G. 26/7, G. 43/2, G. 35/5, G. 51/5, G. 51/6, G. 75/10, G. 23/3, G. 95/1, G. 84/3, G. 91/4, G. 102/14.

yazdığını beyan etmiştir. Rûz-ı ezelden yetmiş yaşına kadar Hakk'ın inayetiyle ömrünü nefis tasfiyesi ve tezkiyesi ile geçirdiğini beyan etmektedir:

“Yitmiş sene tevfiķiñ ile zikre çalışdım

Âşıklara dost zikri ehabdür dahi ahsen” (G. 560/2)

Dönem içerisinde evliyaların melamet ehli olduğu anlaşılmaktadır. Kuddusî'ye göre samimiyetle zikre devam edildiğinde mürşîd-i kâmiller ile tanışmak mümkün olabilecektir. O vakte kadar da evrad ve ezkar kabilinden öğütler vermektedir (Doğan, 2003: 683)³¹:

“Sene biñ iki yüz elli ve üçdür eyledim tevrîh

Bu tarihde melâmet ehli ahyâr var katî çokdur” (G. 779/8)

2.5.8. Yetmiş bir yaş

Kuddusî'nin pîr-i fânîlik dönemi, “bir insan yedisinde ne ise yetmişinde de odur” kavlince Allah Teala'yı tevhid ile anmakla geçmiştir. Bu ahval onu özünde genç bir insan kadar dinç kılmaktadır:

“Yaşım irişdi henüz yitmiş bire oldum za'îf

Işk-ı dildâr-ıla olmuşam civân gibi diri” (G. 322/8)

“Yaşım yetmiş bire irdi sabâvetden berü zikrim

Hemân tevhîd-i Hak çün anda esrâr ü safâ çokdur” (G. 779/10)

2.5.9. Yetmiş iki yaş

Kuddusî, bin iki yüz elli beş ve bin iki yüz elli altı olmak üzere yetmiş iki yaşına dair iki farklı tarih düşmüştür. Kuddusî her iki yılda da *garip olmak* ve *ihsana muhtaç olmak* gibi ikiliğe dair marifet elde edebileceğine işaret eden iki ifade kullanmıştır:

“Biñ iki yüz elli beşde bunı yazdım ey habîb

Yetmiş iki yaşına irüb henüz oldum garîb” (G. 145/1)

“Sene biñ iki yüz elli dahi altıdır ey kardaş

Yaşım yitmiş ikiye irdi muhtâc oldum ihsâna” (G. 3/19)

Kuddusî, yetmiş iki yaşında sırât-ı müstakîm üzere bir seyr ü sülûk eylememiştir. Zaman aralıklarına vakıf olunmasa da bir vakit gözyaşları ile matlubunu talep etmiştir:

“Yitmiş iki yıl kapuñda ağladım ey Kird-gâr

Virmediñ maksûdumu işim benim âh-ıla zâr” (G. 696/1)

Bir dem de emeklerinin karşılığını almış ve gönlünde Hakk'tan gayrısı kalmamıştır:

“Yetmiş iki çün yaşım kalmadı hergiz dişim

Zikre devâmdur işim çıkdı gönülden sivâ” (G. 11/5)³²

Muvaffakiyetle devam ettiği ilim yolunda aşka dair esrara vakıf olmuştur:

³¹ Evrad olarak, yüz istiğfar, on salavat ve adet belirtmeksizin kelime-i tevhîdin dilden ve gönülden düşürülmemesi gerektiğini ısrarla belirtmiştir.

³² Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 291/3.

“Yaşım yitmiş iki hem ışk u cezbe artar eksilmez

Bu bir sırr-ı Hudâdır kim anı bir gayrı ferd bilmez” (G.918/1)³³

2.5.10. Yetmiş üç yaş

Kuddusî, tarih düşürdüğü bin iki yüz elli altı yılında yetmiş üç yaşındadır. Yetmiş iki yaşındaki kesret hali yetmiş üç yaşında da devam etmiştir. Kesretten vahdete olan seyir henüz nihayete ermediği gibi gelgitlere de sebebiyet verdiğiinden şikâyet hasıl olmuştur:

“Geçirdim yetmiş üç yıl ömrüme heb gaflet-ile

Bu şöhetden bu gafletden bu kesretten usandım” (G. 464/4)³⁴

Sabâvet döneminden beri tekâmül edilen tasavvuf eğitimi sekteye uğramıştır:

“Sene biñ iki yüz elli dahi altı-durur kardaş

Kabarub nefsimiz kaldırdılar İblîse uyub baş” (G. 815/1)³⁵

İnişli ve çıkışlı olan bu yol, nefs-i emmâreden nefs-i mutmainne şehrine (Sadık, 2013: 5) varıldığında; gönül, ins ve cinnin hayran olduğu bir hal almıştır:

“Yetmiş dahi üç oldı sin

Hayrân baña heb ins ü cin

Kuddüse göñlüm mutma'in

Kuddûsîyem Kuddûsîyem” (G. 10/8)

2.5.11. Yetmiş dört yaş

Kuddusî, yetmiş üç yaşında nefs-i mutmainneye varmıştır. Bu tekâmül yetmiş dört yaşında bulunduğu şehrin insanlarına da yansımıştır:

“Sene biñ iki yüz elli yedidür şimdi çok nâs

İderler zikrine hoş ibtidâ elhamdüllâh” (G. 211/8)

2.5.12. Yetmiş altı yaş

Kuddusi, tarih düştüğü bin iki yüz elli dokuz yılında yetmiş altı yaşındadır. Safer ve Muharrem ayları olmak üzere yine iki kere aynı yıla tarih düşmüştür. Nazımlardan birini muteber bir vakitte; diğerini büyük bir hediye neticesinde inşa eylediğini belirtmiştir:

“Sene biñ iki yüz elli tokuz mâh-ı saferde

Bu nazmı eyledim inşâ' ki vakt-i mu'teberde” (G. 174/1)

“Sene biñ iki yüz elli tokuz mâh-ı Muharrem hem

Bu baña Vehhâb ki bahşîş-i kebîr itmiş” (G. 828/4)

Osmanlı-Rus Harbi Anadolu'da kıyamet alameti olarak telakki edilmiş ve Hicaz'a hicret tavsiye edilmiştir:

“Bugün biñ iki yüz elli tokuz târîh-i hicret

³³ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 443/5.

³⁴ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 854/1.

³⁵ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 493/8, G. 126/3, G. 22/9, G. 243/3, G. 166/1.

Muhakkak bil birâder kim karîb rûz-ı kıyâmet” (G. 857/1)

Kuddusî halka her ne kadar Hicaz’a gitmelerini salık verse de kendisine yetmiş altı yıl boyunca rızkını veren Allah’a tevekkül eylemeyi tercih etmiştir:

“İtmedüm kesb ü tessebbüb çün tevekkül eyledim

Yetmiş altı yıl señin kapuñda merzûk olmuşam” (G. 434/5)

2.5.13. Yetmiş yedi yaş

Kuddusî yetmiş yedi yaşına tarih düşmemiştir. Hesaplamalara göre yetmiş yedi yaş bin iki yüz altmış yılına tekabül etmektedir. Yaşlılığın artmasıyla zayıflayan beden hastalıklara ve ihtiyaçlara gark olmuştur. Naz makamının tesiri ile her şeyi bilmesi ile maruf Allah Teala’ya halini arz etmiştir:

“Yaşım yetmiş yedi cismim nahîf haste koca oldum

Kalub nâçâr garîb kapuña arz-ı hâl için geldim” (G. 481/4)

“O, her an bir şe’nedir.”³⁶ âyet-i kerîmesi mucibince hastalık ve kocalığın verdiği takatsizliğin tesirinden müstağni olarak Kuddusî, Kuddus’dan gafil olmayıp her an onu anmıştır:

“Yitmiş yidi yıl eylemişem hoş anı tevhîd

Zann eyleme kim gâfil-i bigânesiyem ben” (G. 561/4)

2.5.14. Yetmiş sekiz yaş

Pîr-i fânî, bin iki yüz altmış bir yılında yetmiş sekiz yaşındadır. Yetmiş yedi yaş itibariyle kocalığın emareleri artmıştır. Cüvanlık zamanında İstanbul, Kayseri, Hicaz, Mekke ve Medine’ye seyahat edebilirken kocalık vaktinde yaşlılığın beraberinde getirdiği güçlüklerden ötürü evinden çıkamaz olmuştur:

“Yitmiş sekiz yaşında bir miskîn koca oldum bugün

Devr-i bilâd eyler iken mahbûs olub kaldım bugün” (G. 647/1)³⁷

“Allah sizi yarattı. Sonra sizi öldürecek. İcinizden kimileri de bilgili olduktan sonra hiçbir şey bilmesin diye ömrünün en düşkün çağına ulaştırılır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (hakkıyla) her şeye gücü yetendir.” (Rahman 55/29) ayetinin Kuddusî’nin şeyh-i fânîlik döneminde çocuklar gibi yeme, içme ve uyumaya müptelalık şeklinde zuhur ettiği müşahede edilmektedir:

“Yetmiş sekiz yaşında bir miskin alîl pîr olmuşam

Sıbyân gibi yiyüb içüben uyumak pek hoş bana” (G. 88/3)³⁸

İlk iki beytin aksine aynı yıl içerisinde seyr ü sülûkuna dair ahvalin müspet yönde değiştiği tespit edilmiştir:

“Yaşım yitmiş sekiz cismim nahîf gönüm sınıkdır hem

Bu za’îf acz ile ışk bahrine gavnâs gibi taldım” (G. 480/2)³⁹

Öyle ki dost elinden aşk şarabı remziyle ifade edilen ilm-i nâfi’nin istikamet üzere bir seyir göttüğü mütalaa edilmiştir:

“Bugün yitmiş sekiz yaşında men maksûdumu buldum

³⁶ Kur’an, Rahman Suresi, Ayet 29.

³⁷ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 314/1.

³⁸ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 851/2, G. 253/2, G. 769/8, G. 637/3.

³⁹ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 92/1, G. 553/2.

Yed-i dostdan tolu câmu içüb mest-i müdâm oldum” (G. 501/1)⁴⁰

2.5.15. Yetmiş dokuz yaş

Koca Kuddusî, bin iki yüz altmış iki yılında yetmiş dokuz yaşındadır. Yetmiş sekiz yaşında dost elinden içirilen aşk şarabının tadı şiirlerinde muhtevayı etkilemektedir:

“Biñ iki yüz altmış ikidir şimdi târîh-i sene

Bu sâlde Kuddûsî fakiri mest ü hayrân eyledi” (G. 275/2)

Bin iki yüz altmış iki yılında beytin alındığı şiirin içeriğine nüfuz edildiğinde insanların şerre meyyal olduğu görülmektedir. Kuddusî de yaşadığı yılı kıyamet öncesi en son zaman olarak telakki etmektedir:

“Biñ iki yüz altmış ikidir çünkü şimdi bu sene

Kalmadı hergiz şübhemiz oldığına âhir zemân” (G. 528/6)⁴¹

Öyle ki Hakk ile olan ünsiyetine rağmen Hakk’ın gazabından korkmakta ve Hakk’ın hilmine sığınmaktadır:

“İtmez gazab yetmiş tokuz yaşında pîre ol Halîm

Kuddûsiyâ it hüsn-i zann aña hemîn olma melûl” (G. 418/5)⁴²

Kuşeyrî de *Risâlesi*’nin mukaddimesinde insanların Kur’an ve sünnetten ayrılmalarından ötürü yaşadığı dönemi ahir zaman olarak nitelendirmektedir (Kuşeyrî, 2014: 80-81). Hayatlarını idame ettirdikleri yüzyılların farklı olmasına rağmen her iki mutasavvıfında aynı kanaatte olması; yaşanan her dönemin kendi içerisinde ahir ve modern olarak vasıflandırılabilceğini idrak ettirmiştir.

2.5.16. Seksen yaş

Nahif Kuddusî, tarih düşürmediği bin iki yüz altmış üç yaşında seksen yaşındadır. Halk arasında yüz yaşını geçen ihtiyarların cennetlik olduğu düşüncesine istinaden; seksen yaşına gelen Kuddusî de kurtulanlardan olabileceği hüsn-i zannına kapılmıştır:

“Seksânî geçdi sinn-i Kuddûsî fakîriñ dir ki men

Âzâdlu kullarda aceb mahsûb mıyam bilmem neyem” (G. 456/6)⁴³

İhtiyar Kuddusî, zahirdeki dermansızlığına rağmen zaman zaman Hz. Kuddus’un aşkı ile gençliğindeki aşk ve şevk rüzgârıyla esmiştir:

“Beni seksen yaşında koca iken

Civân idüb virir ârzû-yı cânân” (G. 548/4)

2.5.17. Seksen bir yaş

Hasta Kuddusî, yine tarih düşürmediği yıllardan biri olan bin iki yüz altmış dört senesinde seksen bir yaşındadır. Takatsizliğin verdiği sabitkademlikle sabah-akşam, gece-gündüz ezkar ve evrad ile karanlıklardan aydınlığa çıkmıştır:

“Saña ma’lûm ki seksen bir-durur sinnim mariz oldum

Gice gündüz seni zikr eyleyüb kalbim olur rûşen” (G. 569/4)

⁴⁰ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 388/2.

⁴¹ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 549/3, G. 697/1.

⁴² Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 9/7, G. 77/6, G. 320/2, G. 400/5, G. 64/1, G. 428/1, G. 436/2, G. 484/1, G. 549/2, G. 679/4, G. 840/3.

⁴³ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 40/5, G. 43/1, G. 73/3, G. 144/3, G. 247/2, G. 451/3, G. 542/1, G. 867/5, G. 151/2, G. 656/1, G. 579/2, G. 554/7.

Son demlerine geldiğinin farkında olan şeyh-i fânî, dünyanın dert ve tasesından halas olarak rahmet-i Rahmân'a kavuşma arzusundadır:

“Diler senden bu Kuddüsî ki dâreynde aña lutf it

Yaşı seksen dahi birdür aña gösterme gam gaygu” (G. 901/5)⁴⁴

2.5.18. Seksen iki yaş

Zayıf Kuddüsî, bin iki yüz altmış beş yılında seksen iki yaşındadır. Divan'da seksen iki yaşından sonrasına dair şiir söylenmemiştir. Kuddüsî, pîr-i fâniliğinin tespit edilebilen son demlerinde bir kez daha zikirle meşgul olduğunu beyan etmektedir:

“Şimdi oldum haste koca seksân ikidür yaşım

Dil ile hem kalb ile zikr eylerem subh u mesâ” (G. 82/4)⁴⁵

“Ey insanlar! Ölümünden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz (düşünün ki) şüphesiz biz sizi topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra bir ‘alaka’dan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir ‘mudga’dan yarattık ki size (kudretimizi) apaçık anlatalım. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyor, sonra da (akıl, temyiz ve kuvvette) tam gücünüze ulaşmanız için (sizi kemale erdiriyoruz). İçinizden ölenler olur. Yine içinizden bir kısmı ömrün en düşkün çağına ulaştırılır ki, bilirken hiçbir şey bilmez hale gelsin. Yeryüzünü de ölü, kupkuru görürsün. Biz onun üzerine yağmur yağdırdığımız zaman kıpırdar, kabarır ver her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitiririz.” (Hac 22/5) ayetinde ifade edildiği üzere insan çocukluktan çocukluğa evrilip çocuk ahlakı ile yaşlılık sürecini geçirmektedir:

“Olmağ-ıla seksen iki yaş dahi köhne kafes

Bilmezem sıbyânleyin hergiz hayâ iz ‘ân edeb” (G. 125/2)⁴⁶

Kocalık döneminde temyiz ve akıl ile vuku bulan haya, izan ve edep kaviliğini yitirebilmektedir. Ahvalin farkında olan Şeyh-i fânî, hakirlikten müstağni olarak afiyet üzere ömrünü nihayete erdirmeyi dilemektedir:

“Seksen iki yıl her murâdımı sen ihsân eylediñ

Bugün dahi lutf eyleyüb vir âfiyet kılma hakîr” (G. 766/4)⁴⁷

SONUÇ

İnsan, dünyaya gelmesiyle başlayan sergüzeştine çocukluk, gençlik ve yaşlılık evreleri ile devam etmektedir. Bu evrelere elest bezmi ve anne karnındaki süreç de dahil edildiğinde insan için birden çok olgunlaşmanın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Tasavvuf erbabı bu macerayı tehallî ve tahakkuk olarak ikiye ayırmakta ve örneklik teşkil etmesi bağlamında ilahi bir ilhamla bazen tahkiye usûlu bazen de inşa ile seyirlerini anlatmaktadır.

XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış Kadirî şeyhlerinden Ahmed Kuddüsî, seyr ü sülukuna şahitlik edilebilen en önemli mutasavvıflardan biri olmuştur. Tarihi bir hüviyeti olan Kuddüsî Divanı temel alınarak; şahsî tecrübeleriyle dönemin zahirî ve batınî, ulvî ve süflî, ferdî ve toplumsal açıdan insanın olgunlaşmasına dair malumat oluşturulmuştur. Elde edilen malzeme kendi içerisinde rûz-ı ezel, sabâvet, cüvanlık ve pîr-i fânîlik olarak dört ana başlıkta toplanmıştır. Sabâvet sût-yı akrân; cüvanlık on iki, on sekiz ve yirmi yaş; pîr-i fânîlik elli sekiz, altmış bir, altmış iki, altmış üç,

⁴⁴ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 151/2, G. 486/1.

⁴⁵ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 485/3.

⁴⁶ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 61/2, G. 604/6, G. 767/4.

⁴⁷ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz: G. 873/5.

altmış beş, altmış altı, yetmiş, yetmiş bir, yetmiş iki, yetmiş üç, yetmiş dört, yetmiş altı, yetmiş yedi, yetmiş sekiz, yetmiş dokuz, seksen, seksen bir ve seksen iki yaş olarak alt başlıklar halinde tasnif edilmiştir.

Rûz-ı ezelde; elest bezmi, bezm-i elest, rûz-ı elest minvalinde tamlamalar kullanılmıştır. Kuddusî, Hz. Allah'a ahit verdiği o gün âşık olduğunu, o günden beri zikrini dilinden düşürmediğini, halk içinde olsa da gönlünde Hakk ile olduğunu ve aşıklık istidadı konusunda şeytan ile insan arasındaki savaştan ötürü daima uyanık kaldığını anlatmıştır. Anne rahminde; meniden nutfeye, nutfeden lahme ve lahmeden şekli insâna evrilen insanın dokuz cevherden oluştuğunu beyan etmiştir. Kemik, sinir, damar ve deri babadan; et, kan, ilik, kıl ve yağ ise anneden alınmıştır. Maddî boyuttaki yaradılışın süflî olduğunu belirtmiş ve mananın insana katılmasıyla aşk, cezbe ve marifete dair ulvî olanın hasıl olduğunu dile getirmiştir. Aynı zamanda her ne kadar ilahî olan ruh ile bir olsa da nasutî olan meni ile vücut bulan beden, ölüm kadehinden içeceğini belirtmiştir. Sabâvet döneminde babası vasıtası ile tarikate intisap etmiş; evrad ve ezkar ile meşgul olmuştur. Dervişlik libasının menbaı o günlere dayanmaktadır. Çocukluk döneminde kötü arkadaştan uzak durulması gerektiğini de vurgulamıştır. Cüvanlık döneminde; on iki yaşında ergenliğe girmiş, on sekiz yaşında atasının mürşitliğinde tarikat adabına uygun olarak terakki etmeye başlamıştır. Yirmi yaşında babasının vefatıyla kabına sığamamış ve Hicaz'a seyahat etmiştir. On sekiz yaşında başlayan inziva hali Uhud ve Hira'da da devam etmiştir. Pîri fânîlik dönemi kocalık, zaiflik ve naiflik olarak tasvir edilmiştir. Çocukluğundan beri şeriat, tarikat ve hakikat dairesinde yaşamaya çalışmasına rağmen kavramların künhüne varamadığını belirtmiştir. Zaman zaman kapıldığı cezbeden ötürü zahitler tarafından yanlış anlaşılma ve şerhlerinden beri olmak için on üç yıl boyunca inziva halinde yaşamıştır. Şiir, hakikati anlatabilmek adına kullandığı bir yol olsa da zaman zaman kesrete dahil olduğundan eş'ardan da geçmek istemiştir. *"Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz."* sözüne istinaden gençliğin aynasının yaşlılık olduğunu belirtmiştir. Elli sekiz yaşında Hicaz'dan annesinin isteği ile Anadolu'ya dönmüş ve halkın masivaya dalmış olduğunu müşahede etmiştir. Altmış bir yaşında fitnenin uyandığı, insanların birbirine merhamet etmediği, Allah'ın ahvalden ötürü maddî ve manevî bereket ihsan buyurmadığı gibi hususları ifade etmiştir. Altmış iki yaşında Bor'da halk arasında keder ile tütün, kahve ve enfıyye kullanımının adet haline geldiğini anlatmıştır. Altmış üç yaşında Hz. Muhammed'den daha uzun ömür sürmeyi edebe mugayir telakki ettiğinden rahmet-i Rahmân'a nail olmayı dilemiştir. Altmış beş yaşında hayatı sekteye uğratacak kadar şiddetli bir kış mevsimi baş göstermiştir. Kuddusî aynı demlerde köhneleşen, zayıf düşen fakat nefsaniyeti taze kalmış bir vücutla imtihan olmuştur. Beden ile küçük kıyamete (insanın ölümü) kış ile de büyük kıyamete (âlemin ölümü olan kıyamet) işaret etmiştir. Altmış altı ebced hesabı ile Allah lafzına denk gelmektedir. Halk arasında *"altmış altıya bağladı"* şeklindeki kullanım, mevzunun Allah'a havale edildiği şekilde mana bulmaktadır. Kuddusî de altmış altı yaşında Kuddus'un rahmetine nail olmayı ummuştur. Yetmiş yaşında rûz-ı ezelden beri nefis tasfiyesi ne tezkiyesi ile uğraştığını, dönem içerisinde Melametîliğin düstur edinildiğini ve hakiki mürşid-i kâmiller ile ünsiyet kurabilmek için samimiyetle evrad ve ezkara devam edilmesi gerektiğini salık vermiştir. Yetmiş bir yaşında kelime-i tevhîd ile iştilal etmesinden mütevellit genç bir insan kadar dinç hissettiğini anlatmıştır. Yetmiş iki yaş, menfi ve müspet bir seyir göttüğü ve kesrete dair marifet elde ettiği bir yıl olmuştur. Yetmiş üç yaşında kesretten usanmış ve seyr ü sülûku sekteye uğramıştır. Nefs-i emmâreden nefsi-i mutmainneye eriştiği anda da ins, cins ve mahlakatın cem'inin hayranlığına mazhar olmuştur. Yetmiş dört yaşında nefsi-i mutmainnenin tesiriyle hali değişmiş ve bu terakki halkın maneviyatına da tesir eylemiştir. Yetmiş altı yaşında Osmanlı-Rus Harbi'nin tesiriyle maddî ve manevî sıkıntılardan ötürü halka Hicaz'a hicret etmelerini tavsiye etmiştir. Yetmiş yedi yaşında erzeli'l-umûrluğun ziyadeleşmesine rağmen taat u ibadetten geri durmamıştır. Yetmiş sekiz yaşında cüvanlık zamanlarındaki Hicaz, Şam, İstanbul seyahatlerini hatırlamış ve evden çıkamaz hale gelmesine içerlemiştir. Çocuklar gibi yeme, içme ve uyumaya olan müptelalığından şikâyet etmiştir. Ümidinin kırılmaya başladığı noktada da ilm-i nâfi'ye sırât-ı müstakîm üzere nail olmuştur. Yetmiş dokuz yaşında dost elinden şarap içmiştir ve insanların şerre olan meyyalliklerinden ötürü dönemi kıyamet alametlerinden biri olarak tasvir etmiştir. Seksen yaşında gençliğe hasreti depreşmiş ve o zamanların neşv ü nemâsı ile Cenâb-ı Hakk'a muhabbet duymuştur. Seksen bir yaşında

takatsizliğin verdiği sabitkademlikle sabah-akşam, gece-gündüz ezkar ve evrad ile karanlıklardan aydınlığa çıkmıştır. Seksen iki yaşında temyiz ve akıl ile vuku bulan haya, izan ve edep kalmamıştır. Ahvalin farkında olan Şeyh-i fânî, hakirlikten müstağni olarak afiyet üzere ömrünü nihayete erdirmeyi dilemiştir. Ahmed Kuddusî'nin ömür serüvenine bakıldığında bir dem pozitif bir dem negatif bir terakkinin zuhur bulduğu müşahede edilmiştir. Elest bezminden cüvanlık dönemine kadarki makamlarda sabit bir yükseliş söz konusuyken; gençlikle birlikte nefis devreye girmekte ve bazen iniş bazen de yatay bir seyir güdülmüştür. Bu hal yaşlılığa kadar devam etmiştir. Şiirlerdeki manadan anlaşıldığına göre; yaşlılıkta zahiren nefis-i emmâreye; batınen de nefis-i mutmainne ve sonrasına doğru bir terakki söz konusu olmuştur. Ahmed Kuddusî, bir mürşit olmasına rağmen insanın düçar olduğu müptelalıklara ve statik bir maneviyat elde edilemeyeceğine dair verdiği işaretlerle, günümüz insanının çıkmazlarına örneklik teşkil etmesi bağlamında önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- Abdülkerîm Kuşeyrî, (2014), Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi, S. Uludağ (Hzl.), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ahmed Kuddûsî, (2013), Kuddûsî Dîvânı, A. Doğan (Hzl.), Ankara: Akçağ Yayınları.
- ALICI, L. ve Gedik S. (2018), “Mar’aşîzâde Ahmed Kuddûsî ve İcâzetnâme-i Kuddûsî Adlı Eseri”, International Journal Of Languge Academy, 6(1), 220-235.
- DEVELLİOĞLU, F. (2010), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Hoca Ahmed Yesevi, (2010), Divan-ı Hikmet, H. Bice (Hzl.), Ankara: TDV Yayınları.
- KILIÇ, M.E. (2007), Sûfî ve Şiir (Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası), İstanbul: İnsan Yayınları.
- KÖKSAL, M.A. (Tarihsiz) Hakk Âşık’ı, Büyük Mürşid Ahmed Kuddûsî (k.s.), İstanbul: Hasret Ajans.
- Mar’aşî-zâde Ahmed Kuddûsî, (2017), Risâleler (Pend-nâme, Vasıyyet-nâme, İcâzet-nâme, Nasâih ve Mektuplar) L. Alıcı (Hzl.), Ankara: Noya Medya Kitaplığı.
- Muhammed Sadık, (2013), Risâle-i Mahbûb (Nefsin Şehirleri), Y.T. Günaydın (Hzl.), İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- ÖZDAMAR, M. (2003), Kuddûsî, İstanbul: KırkKandil Yayınları.
- PALA, İ. (1992), “Bezm-i Elest” TDV Ansiklopedisi, c.6, İstanbul: TDV Yayınları.
- TENİK, A. (2000), Ahmed Kuddûsî ve Tasavvûfî Düşüncesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- TÜRCAN, T. (2015), İslam İbadet Esasları, Ankara: Grafiker Yayınları.
- TÜTÜN, S. (2016), “Kur’an’da Erzeli’l- umûr ve Yaşlılık Üzerine Bir Değerlendirme”, Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 20(2), 299-328.
- ULUDAĞ, S. ve Köksal M.A. (2002), “Kuddûsî Ahmed Efendi”, TDV Ansiklopedisi, c.26, Ankara: TDV Yayınları.
- ÜNVER, M. (2004), “Borlu Kâdirî Şeyhi Ahmed Kuddûsî (1769- 1849) ve Şiirlerinde Kur’ân-ı Kerîm’e yaptığı Atıflar”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16(16), 129-184.
- YAVUZ, Y.Ş. (1992), “Bezm-i Elest” TDV Ansiklopedisi, c.6, İstanbul: TDV Yayınları.
- Zeynü’l-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdî’l-Lâtîfî’z-Zebîdî, (1975), Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi, C. 4, Ankara: DİB Yayınları.

DOĞADAKİ FİZİKSEL BOŞLUKLARIN SERAMİK SANATINDA BİÇİMLENİŞİ THE FORMATION OF PHYSICAL VOIDS IN NATURE IN CERAMIC ART

Vildan YENTÜRK¹

ÖZET

İnsanlık tarihi boyunca doğadan esinlenme var olan bir olgudur. Doğa aracılığıyla sanatı şekillendiren sanatçılar kimi zaman doğayı taklit etmiş, kimi zaman da sanat nesnesinde kendi doğasını yaratmışlardır. Doğadaki yaşam döngüsüyle var olan fiziksel boşluklar, formunun eşsizliği ve anlam derinliğiyle sık sık sanatın konusu olmuştur. Boşluğu biçim veya kavram olarak eserlerine taşıyan sanatçılar, kendi anlatılarında doğanın gücünü vurgulamışlardır. Boşluk, bazen biçimin etrafını saran uzam, bazen de biçime nefes aldırın yüzey alanı olarak eserin bir ögesine dönüşmüştür. Bu çalışmada boşluk seramik sanatına yansıyan ve sanatsal anlatıya dönüştürülen kısmıyla ele alınmıştır. Bu kapsamda kaynak tarama ve veri toplama ışığında, literatür dikkate alınarak yazılı ve görsel kaynaklardan faydalanılmıştır. Elde edilen kaynaklar doğrultusunda estetik bir bakış açısı göz önünde bulundurularak, sanat ve doğa ilişkisi üzerinden izleyiciye yeni deneyimler sunulması amaçlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğa, Boşluk, Form, Biçim, Seramik

Jel Kodları: Z11

ABSTRACT

Inspiration from nature is a phenomenon that has existed throughout human history. Artists who shape art through nature sometimes imitated nature and sometimes created their own nature in the art object. The physical voids that exist with the life cycle in nature have often been the subject of art with their uniqueness of form and depth of meaning. Artists who carry the void as a form or concept to their works have emphasized the power of nature in their own narratives. The void has turned into an element of the work, sometimes as the space that surrounds the form, and sometimes as the surface area that breathes into the form. In this study, the void is discussed with the part that is reflected in the art of ceramics and transformed into an artistic narrative. In this context, written and visual sources were used by taking the literature into consideration, in the light of resource scanning and data collection. It is aimed to present new experiences to the audience through the relationship between art and nature, considering an aesthetic point of view in the direction of the obtained resources.

Keywords: Nature, Void, Space, Form, Ceramic.

Jel Codes: Z11

¹ Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Seramik ve Cam Anasanat Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID No: 0000-0002-4061-6649, vildan.yenturk@ogr.sakarya.edu.tr

GİRİŞ

Doğa, insanoğlunun var olduğu günden bugüne sosyo-kültürel öğreticiliğinin yanı sıra sanatsal öğreticiliğini de sürdürmektedir. Mağara duvarındaki ilk tasvirlerle başlayan doğaya öykünme yüzyıllar boyunca farklı toplum ve kültürlerde devam etmiştir. İnsan, doğaya hem hayranlık beslemekte hem de doğayla bir yarış içine girmektedir. Bunu da sanat aracılığıyla kendi bireyselliğini kanıtlamaya çalışarak yapmaktadır.

Sanatsal üretim sürecinde esin kaynağı olan doğa, estetik algılarını besleyen, kusursuz işleyişiyle çözümlenmesi gereken büyük bir gizemdir. Sanatçı doğadaki canlı cansız tüm varlıkları renk, desen, doku, form ve strüktür gibi birçok yapıyı çözümleyerek, farklı biçim ve kompozisyon ile eserine yansıtmaktadır. Organik olanın estetiğini yakalamaya çalışırken aynı zamanda sanatın yasalarına uygun, kendi estetik anlayışı doğrultusunda, yeni biçimler yaratmaktadır.

Doğanın bir elemanı olan boşluk ise görselliği ve anlamı bakımından derinliğiyle sanatçının vazgeçemediği konulardan biri olmuştur. Sanatçılar sınırsız yaşam formu barındıran doğada organik varlıkların ve rastlantısal oluşumların, yarattığı iç ve dış boşluklardan etkilenmiştir. Boşluğun hem biçimsel hem de kavramsal olan etkisini eserlerinde kullanarak doğa ile sanat arasındaki ilişkinin en güzel örneklerini vermişlerdir.

Boşluk algısı her dönemin kendine özgü sanatsal yaklaşımlarına yansiyarak sanatın tüm alanlarında etkisini göstermiştir. Sanatçıların gözlem ve tecrübelerine dayanarak vurgulanan boşluk, iki boyutlu sanatlarda, yüzeydeki rengin ve çizginin varlığı veya yokluğuyla kurulan kompozisyonla ortaya çıkarken, üç boyutlu sanatlarda boşluk kütlelerin ya da mekanın içini ve dışını çevreleyen alanda biçimsel olarak varlık kazanmasıyla oluşmaktadır. Yine mimari sanatlarda boşluk özellikle yapının planlanmasında vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Plastik sanatlarının bir alanı olan seramikte de boşluk algısı ele alınan konulardan biri olmuştur. Boşluk aynı zamanda seramik şekillendirme yönteminin en temel niteliğinden biridir. Bir boşluğa, eserin iç ve dış boşlukları yaratılarak form verilmektedir. Bu bağlamda doğadaki fiziksel boşlukların biçimlenmesinde, seramik malzeme ile ortak bir dil sağlanmaktadır.

Doğanın organik ve inorganik formlarını inceleyen ve fiziksel boşlukları eserlerinde biçimlendiren seramik sanatçıların yaratım süreçleri bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Boşluk kavramının sanatçılar tarafından felsefi anlamının yanında çoğunlukla plastik bir öge olarak biçime dönüşmesi incelenmektedir. Araştırma süresince nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi yapılarak, kitaplar, sergi katalogları, tez ve makale arşivleri incelenmiş, gerek yerli gerekse yabancı internet ve yazılı-basılı yayınlarından faydalanılmıştır. Bu kapsamda doğadaki boşluğun yorumlanmasında, seramik malzemenin farklı teknik ve biçimlerle ifade yöntemlerinin aktarılması ile doğanın temsil edilmesine sanatçıların gözünden bakıp, insan-doğa ilişkisinin canlandırılmak istenmesi bu çalışmayı önemli kılmaktadır.

1. DOĞA VE BOŞLUĞUN SANATLA İLİŞKİSİ

Antik Yunan felsefesinde doğa *physis* deyimiiyle dile getirilmekteydi. Doğa genel olarak bilincin dışında kendiliğinden var olanların tümü olarak algılanır ve başıyla sonu belli olmayan bir bütünlüğü dile getirir. Bilim ve felsefenin gelişmesi de doğayı gözlemlemek ve doğayı düşünmekle başlamıştır. Evrendeki her şey insan başta olmak üzere doğanın ürünüdür ve ondan oluşmuştur. Sürekli devinim ve değişim içinde olan doğa sonsuz biçimlerde var olmaktadır (Hançerlioğlu, 1989:329). Yaygın olarak bilinen sözlükteki anlamı ise kendi kuralları çerçevesinde doğal yapısını koruyarak gelişen, insan eliyle büyük değişikliğe uğramamış, canlı ve cansız varlıkların hepsi olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2022). Aritoteles, kendinde devinim ve değişim ilkesini bulunduran her şeyi doğa olarak adlandırır. Doğanın

bir yüzü madde diğer yüzü de tanımlanabilir biçimdir der ama madde ve biçimden oluşan şeyin doğa değil doğal bir varlık olduğu ifade eder (Timuçin, 2010:282).

Doğadaki olayların birbirine bağlı, değişme ve gelişme göstererek ilerleyiş içinde olduğu gözlemlenmektedir. İnsanda doğa ile ilgili her şeyi bilme ve öğrenme isteği vardır. Dolayısıyla insanın doğayla arasındaki etkileşim diyalektiği kaçınılmazdır. Doğa yasalarını öğrenmeye çalışan insan doğayla daha derin ilişkiye girer (Doyran, 2002:64). Doğadaki her yeni keşfin, insanoğlunu doğayı anlamaya ve çözmeye daha çok yaklaştırdığı düşünülürken aslında yeni bir bilinmezlikle karşılaşmaktadır. Bu da doğanın sürekli yenilendiğini gösterir. Afşar Timuçin'e (2010:19) göre; dünya insanla doğanın birbirine kavuştuğu yerdir ve dünya olmuş bitmiş bir yapı değildir, oluşmakta olan bir bütündür. Böylece doğa insanın dünyayı keşfetmesinde sınırsız, aşkın bir yapı ortaya koyar.

Doğa, hem işleyişi bakımından hem de doğal biçimiyle sanat alanında incelenmesi ve izlenmesi gereken eşsiz bir duruş sergiler. Wilhelm Worringer'e (1995:11) göre doğa sanat için değerli bir etkidir ama sanat eseri de doğadan bağımsız, kendi derinliği ve iç-özü bakımından doğayla eşdeğer olarak yanında bulunduğunu ifade eder. Sanatla doğa karşılıklı bir etkileşim içindedir. Doğa aracılığıyla sanat şekillenirken diğer bir açıdan da doğadaki güzelliklerin fark edilmesinde sanat aracı olur. Sanat kendi ifadesini yaratarak doğayı destekler ve onu yücelterek hayata katar. Sanat aracılığıyla doğa estetiğinin fark edilir olduğunu ve sanatın, doğa güzelliklerini kavramada bizlere kılavuzluk ettiğini İsmail Tunalı (1998:201) şöyle açıklar: *“Dağlar elbette romantikler dağları resmetmeden önce de güzeldi, İngiliz ressamları Thames'i sisli resmetmeden önce de Thames üzerinde sis vardı. Ama, insanlar, romantiklerin yapıtlarında dağların güzelliğini ve İngiliz ressamlarının resimlerinde Thames'i sisli gördükten sonra doğada bu güzellikleri fark etmişlerdir. Buna göre, doğa güzelliği sanat güzelliğine götüren kılavuz olmuyor, tersine sanat güzelliği doğa güzelliklerini kavramada kılavuzluk ediyor. Çünkü, doğada güzelliği fark edebilmek için, belli bir estetik tavra ulaşmak gerekir; bu tavrı ise, insan ancak sanat yoluyla, sanat eğitimiyle elde edebilir. İşte, Kant'ın 'doğa, bir sanat yapıtı olarak görüldüğü zaman güzeldir' sözü bu anlamda anlaşılmalıdır”*.

Doğa ve sanat ilişkisinde sanatçı, doğa varlığında, insan, hayvan, bitki veya manzarada arka yapının, irreal-ruhsal-tinsel yapının real duyuşsal varlığa ulaşmasını sağlamaktadır. Kısaca doğanın varlığını görünüşe ulaştırmaktadır (Tunalı, 1998:197). Sanatçı doğadan duygusal olarak etkilenir, doğayı çözümler, yeni biçim ve anlam oluşturarak kendi doğasını yaratır. Albert Dürer'in dediği gibi, *“Sanat tabiatın içindedir. Onu oradan çıkarabilen sanatçıdır”* (Atan, 2010).

Rastlantısallık ve beklenmedik uyum, doğanın akışıyla oluşan yapılarda doğal güzellikleri ortaya çıkarmaktadır (Lenoir, 2002:63). Oluşumlarıyla görsel bir etki bırakan boşluk da bazen rastlantısallığın bazen de maddenin bir özelliği olarak doğada yerini alır. Doğada canlı cansız tüm yaşam formlarında boşluğun sayısız örneklerine rastlamak mümkündür. Aşınma sonucu oluşan kanyon ve tafoni gibi oluşumlarda, karınca yuvasında, bir ağaç kavuğunda ya da bir organığın gözenekli yapısında boşluk karşımıza çıkmaktadır. Doğayı referans alan sanatçılar tarafından da bu boşluklar gözlenmekte ve anlamlar yüklenmektedir.

Boşluk kelime anlamı olarak sözlükte *“oyuk, çukur, kapanmamış yer, boş olan yer”* olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2022). En basit anlamıyla içinde hiçbir şeyin olmadığı yer olarak ifade edilebilir. Boşluk aynı zamanda, farklı alanlarda farklı tanımlar içermekte ve içerdiği anlamlarla birlikte tartışma konusu olmaktadır. *“Fizik ve felsefe bilimleri 'boşluk' kavramı üzerine bin yıllarca farklı kuramlar üretmiştir ve halen tartışmalar devam etmektedir... Bunlardan biri boşluk ve mekan ilişkisidir. Bu bağlamda, 'boşluk' kavramı üç farklı niteliktedir. Biri mekanda algılanan 'boşluk' (emptiness) kavramıdır. Diğer 'boşluk' (space) kavramı mekanı oluşturur. Üçüncü boşluk kavramı ise bir 'öge' gibi kullanılan 'boşluk' tur (void) ve 'sınırsızlık' niteliği öne çıkar”* (Erol, 2011:27).

Boşluk hem tarihsel süreçte hem de toplumlara göre değişik kavramlarla tanımlanmaktadır. Batı uygarlıklarında zaman, mekan ve hareket ile ilişkilendirilirken, doğu uygarlıklarında ise hiçlik gibi varlık biliminin temeli olarak ele alınmaktadır (Kara, 2018:141).

Antik Çin Filozofu Lao Tse’de nesnelere içindeki boşlukla işlevsellik kazandığından bahseder. Nasıl ki odayı faydalı kılan duvardaki pencereyse, bir çanağı ortaya çıkaran şey de içindeki boşluktur der (Kuban, 2013:80). Bir nesneyi görünür kılan boşluk, mikro boyuttan makro boyutlara kadar incelendiğinde doğanın en temel ilkesi olduğu gözlenmektedir. Romalı şair ve filozof Titus Lucretius Carus (2001), doğadaki tüm nesnelere ilk kurucu ilkesinin öğeler, ikinci kurucu ilkesinin de boşluk olduğundan bahseder ve boşluğu nesnenin hem içinde hem dışında olmak üzere iki çeşit betimlemektedir.

Organik ve inorganik tüm varlıklar zamana bağlı dış kuvvetlerin etkisiyle değişim geçirir. Doğada sürekliliği ve değişimi sağlayan hareket de, nesnelere iç ve dış yapısını oluşturan boşluklara dayandırılmaktadır. Boşluklar nesneye hareket kazandırırken aynı zamanda nesnenin yeni biçimini oluşturmaktadır. “*Yeryüzünde her şey bir biçim ve madde bileşimidir; biçim ne denli ağır basarsa maddenin pürüzlerinden o ölçüde kurtulur, eriştiği yetkinlik o ölçüde büyük olur*” (Fischer, 1990:105). Madde biçim ile güzelleşir, biçimden yoksun madde anlam içermez. Örneğin mermerden işlenen heykelin, taş olan mermerden farkı sanatçının bir düşüncesinin ürünü olmasıdır (Mülayim, 1994:29). Madde, sanatçının gözlem ve yeteneği sonucu bir biçime dönüşerek yetkinlik kazanmaktadır. Doğada maddi bir biçime sahip olmayan boşluk da sanatsal üretimde sanatçının elinde plastik bir maddeye dönüşerek somutlaşmaktadır. Sanatsal bir form kazanan boşluk, büründüğü malzemeyle ve bulunduğu mekanla farklı bakış açısı sunmaktadır.

2. SERAMİK SANATINDA BOŞLUK

Boşluk hem kavram olarak hem de biçimsel olarak plastik sanatlarda yaratım sürecini etkileyen en temel unsurlardan biridir. Selçuk Mülayim’e (1994:56) göre plastik sanatlar, doğadan alınan malzemeyi keserek, bükerek, oyarak, dokusunu ve rengini değiştirerek bir biçim-form-şekil verme sanatıdır. Birçok sanat disiplini olduğu gibi eser yaratım aşamasında temel tasarımın ilke ve öğelerinden yararlanılmaktadır. Bu prensipler doğrultusunda sanatçı boşluk öğesini eserinde doluluk-boşluk dengesi gözeterek oluşturmaktadır. Aynı zamanda boşluk konusunu da ele alan sanatçı, eserini kurgularken boşluk öğesi ile boşluk kavramını ilişkilendirip bütünlük sağlamaya çalışmaktadır. Kurulan bu ilişki sanatçıların yaratım gücünü göstermektedir.

Plastik sanatlarda eser üretirken çok çeşitli malzemeler kullanılmaktadır. Seramik de kolay şekil alma özelliğiyle ve pişirim sonrası dayanıklılık kazanmasıyla plastik sanatlarda tercih edilen bir malzemedir. Biçimsel olarak doğadaki boşluklardan etkilenen sanatçılar da bu boşlukların ifadesinde seramiğin birçok yöntem ve olanaklarından faydalanarak boşluğu, iç ve dış boşlukla şekillenen seramik eserlere dönüştürmektedirler. Atilla Galatalı, Eleştirim adlı bildirisinde seramik sanatının başlangıcından sonraki aşamalarına kadar gelişen süreçte temel yapısını; kapsadığı iç boşluğu ile işgal ettiği dış boşluğu arasında kalan kilin sanatkârane şekillendirilip vücut bulması olarak tanımlamaktadır (Galatalı’dan akt. Savaş, 2009:106). Bu bağlamda seramik sanatının boşluk ile kazandığı anlamın en güzel ifadesini Alev Ebuzziya Siesbye’nin çanaklarında görmek mümkündür (Şekil 1). Form ve içerik bakımından sanatsal temellere dayandırarak nitelik kazandırdığı çanaklar, boşluk ile vücut bulurken, boşluk da biçimle bütünleşerek derin anlamlar kazanmaktadır.



Şekil 1. Alev Ebuzziya Siesbye, İsimli, 1984, 17.8x27.9cm

Boşluk, doğadaki varlığıyla seramik sanatında gerek formun iç ve dış boşluğu olarak gerekse yüzeyindeki gözenekli yapısıyla değerlendirilmektedir. Sanatçılar seramik formun iç boşluğunu varlık ve yokluk kavramıyla felsefi bir bakış açısıyla ele alırken, seramik malzemeye de hem fiziksel özelliği hem de tinsel anlamı üzerinden yaklaşmaktadırlar. Seramik, özünü ve yaratım sürecini doğa ile evreni oluşturan dört temel elementten; ateş, su, hava ve topraktan almaktadır. Bu da seramiğe tinsel bir anlam katmaktadır. Toprak, seramiği oluşturan esas maddelerden ilkidir. Yoğrulma, şekillendirme, pişirilme aşamasında da diğer elementlerin sürece dâhil olmasıyla seramik oluşmaktadır.



Şekil 2. Shinya Tanoue, Shell'17, 2017, 28x36x33 cm

Doğayı sembolik anlamlarla anlatan Japon sanatçı Shinya Tanoue'nın da çalışmalarında yaşamın ana elementlerini yansıttığı gözlenmektedir (Şekil 2). Mavi renk ile yaşam kaynağı olan suyu, diğer yüzeylerle toprağı, fırınlanmış olmasıyla ateşi ve iç boşluklar ile havayı yorumlamaktadır. Yaşamı ise koruyan, koruyucu bir koza olarak nitelendirdiği kabuklar ile ilişkilendirmektedir. Yumurta kabuğu veya deniz kabuğu gibi içlerinde bir yaşam barındıran nesnelere soyutladığı ve anneden ayrılma anı olan doğumla bağlantı kurduğu formlarıyla bir yaşamın varlığından, bir yandan da insanın kabuğu olan yeryüzünün ruhundan bahsetmektedir. Bu ruh da formlarındaki iç boşluklarla hissedilmektedir. Sanatçı teknik açıdan ince cidarlı kabuk şeklindeki formlarını, üç çeşit kil kullanarak sucuk tekniğiyle şekillendirmektedir. Astar uygulanan yüzeye çizgiler ekleyerek eserin ritmini ve dokusunu oluşturmaktadır (Esh Gallery, 2022).



Şekil 3. Eva Hild, İsimli, 2003, 69x82x70 cm

Seramik sanatında doğadaki boşlukları varlık ve yokluk kavramı üzerinden anlatan İsveçli seramik sanatçısı Eva Hild, çalışmalarında genellikle iç-dış, ışık-gölge, kırılma-sağlamlık gibi kavramlarla ikilik yaratmaktadır (Şekil 3). İnce kıvrımlı ve bir mobius şeridi² gibi duran biyomorfik biçimlerinde³ boşluk hem kavram hem de form olarak var olmaktadır. Sanatçı, çalışmalarının ardındaki ilham kaynağının, doğada gözlemediği değişen yapılarla birlikte kendi duyguları ve deneyimleri olduğunu dile getirmektedir. İçsel manzarasının bir yansıması olan çalışmalarını varlık ve yokluğun bulunduğu

² Mobius Şeridi: Geometrik olarak uzunca bir şeridin bir ucunu 180 derece bükerek diğer ucu ile birleştirilmesiyle elde edilen yüzeydir (Vikipedi, 2021).

³ Biyomorfik Biçim: Soyut sanatta geometrik biçimlerden çok bitki ya da hayvan biçimlerini anımsatan eğrisel dış çizgilerle oluşturulmuş biçimler (Eczacıbaşı, 1997: 251).

bedenler olarak ifade etmektedir (Hild, 2022). Yüksek ısıya dayanıklı çamur kullanan sanatçı büyük çalışmalarının deforme olmasını önlemek için çok yavaş kurutma yapmaktadır. Pürüzsüz bir yüzey elde etmek için zımparalama işlemi uyguladığı çalışmalarını, püskürtme yöntemiyle astarladıktan sonra yaklaşık 1250 °C derecede pişirimini gerçekleştirmektedir (Yılmaz, 2008: 89).



Şekil 4. Barbro Aberg, More Secrets, 2018, 59x47x13 cm

Doğadaki yapılardan ilham alan İsveçli başka bir seramik sanatçısı Barbro Aberg, jeolojik oluşumların, fosillerin ve mercanların mikroskobik görüntülerini inceleyerek gözenekli yapılarını, doluluk-boşluk etkisini kurarak çalışmalarına yansıtılmaktadır (Şekil 4). Doğal bir yapının enine kesit görüntüsünü gözleme deneyimi veren çalışmalarının her bir parçası, izleyiciyle diyaloga girerek, kökenleri ve varlık nedenine ilişkin kendi anlatısını açmaktadır. Seramik çamurunun fikirlerini ifade etmek istediği her forma uyumlu malzeme olduğunu dile getiren Aberg, malzemeyi daha da güçlendirmek için yaptığı deneyler sonucu kağıt katkılı bünyeye perlit ekleyerek kendine özgü bir kil geliştirmiştir. Bu kil ile birlikte formlarındaki boşluklu alanların dayanıklılığını sağlamaktadır. Çalışmaları çoğunlukla sırsız bünyedir ve elektrikli fırında 1140°C dereceye kadar iki defadan fazla doğru yüzey elde edene kadar pişirim yapmaktadır (The Free Library, 2010; Standen, 2013).



Şekil 5. Kurokawa Toru, Savage Math, 2016, 16x15x4cm

Japon sanatçı Kurokawa Toru da eserlerine konu olan biyolojik şekiller, sicim teorisi⁴ ve mobius şeridi gibi doğal hareketlerin dinamizmini boşluklarla yakalamaya çalışmaktadır (Şekil 5). Boşlukların ileri geri hareket ettirdiği yüzeyleri gözlemleyip fiziksel bir şekille buluşturmaktadır. Formlarında siyah sır kullanmak yerine, daha belirgin bir görüntü kazandırmak için, fırınlama aşamasında indirgen ortam oluşturarak istediği metalik görüntüyü elde etmektedir. Kurokawa, kil ile çalışmanın yer çekimine karşı

⁴ Sicim Teorisi: Parçacık fiziğinde, kuantum mekaniği ile Einstein'ın genel görelilik kuramını birleştiren bir teoridir. Klasik yaklaşımda sıfır boyutlu noktalar şeklinde tarif edilen atomaltı parçacıkların, aslında bir boyutlu ve ipliksi varlıklar olabileceği varsayımına dayanır. (Wikipedi,2023).

zorluğunu dile getirirken, şekillendirme aşamasında plastiklik özelliğinin sağladığı çeşitliliğe dikkat çekmektedir (Garland Magazine, 2019).



Şekil 6. Shiyuan Xu, Fission, 2018, 14x6.5x5.11.25cm

Doğaya ilgi duyan sanatçılardan biri de Çinli sanatçı Shiyuan Xu, tüm yaşam formlarının yapı taşı olan hücrelerin mikroskopik fotoğraflarından esinlenerek yerçekimine meydan okuyan eserler üretmektedir (Şekil 6). Çalışmalarında okyanustaki canlılardan karadaki bitkilere kadar tüm varlıkların, şekilleri, desenleri, yapıları ve dokularına kadar her ayrıntıdaki boşluklar çalışmalarının ardındaki ilham kaynağını oluşturmaktadır. Kağıt katkılı porselen çamur kullanan sanatçı, geleneksel yöntemlerin dışında eser üretmektedir. İnce plaka şeklinde açtığı çamuru makas yardımıyla keserek, içten dışa doğru formlarını inşa etmektedir. Lifli çamurun sağladığı imkan ile boşluklu karmaşık yapıdaki formların mukavemetini sağlamaktadır. Yaklaşık 1200°C derecelerde birkaç kez gerçekleştirdiği pişirimler sonucu istediği görüntüye ulaşmaktadır. Sanatın insanların hayatını zenginleştirdiği düşüncesiyle, insanların doğaya olan merakını çalışmalarıyla harekete geçirmek istediğini ifade etmektedir (Xu, 2022; Blais, 2017).



Şekil 7. Joan Lurie, İsimsiz, 2019, 20x14x14 cm

Amerikalı seramik sanatçısı Joan Lurie, organik formlardan ilham alarak doğal ve sentetik görünümlü mimari yapıya benzer formlar oluşturmaktadır (Şekil 7). Çalışmalarında mikroskopik görüntülerden faydalanarak, doğal dünyanın tekrarlayan simgeleri, rastgeleliği ve karmaşıklığıyla oluşan boşlukları formlarına yansıtmaktadır. Sanatçı kullandığı kağıt katkılı porselen çamurunu çömlekçi tornasında şekillendirdikten sonra parçaları birleştirerek bir form oluşturmaktadır. Çoğu zaman malzemenin kendi yapısına göre şekil almasına izin vererek formlarını oluşturduğunu dile getirmektedir (Muriel Guepin Gallery, 2023).



Şekil 8. Kristina Rutar, Bir Boşluğun Anatomisi, 2020

Doğadaki fiziksel boşlukların etkisini eserlerinde yorumlayan Slovenyalı sanatçı Kristina Rutar ise *Bir Boşluğun Anatomisi* serisindeki formları ile doğadaki nesnelere doğal süreçteki çürüme gibi, oluşan ağ yapılarındaki boşlukların varyasyonlarını göstermektedir (Şekil 8). Genel olarak büyüme-çürüme, özgürlük-esaret, inşa-yapısöküm gibi kavramlarla ikilik alanı yaratmak istediğini belirtmektedir. Bir iskelet kalıntısı izlenimi veren çalışmalarını “olmayan bir şeye biçim verme” olarak tanımlamaktadır (Rutar, 2022). Sanatçı çömlekçi tornasında şekillendirdiği formların işlevselliğini bozarak, geleneksel çömlekçilik anlayışının dışında formlara yeni anlamlar katmaktadır.



Şekil 9. Andrew Bryant, Spirals

Doğadaki dönüşümlerden ilham alan başka bir sanatçı da Avustralyalı seramik sanatçısı Andrew Bryant'dır. Genellikle çalışmalarında seramik formların anatomisini oluşturma fikriyle, doğanın döngüsünü gösteren spiral şekli kullanmaktadır (Şekil 9) (Weekend Notes, 2020). Zamanın doğal nesnelere üzerindeki aşınma etkisini spiral formlarının üzerine rastlantısal oluşmuş boşluklarla göstermektedir. Bu boşlukları oluşturmak için kağıt katkılı kile dokulu sırlar uyguladıktan sonra elektrikli ya da oduna ateşi gibi çeşitli atmosfer ortamında fırınlama işlemleri gerçekleştirmektedir. Sanat pratiğini, içinde yaşadığı çevreyi daha iyi anlamak ve bunu görsel bir dile dönüştürerek insanlarla iletişim kurmak üzerine kurgulamaktadır (Habitusliving, 2014).



Şekil 10. Jane Campbell, Marine Vestige 2, 40x30x26 cm

Doğal dünyadan ilham alan İrlandalı seramik sanatçısı Jane Campbell de çalışmalarının çıkış noktalarının genellikle yaşadığı çevrede gözlemlediği formlardan, desenlerden ve dokulardan oluştuğunu belirtmektedir (Şekil 10). Gelgitlerle aşınmış oluşumlar, deniz kabukları gibi doğada rastlandığı, heykele benzer görselleri bir biçime dönüştürürken seramiğin iç boşluğunu kullanmaktadır. Bu iç boşluklarla şekillendirdiği çalışmalarını ise salyangoz kabuğu ile ilişkilendirmektedir. Bir salyangoz kabuğundaki boşluğun, gözlemleyeni içine çekmesi gibi formlarındaki, boşluklarla oluşan ışık-gölgenin izleyici üzerinde aynı etki bırakmasını amaçlamaktadır. Çalışmalarını da bu etkiyi geliştirmek üzere sürdürdüğünü ifade etmektedir. Yüksek ısıya dayanıklı kil ile çalışan sanatçı öncesinde planlama yapmadan form büyüdükçe nihai şeklin oluşmasına karar vermektedir. Uzun bir kurutma sürecinden geçen ve pişirimi yapılan formların ayrıca iç yüzeylerine de baskı teknikleriyle fotografik görüntüler aktarmaktadır (Campbell, 2022; Drogheda Independent, 2020).



Şekil 11. Yuriy Musatov, Dirty Star, 2014, 43x44x20 cm

Ukraynalı seramik sanatçısı Yuriy Musatov ise sıra dışı şekiller ve renklerde uzay temalı seramik heykeller yapmaktadır (Şekil 11). Gezegenler, yıldızlar, gök taşları, kayalar, kraterler gibi evrenin başka bir doğasına ait yerleri hayal edip eserlerine yansıtmaktadır. Gökyüzünü hayranlıkla inceleyen sanatçının özellikle *Cloud Formation* serisindeki, bulutlar ile gezegen parçalarını harmanlayarak oluşturduğu formlarında iç ve dış boşluklar dikkat çekmektedir (Artmajeur, 2022). Boşluklar ile hem bir bulut formunun hem de bir kayacın eksik parçasının izlerini göstermektedir. Sanatçının eserleri, sanki uzaya yaptığı fantastik yolculuklar sonrası hatıra olarak gezegenlerden getirdiği objelermiş izlenimi vermektedir (Feshchenko, 2016). Genellikle porselen ve şamotlu kil kullanan sanatçı çok çeşitli pigment ve oksit ile renklendirdiği çalışmalarını 1200°C derecelerde fırınlamaktadır (Musatov, 2013:86).

3. SONUÇ

İnsan, doğayla olan ilişkisinde doğanın keşfedilmemiş yönlerini sorgulayıp, inceleyerek sanatsal bir bakış açısıyla doğaya yaklaşır. John Ruskin'nin de dediği gibi: “Doğa bizim için gün be gün sonsuz güzellikte resimler çiziyor” (Artaxis, 2022). Sanatçı da bu güzellikleri ortaya çıkartırken canlı-cansız tüm organik ve inorganik formların yarattığı duyuşsal ve görsel hazzı eserlerine yansıtarak doğanın varlığına vurgu yapmaktadır.

Bu araştırmada doğa estetiğini konu edinen sanatçıların çalışmaları incelenmiş ve eserlerinde insan ve doğa arasındaki derin bağı ortaya çıkarmak istedikleri gözlemlenmiştir. Bu düşünceyle sanatçıların boşluk kavramına yönelim göstermiş olmaları da boşluğun doğanın en temel kurucu öğelerinden biri olmuş olmasıdır. Doğada fiziksel etkenlerle oluşan boşluklar ile doğal bir nesnenin biyolojik yapısını oluşturan boşlukların yarattığı estetik duygunun sanatsal bir ifadeye dönüşmesi örnekler üzerinden ele alınmıştır. Boşluğu yorumlayan sanatçıların, kavramsal açıdan boşluğa bir varlık alanı olarak yaklaştıkları, biçimsel açıdan da boşluğu plastik bir malzeme olarak ele aldıkları izlenmiştir. Boşluk esinlenilen kavram ya da biçim olmanın yanında plastik sanatlarda tasarım sürecini etkileyen öğelerden biri olarak eser oluşumunda sanatçılar tarafından değerlendirilmiştir. Seramik eser yapımında boşluk şekillendirilirken malzemenin plastiklik olarak sağladığı imkânlar ile seramik çamurunun doğanın bir parçası olduğunun göz önünde tutularak, özellikle tercih edildiği tespit edilmiştir. Bu noktada herhangi bir kavramın görünür olmasında tercih edilen malzemenin önemi ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak sanatçı boşluğu ya da yokluğu tamamlayan ve biçimlendiren kişi olarak anılabilmekte, boşluk ise kendi varlığı ile görülebilir ve sergilenebilir hale gelmektedir. Bu bağlamda doğa ve doğadaki tüm unsurlar, seramik sanatı üzerinden yansıtılarak yaşamın bir parçası olan doğayla izleyiciyi bir araya getirmek amaçlanmaktadır. Böylece izleyicinin doğaya sanatsal bakışının canlandırılması düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Artaxis. (2022). Artist Statement, <https://artaxis.org/artist/shiyuan-xu/>. (Erişim tarihi: 13.10.2022).
- Artmajeur. (2022). Yuriy Musatov, <https://www.artmajeur.com/tr/musatov/artworks/11901092/black-cirrus-cloud>. (Erişim Tarihi:22.10.2022).
- Atan, A. (2010). Estetik ve Sanat, <http://www.sanatteorisi.com/?sayfa=Makaleler&icerik=Goster&id=2765>. (Erişim Tarihi: 04.10.2022).
- Blais, P. (2017). A Chinese Artist in America, <http://thepotterscast.com/352>. (Erişim tarihi: 13.10.2022).
- Campbell, J. (2022). About, <https://janecampbellceramicartist.ie/about/>. (Erişim tarihi: 20.10.2022).
- Carus, T, L. (2001). Varlığın Yapısı, İ.Z.Eyüboğlu (Çev.), İstanbul: Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık.
- Doyran, E, Y. (2002). Doğanın Biçimleniş Yasaları Bağlamında Sanatsal Kurgu, Sanatta Yeterlilik Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Drogheda Independent (2020). Breaking the mould, <https://www.independent.ie/regionals/droghedaindependent/entertainment/breaking-the-mould-39485900.html>. (Erişim tarihi: 20.10.2022).
- Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi.(1997). Biyomorfik Biçim, İçinde, 1. Cilt, İstanbul: YEM Yayın.
- Erol, S. (2011). Heykelde Boşluk Kavrayışı; Modernizm ve Sonrası, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Esh Gallery. (2022). Kyoto Ceramics: Shinya Tanoue, <https://www.eshgallery.com/en/kyoto-ceramics-shinya-tanoue/>. (Erişim tarihi: 04.10.2022).
- Feshchenko, E. (2016). Journey Into Space Ukrainian Artist Yuriy Musatov And His Ceramics, <https://styleinsider.com.ua/2016/08/yuri-musatov-i-ego-ceramika/>. (Erişim Tarihi:22.10.2022).
- Fischer, E. (1990). Sanatın Gerekliliği, Ç.Çapan (Çev.), 6. Baskı, Ankara: Verso Yayınları.
- Garland Magazine. (2019). Toru Kuwakawa String Theory, <https://garlandmag.com/loop/toru-kuwakawa/>. (Erişim tarihi: 04.10.2022).
- Habitusliving. (2014). Strength and Security, <https://www.habitusliving.com/design-hunters/strength-and-security-2>. (Erişim tarihi: 15.10.2022).
- Hançerlioğlu, O. (1989). Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Hild, E. (2022). About, <https://www.evahild.com/cv-cehr>. (Erişim tarihi: 04.10.2022).
- Kara, D. (2018). “Plastik Sanatlarda Boşluk Deneyimi ve Kosmos”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, (68), 140-152.
- Kuban, D. (2013). Lao Tzu, Tao Yolu Öğretisi, 2. Baskı, İstanbul: YEM Yayın.
- Lenoir, B. (2002). Sanat Yapıtı, A.Derman (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Muriel Guepin Gallery. (2023). Joan Lurie, <http://www.murielguepingallery.com/artists/joan-lurie?view=slider#15>. (Erişim tarihi: 27.03.2023).
- Musatov, Y. (2013). 11a Bienal Internacional de Cerâmica Artística (Katalog). https://assets.ctfassets.net/rnmbo53a37fe/uK0YjEzxOi3ovpLtpVmWY/f70b7597616d5ae036687afaa00fa956/2013_catalogo_bienal_2013.pdf. (Erişim Tarihi:31.03.2023).
- Mülayim, S. (1994). Sanata Giriş, 2. Baskı, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Rutar, K. (2022). Gallery, <https://kristinarutar.com/keramika/anatomija-praznine>. (Erişim tarihi: 04.10.2022).
- Savaş, U, T. (2009). “Seramik Sanatında Boşluk”, Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(3), 105-116.
- Standen, K. (2013). Paper Clay Sculpture: Building with Clay and Paper to Strengthen Work, <https://ceramicartsnetwork.org/daily/article/Adding-Strength-to-Your-Clay-Work-with-Paperclay>. (Erişim tarihi: 31.03.2023).
- The Free Library. (2010). Traces of time the work of Barbro Aberg, <https://www.thefreelibrary.com/Traces+of+time+the+work+of+Barbro+Aberg.-a0345619197>. (Erişim tarihi: 15.10.2022).
- Türk Dil Kurumu, (2022). Boşluk, İçinde Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>. (Erişim tarihi: 30.09.2022).
- Türk Dil Kurumu, (2022). Doğa, İçinde Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>. (Erişim tarihi: 30.09.2022).
- Timuçin, A. (2010). Düşünce Tarihi 1, 7. Baskı, İstanbul: Bulut Yayınları.
- Tunalı, İ. (1998). Estetik, 5. Baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Vikipedi. (2021). Möbius Şeridi, https://tr.wikipedia.org/wiki/M%C3%B6bius_%C5%9Feridi. (Erişim tarihi: 15.03.2023).
- Vikipedi. (2021). Sicim Teorisi, https://tr.wikipedia.org/wiki/Sicim_teorisi. (Erişim tarihi: 10.04.2023).

- Weekend Notes. (2020). Affinity, An Exhibition by Kerry Wilson & Andrew Bryant, <https://www.weekendnotes.com/affinity-an-exhibition-by-kerry-wilson-andrew-bryant/>. (Erişim tarihi: 04.10.2022).
- Worringer, W. (1995). Soyutlama ve Özdeşleyim, İ.Tunalı (Çev.), İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Xu, S. (2022). About, <http://www.shiyuanxu.com/statement.html>. (Erişim tarihi: 04.10.2022).
- Yılmaz, S. (2008). Doğal Nesnelerdeki Gözeneklilik Özelliğinin Seramik Form ve Yüzeyle Yansıması, Sanatta Yeterlilik Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

GÖRSEL KAYNAKÇA

- Şekil 1.** Michele Beiny, Inc. (2022). Alev Ebuzziya Siesbye Lilac Bowl, https://www.michelebeiny.com/en-GB/sold/alev-ebuzziya-siesbye-lilac-bowl/prod_10278#.Y0bYvf1By00. (Erişim Tarihi: 12.10.2022).
- Şekil 2.** Wamono Art. (2022). Shinya Tanoue, <https://wamonoart.com/artist/shinya-tanoue/>. (Erişim tarihi: 04.10.2022).
- Şekil 3.** Modernity. (2022). Eva Hild, <https://www.modernity.se/sculpture-designed-by-eva-hild/>. (Erişim tarihi: 17.10.2022).
- Şekil 4.** Aberg, B. (2022). Work, <http://www.barbroaberg.com/CeramicWork/>. (Erişim tarihi: 04.10.2022).
- Şekil 5.** Mirviss. (2022). Kurokawa Toru, <https://www.mirviss.com/artists/kurokawatoru?view=slider#3>. (Erişim tarihi: 04.10.2022).
- Şekil 6.** Xu, S. (2022). Portfolio, <http://www.shiyuanxu.com/fission.html>. (Erişim tarihi: 04.10.2022).
- Şekil 7.** Lurie, J. (2022). Sculpture, <https://www.joanlurie.com/sculpture/view/4264482/1/4293085>. (Erişim tarihi: 16.10.2022).
- Şekil 8.** Rutar, K. (2022). Gallery, <https://kristinarutar.com/keramika/anatomija-praznine>. (Erişim tarihi: 04.10.2022).
- Şekil 9.** Bryant, A. (2022). Work, <https://andrewbryant.carbonmade.com/projects/6228463/24395230>. (Erişim tarihi: 04.10.2022).
- Şekil 10.** Campbell, J. (2022). Shop, <https://janecampbellceramicartist.ie/product/marine-vestige-2/>. (Erişim tarihi: 20.10.2022).
- Şekil 11.** Artmajeur. (2022). Yuriy Musatov, <https://www.artmajeur.com/tr/musatov/artworks/11901092/black-cirrus-cloud>. (Erişim Tarihi: 22.10.2022).

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

COVID-19 PANDEMİSİNİN G7 ÜLKELERİ VE BAZI YÜKSELEN PİYASA EKONOMİLERİNE ETKİLERİNİN VE UYGULANAN EKONOMİK DESTEK PAKETLERİNİN İNCELENMESİ¹

INVESTIGATION OF THE EFFECTS OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE G7 COUNTRIES AND SOME EMERGING MARKET ECONOMIES AND APPLIED ECONOMIC SUPPORT PACKAGES

Pelin SÖNMEZ²

Doç. Dr. Hidayet Gizem ÜNLÜ ÖREN³

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Covid-19 pandemisinin Çok Gelişmiş Yedi Ekonomi(G7) ülkelerinin (Almanya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Birleşik Krallık, İtalya, Fransa, Japonya, Kanada) ve gelişmekte olan ekonomiler içinde yer alan yükselen piyasa ekonomileri grubundaki bazı ülkelerin (Çin, Hindistan, Brezilya, Rusya, Türkiye) ekonomilerine etkilerini araştırmaktır. Buna ek olarak söz konusu ülkelerin açıklamış oldukları ekonomik destek paketlerini karşılaştırıp değerlendirmektir. Çalışmada ilk olarak ülkelerin pandemi öncesi ve sonrası yıllara göre ekonomik büyüme oranları incelenmiştir. Pandemi nedeniyle 2020 yılında Çin ve Türkiye hariç olmak üzere çalışmada incelenen diğer tüm ülkelerin ekonomik büyüme oranlarının negatif olarak gerçekleştiği görülmektedir. Dolayısıyla çoğu ülke ekonomisinde daralma yaşandığı belirlenmiştir. Birleşik Krallık milli gelirinin %4'ünü, Japonya %18,4'ünü, Çin %9,3'ünü oluşturan ekonomik destek paketi açıklamıştır. ABD 2,2 trilyon dolarlık, Kanada 56,4 milyar dolarlık, Almanya 13 milyar dolarlık, İtalya 28,3 milyar dolarlık, Rusya 12 milyar dolarlık, Türkiye 240 milyar liralık ekonomik destek paketi açıklamışlardır. Uygulanan ekonomik destek paketlerinin de etkisiyle 2021 yılı ekonomik büyüme oranları çalışmada yer alan ülkelerin tamamında pozitif olarak gerçekleşmiştir. Çalışma sonucunda ülkelerin tümünün ekonomik destek paketleri içerisinde vergi borçlarının ve kredi teminatlarının ciddi bir kısmının ertelendiği görülmüştür. G7 ülkelerinin yükselen piyasa ekonomilerine göre daha fazla nakit harcama ve gelir desteğinde bulunduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19 Pandemisi, G7 Ülkeleri, Yükselen Piyasa Ekonomileri, Ekonomik Destek Paketleri

Jel Kodları: F6, G38

ABSTRACT

The purpose of this study is to investigate the effects of the Covid-19 pandemic on the economies of the Seven Most Developed Economies (G7) countries (Germany, United States of America (USA), United Kingdom, Italy, France, Japan, Canada) and some countries in the emerging market economies group (China, India, Brazil, Russia, Turkey). In addition, it aims to compare and evaluate the economic support packages announced by these countries. The study first analyzes the economic growth rates of countries according to the years

¹ Bu makale, Doç. Dr. Hidayet Gizem Ünlü Ören Danışmanlığında, Pelin Sönmez tarafından yazılan, "Covid-19'un Türkiye Ekonomisine Makro Ekonomik Etkileri" adlı Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tez Çalışmasından türetilmiştir.

² Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, snmz.pelin@yandex.com, ORCID:0000-0002-2986-9936

³ Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, hidayetgizemunlu@sdu.edu.tr, ORCID:0000-0001-6081-096X

before and after the pandemic. Due to the pandemic, it is seen that the economic growth rates of all other countries examined in the study, except China, India and Turkey, were negative in 2020. Therefore, it was determined that most countries experienced a contraction in their economies. The UK announced an economic support package of 4% of its national income, Japan 18.4%, China 9.3%. The US announced an economic support package worth 2.2 trillion dollars, Canada 56.4 billion dollars, Germany 13 billion dollars, Italy 28.3 billion dollars, Russia 12 billion dollars, Turkey 240 billion TL. With the effect of the economic support packages implemented, economic growth rates in 2021 were realized positively in all countries included in the study. As a result of the study, it was observed that a significant portion of tax debts and loan guarantees were postponed within the economic support packages of all countries. G7 countries were found to provide more cash expenditure and revenue support than emerging market economies.

Keywords: COVID-19 Pandemic, G7 Countries, Emerging Market Economies, Economic Support Packages

Jel Codes: F6, G38

1. GİRİŞ

Çin'in Wuhan şehrinde 2019 yılının Aralık ayında ortaya çıkan Covid-19 virüsü, çok hızlı bir şekilde yayılmış ve tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Covid-19 virüsü dünyanın birçok ülkesine yayılması nedeniyle küresel bir salgın haline gelmiş ve pandemi olarak nitelendirilmiştir.

Covid-19 pandemi ilan edildikten sonra, bu sağlık krizine hazırlıksız yakalanan birçok ülke, krizin olumsuz etkileri derinleşmeye başladıkça çeşitli önlemler almaya başlamıştır. Örneğin vatandaşların sağlığını korumak ve hastalığın sağlık sistemindeki yükünü azaltmak amacıyla sınırların kapatılması, iç ve dış hat uçuşların askıya alınması, sokağa çıkma kısıtlamalarının uygulanması, eğitimin ve bazı işyerlerinin kapatılarak uzaktan çalışma yöntemlerinin uygulanması gibi önlemler alınmıştır. Pandemi sürecinde alınan tedbirlerin ekonomiye yansımaları dünya genelinde ekonomik durgunluk yaratmış, yaşanan bu durgunluğa bağlı küçülme, işsizlik artışı, talep ve arzda azalma gerçekleşmiştir.

Covid-19 pandemisinin oluşturduğu sorunları ve yarattığı ekonomik krizin etkilerini hafifletmek için tüm ülkeler ekonomik destek paketleri açıklamışlardır. Salgın sürecinden en ağır şekilde etkilenen birçok ülkede yaşanan salgının yayılımı arttıkça, destek paketleri güncellenmiş ve ek paketlerle destekler genişletilmiştir. Bu şartlar çerçevesinde G7 ülkeleri ve çalışmada yer alan bazı yükselen piyasa ekonomisi ülkelerinin Covid-19 ile mücadelede uyguladıkları destek paketlerini incelemek ve karşılaştırarak analiz etmek için bu araştırma çalışması gerçekleştirilmiştir.

2. COVID-19 PANDEMİSİNİN DÜNYA EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Dünya ekonomisine genel bir bakış açısıyla bakıldığında pandeminin oluşturduğu kamu sağlığı probleminin zamanla artan ekonomik ve siyasi bir krize dönüştüğü görülmektedir. Covid-19 pandemisi dünya ticaretine ağır hasarlar vermiştir. Bu hasar küresel ekonominin arz ve talep tarafını eş zamanlı olarak etkileyerek gerçekleşmiştir. Hükümetlerin pek çoğu imalat olanaklarına uygun olmayan durumlar için geçici tedbirler uygulamıştır. Emek arzının düşmesi sebebiyle bazı gönüllü işletmeler ve kuruluşlar tedbirleri kendileri almışlardır. Bazı işletmeler ise arz zincirinde yaşanan zarar sebebiyle üretimlerini azaltmışlardır. Uluslararası hizmet sektöründe Covid-19 pandemisinin etkisi daha fazla olmuştur. Uluslararası turizm, ulaşım ve hava yolu taşımacılığı, malların sevkiyatı gibi hizmetler sektöre uğramıştır. (SETA,2020)

ABD Merkez Bankası (FED) başkanı, pandemi nedeniyle yaşanan finansal koşulları kriz olarak nitelendirmiştir. Bir yılda kırk bin dolardan daha düşük düzeyde kazanç elde eden hane halklarının

yaklaşık olarak %40'ı salgının başlamasıyla beraber işlerini kaybetmiştir. Küresel salgının doğrudan yabancı sermaye yatırım oranını %30 ila %40 düzeyinde azaltılması beklendiği açıklanmıştır. (UNCTAD,2020) Yükselen piyasa ekonomisi ülkelere yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmiş ülkelere yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından daha fazla azalacağı düşünülmektedir. Aşağıdaki Tablo 1'de Uluslararası Para Fonu (IMF)'in çalışmada yer alan ülkeler için açıklamış olduğu ekonomik büyüme tahminleri yer almaktadır. (Demirbaş,2020; Kormaz,2020)

Tablo 1. IMF Ekonomik Büyüme Tahminleri ve Gerçekleşen Oranlar(%)

EKONOMİK BÜYÜME (%) IMF							
ÜLKE	2019 Büyüme Tahmini	2019 Gerçekleşen Büyüme Rakamları	Nisan 2020 Büyüme Tahmini	2020 Gerçekleşen Büyüme Rakamları	2021 Gerçekleşen Büyüme Rakamları	2022 Yılı Büyüme Tahmini	2023 Yılı Büyüme Tarihi
Almanya	1,3	0,6	-7	-4,6	2,6	1,5	-0,3
ABD	2,5	2,3	-5,9	-3,4	5,7	1,6	1
B.Krallık	1,5	1,4	-6,5	-9,8	7,4	3,6	0,3
İtalya	0,6	0,3	-9,1	-8,9	6,6	3,2	-0,2
Fransa	1,5	1,3	-7,2	-8	6,8	2,5	0,7
Japonya	1,1	0,7	-5,2	-4,6	1,7	1,7	1,6
Kanada	1,9	1,6	-6,2	-5,3	4,5	3,3	1,5
Çin	6,2	6,1	1,2	2,3	8,1	3,2	4,4
Hindistan	7,5	4,2	1,9	-7,3	8,7	6,8	6,1
Brezilya	1,1	1,1	-5,3	-3,35	4,6	2,8	1
Rusya	2,2	1,3	-5,5	-3	4,7	-3,4	-2,3
Türkiye	0,2	0,8	1,7	1,8	11,4	5	3

Kaynak: IMF,2021:4, IMF,2022

IMF'nin paylaştığı 2019 raporunda yukarıdaki tabloda yer alan ülkelerin hiçbirinde ekonomik daralma beklentisi olmadığı görülmektedir. IMF'nin Nisan 2020 yılı tahminleri incelendiğinde ise tabloda yer alan ülkelere sadece Çin ve Hindistan'ın 2020 yılında pozitif ekonomik büyüme göstermesi beklenmektedir. Bu durum pandeminin ülke ekonomilerine negatif etkisinden kaynaklanmaktadır. IMF 2020 yılı tahminlerine ve gerçekleşen oranlara bakıldığında ülkeler için durum şu şekildedir: Almanya için yapılan büyüme tahmini %-7 iken gerçekleşen %-4,6'tır. Birleşik Krallık için yapılan büyüme tahmini %-6,5 iken gerçekleşen oran %-9,8'dur. ABD için yapılan 2020 yılı ekonomik büyüme tahmini %-5,9, gerçekleşen 2020 yılı büyümesi ise %-3,4 olmuştur. İtalya için yapılan büyüme tahmini %-9,1 iken gerçekleşen %-8,9'dur. Japonya için yapılan büyüme tahmini %-5,2 iken gerçekleşen %-4,6'dır. Kanada için yapılan büyüme tahmini %-6,2 iken gerçekleşen %-5,3 olmuştur. Çin için yapılan 2020 yılı büyüme tahmini %1,2 iken gerçekleşen 2020 yılı büyüme oranı %2,3'tür. Hindistan için yapılan büyüme tahmini %1,9 iken gerçekleşen %-7,3'tür. Brezilya için yapılan büyüme tahmini %-5,3 iken gerçekleşen oran %-3,35'tir. Rusya için yapılan büyüme tahmini %-5,5 iken gerçekleşen %-3,0'dir. Türkiye için yapılan büyüme tahmini %-5 gibi iken gerçekleşen %1,8'dir. 2020 yılı gerçekleşen büyüme oranları incelendiğinde tablodaki ülkelere sadece Çin ve Türkiye'nin pozitif büyüme oranına sahip olduğu diğer ülkelerin tamamının negatif büyüme oranlarına sahip olduğu görülmektedir. (IMF,2021)

2021 yılında ülke ekonomilerinde 2020 yılına kıyasla kısmen de olsa toparlanma süreci yaşanmaya başlamıştır. Tabloda yer alan ülkelerin tamamının ekonomik büyüme oranları 2021 yılında pozitif olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılında Almanya %2,6, ABD'de %5,7 oranında, Birleşik Krallık %7,4,

İtalya %6,6, Fransa %6,8, Japonya %1,7, Kanada %4,5, Çin %8,1, Hindistan %8,7, Brezilya %4,6, Rusya %4,7, Türkiye %11,4 oranında büyümüştür.

2022 yılı tahminlerinde 2021'e bakarak artış beklense de Ukrayna'da çıkan savaştan dolayı IMF tahminlerini güncellemiş ve birçok ülke için büyüme oranlarını düşürmüştür. ABD için 2022 yılı büyüme tahmini oranı %1,6 olarak açıklanmıştır. 2023 yılı büyüme tahmini ise %1,0 Çin'in 2022 yılı için ekonomik büyüme beklentisi savaştan dolayı %4,8'den %3,2 oranlarına düşürülmüştür, 2023 yılı için %5,2 olarak açıklanan büyüme beklentisi %4,4'e çekilmiştir. ABD'nin 2022 yılı için ekonomik büyüme beklentisi %2,3'den %1,6'ya çekilmiştir. 2022 yılında Almanya için yapılan ekonomik büyüme tahmini %1,5'e çekilmiştir, Fransa'nın ekonomik büyüme tahmini %3,5'den %2,5'a çekilmiştir. İtalya'nın büyüme tahmini %3,8'den %3,2'e indirilmiştir, Birleşik Krallık için yapılan büyüme tahmini %4,7'den %3,6'ya indirilmiştir, Rusya için yapılan büyüme tahmini %3,4'e çekilmiştir. IMF'in Türkiye 2022 için ekonomik büyüme tahmini %3,3'dür. Tablo geneli yorumlandığında 2021 yılı büyüme oranlarında iyileşme görülse de bu pozitif yöndeki büyüme oranlarının, 2022 yılındaki Rusya-Ukrayna savaşından kaynaklı olarak ülkelerde enflasyon ve faiz oranlarında artış beklentisi olduğu için güncel tahminlerle aşağıya çekildiği görülmektedir. (IMF,2022:5)

3. ÜLKELERİN PANDEMİ NEDENİYLE UYGULADIĞI EKONOMİK DESTEK PAKETLERİ

Ülkelerin Covid-19 pandemisi nedeniyle uyguladığı ekonomik destek paketleri, gelişmiş ülkeler kategorisinde yer alan G7 ülkeleri açısından ve gelişmekte olan ekonomiler içinde yükselen piyasa ekonomileri grubu içinde yer alan Çin, Hindistan, Brezilya, Rusya ve Türkiye açısından incelenmiştir.

3.1. G7 Ülkelerinin Uyguladığı Ekonomik Destek Paketleri

G6 küresel ölçekli ekonomik sorunları görüşmek ve bu konularda iş birliği yapmak amacıyla 1975 yılında kurulmuştur. G6 ülkeleri Almanya, ABD, Birleşik Krallık, İtalya, Fransa, Japonya'nın da aralarında bulunduğu bir gruptan oluşmuştur. 1976 yılında Kanada'nın da gruba dahil olması ile G7 adını almıştır. Gelişmiş ülkeler kategorisinde yer alan G7 ülkeleri; Almanya, ABD, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Japonya ve Kanada'dır. Bu kısımda G7 ülkelerinin pandemi nedeniyle uyguladıkları ekonomik destek paketleri incelenmektedir. (Çütçü ve Bozan,2019:292)

3.1.1. Almanya

Almanya'da Covid-19 vakası ilk kez 27 Ocak 2020 tarihinde Münih şehrinde görülmüştür. Almanya da ortaya çıkan virüsün İtalya ve Avusturya'dan tatilden dönen genç ve sağlıklı bireylerde tespit edilmiş ardından yetkililerce gerekli önlemlerin alınmasıyla beraber vakalar kontrol altına alınmıştır. Ancak 15 Şubat 2020 tarihinde 300 kişinin katılmış olduğu bir karnavalda Covid-19 virüsüne rastlanmış ve bu vakalar sonucunda da virüs hızla yayılmıştır. (Hüsmenoğlu ve Kuşaklı, 2021:158)

Almanya'daki sağlık kuruluşları ve hükümet, ülkelerinin salgına karşı hazırlıklı olduklarını ve ilk aşamada stok yapmak ve halkın özgürlüğünü kısıtlamak gibi önlemlerin alınmasına gerek olmadığını açıklamıştır. Ancak 22 Mart 2020 tarihinde hükümet, salgın hızla yayıldığı için devlet okullarını ve anaokulları mecburi olarak kapatmıştır. Üniversiteler eğitimlerini ertelemiş ve yaşlı bakım evlerine

olan ziyaretler yasaklanmıştır. 22 Mart'ta sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. (Türk Sağlık Kentler Birliği,2020:1; Çelen,2022)

Almanya hükümeti ekonomik destek paketi olarak şunları açıklamıştır: (EY,2020:10)

- Almanya reel sektörlere 13 milyar dolarlık destek paketi hazırlamıştır.
- İşletmelerin talepte bulunmaları durumunda sınırsız likidite sağlayabileceğini açıklamışlardır.
- Almanya hükümeti 26 Mart 2020 tarihinde Covid-19 pandemisinin sebep olduğu insani ve ekonomik krizin etkilerini azaltmak adına Gayrisafi Yurt içi Hasıla (GSYH)'nın yaklaşık %28'sini yani 800 milyar dolar kullanacağını açıklamıştır.
- 50 milyon nüfusun üzerinde yer alan ülkeler arasında Almanya, GSYH'sına oranla en yüksek ekonomik destek paketini açıklayan ülke olmuştur. (Çelen,2022)

800 milyar dolarlık yayınlanmış olan ekonomik paket incelendiğinde, sosyal harcamalar 156 milyar dolar ek bütçe ve serbest çalışanlar için 50 milyar dolar likidite fonu, 600 milyar dolar kurtarma fonu, devlet destekli Alman kalkınma bankası tarafından 100 milyar dolar kredi desteği, 400 milyar dolar da teminat paketi açıklamışlardır. Bunlara ek olarak da devlet destekli Alman kalkınma bankası şirketlerin likiditesini arttırmak için 650 milyar dolarlık destek açıklamıştır. Bu tedbir paketi ile Küçük Ölçekli Firmalar (Kobi) ve sanatçı, işçi, bakıcı gibi serbest meslek çalışanları koruma altına alınmıştır. Bu meslek grubunda çalışan bireyler için 15 bin dolara kadar doğrudan yardım sağlanmıştır. Ayrıca mülk sahiplerinin salgın sürecinde kirasını ödemeyen kiracılarını evlerinden çıkarılmaması gerektiği açıklanmıştır. (Yorulmaz vd.,2021:168)

3.1.2. ABD

Covid-19 pandemisi Amerika'da ilk olarak 21 Ocak 2020 tarihinde görülmüştür. ABD'de 12 Mart 2020 tarihinde tanısı konmuş olan vaka sayısının bini, aktif vaka sayısının ise 14 Mart tarihine kadar iki bini aştığı görülmüştür. Sonradan alınmış olan tedbirlere rağmen, ülke yapısının eyaletlerden oluşmasından kaynaklı, gerek vatandaşlara koyulan tedbirlere uymamasından dolayı ABD Covid-19'un dünyadaki merkezlerinden biri haline gelmiştir. (Türkiye Sağlık Kentler Birliği,2020:2).

ABD hükümeti 13 Mart tarihinde acil durum ilan etmiştir. New York'ta zorunlu olarak faaliyet göstermeyen iş yerleri kapatılmıştır. Seyahatler durdurulmuş, zorunlu olmadıkça sokağa çıkmama çağrısı yapılmıştır. Ekonomik olarak alınan ilk tedbir ise FED'in, 15 baz puan faiz indirimi açıklamış olmasıdır. ABD'de 2,2 trilyon dolarlık ekonomik destek paketi açıklanmıştır. Açıklanan destek paketi şu şekildedir: (Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM),2020:10)

- 260 milyar dolarlık işsizlik ödeneğinin sağlanması ve bu ödeneğin genişletilmesi sağlanmıştır.
- Bütün işsizlik maaşları haftalık olarak 600 dolar arttırılmıştır. Normal şartlarda işsizlik ödeneğinden faydalanamayanlarda bu ödenekten faydalanabileceği açıklanmıştır.
- Tek seferlik 290 milyar dolarlık ödemeler verileceğini bu pakette açıklanmıştır. Bu yapacağı ödemeler her bir çocuk için ek 500 dolar olmak üzere bireyler için 1,200 dolar, evliler için 2,400 dolar direk ödeme, küçük işletmeler için 377 milyar dolar değerinde kredi ve hibe desteği şeklindedir. (Aydoğdu vd.,2020)
- Eyaletlere ve yerel yönetimlere 175 milyar dolarlık destek sağlanmıştır.
- Sağlık için yapılan tüm harcamalar için 180 milyar dolar ayrılmıştır.

- 42 milyar dolar güvenlik için yapılan harcamalar için ayrılmıştır.
- 45 milyar dolar herhangi bir afet durumu için ayrılmıştır.
- 280 milyar dolar işletmelerin vergilerinin düşürülebilmesi için açıklanan ekonomik destek paketleri olmuştur.

Ayrıca ABD hükümeti destek paketi içerisinde tüketim ve yakıt vergisinde indirim olacağını açıklamıştır. Ulusal güvenlik için 17 milyar dolar ayrılmıştır. Çiftçiler için de 14 milyar dolar ekonomik destek paketi açıklanmıştır. (Çılğın,2022)

3.1.3. Birleşik Krallık

Birleşik Krallık'ta Covid-19 vakası ilk olarak 31 Ocak 2020 yılında Çin'den gelen turistlerin solunum gücülüğü çekmesiyle tespit edilmiştir. Covid-19 pademisine karşı salgın başladığı sıralarda gerekli önlemler alınmamıştır, sadece sosyal ilişkilerin azaltılması konusunda bir çağrı yapılmıştır. Gerekli önlemlerin geç alınmasından dolayı yaş ortalaması yüksek olan ülkede ölüm oranları oldukça yüksek olmuştur. Hükümet bilimsel ve teknolojik alt yapıyı devreye koyarak aşı ve ilaç çalışmalarına maddi destek vermiştir. (Türsab,2020:33)

Birleşik Krallık hükümeti ekonomik destek paketi olarak şunları açıklamıştır; (TİM,2020:11)

- Merkez bankası 50 baz puanlık faiz indirimi ve reel sektör için 30 milyar dolar destek fonu sağlamıştır.
- Kobi'lere vergi ödemelerini yeniden yapılandırma imkanı sağlamıştır.
- 250 kişiden daha az sayıda çalışanı bulunan şirketlerin maaşlarını devletin ödeyeceği açıklanmıştır.
- 2500 pound ve altında maaş alan vatandaşlarının, maaşlarının %80'ini üç ay boyunca devletin ödeyeceğini açıklamışlardır.
- Vergi borcu bulunan firmaların, 30 milyar pound kadarının üç ay erteleneceği açıklanmıştır.

Birleşik Krallık toplamda 90 milyar poundluk ekonomik destek paketi açıklamıştır. Açıklanan bu ekonomik destekler Birleşik Krallık'ın milli gelirinin yaklaşık olarak %4'ünü oluşturmaktadır. (Çılğın, 2022)

3.1.4. Fransa

Fransa'da ilk pozitif vaka 24 Ocak 2020 yılında Bordeaux şehrinde görülmüştür. 2021 yılının son aylarında Fransa'da vaka sayıları salgının başlangıcından bu yana en yüksek oranları göstermektedir. Yeni bir varyant olan Omicron varyantını durdurmak için ülkede ek tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerin başında etkinliklere katılımlar sınırlandırılmıştır. Çalışma hayatında bireylerin haftanın üç günü evden çalışması istenmiştir. 23 Aralık 2021 tarihinde 91bin 608 kişinin salgınına yakalanmasıyla Fransa'da en yüksek vaka sayısı görülmüştür. Fransa ekonomisi 2020 yılında %-6 daralmıştır. Ekonomideki bu daralma ülkede işsizlik oranlarını da oldukça derinden etkilemiştir. 2020 yılının sonunda Fransa'da işsizlik 3 milyon 816 bin 700'e ulaşmıştır.2021 yılının Kasım ayına gelindiğinde ise bu sayı 3 milyon 321 bin 400'e düşmüştür. (Sarıyıldız vd.,2021:322)

Fransa ekonomik destek paketini açıklayan ilk Avrupa ülkesi olmuştur. Fransa hükümetinin açıkladığı ekonomik destek paketi şu şekildedir: (Sarıyıldız vd., 2021:323)

- 11milyon Fransız vatandaşının maaşlarının %80'ni devlet tarafından ödeneceği açıklanmıştır.
- Fransa lideri Macron'nun açıkladığı ekonomik destek planı içerisinde 460 milyar doların yanı sıra Fransız Ulusal Meclisi turizm, havacılık ve otomotiv sektörleri için 45 milyar dolarlık ek bütçeyi de onaylamıştır. (TİM,2020)
- Fransa hükümeti sağlık malzemelerine yapılan harcamaları arttırmıştır.
- Şirketler ve küçük ölçekli işletmeler için vergi ödemeleri ertelenmiştir.
- Kobilere destek için kira ve kamu hizmeti ödemelerinin erteleneceği açıklanmıştır.
- Zor durumda kalan şirketlerin kamulaştırılması için ek destek sağlanmıştır.

3.1.5. İtalya

Covid-19 vakası İtalya'da ilk olarak 31 Ocak 2020 tarihinde Roma'da bulunan Çinli turistlerde yapılan testlerin pozitif sonuçlanmasıyla başlamıştır. Pozitif vakaların ardından, İtalya hükümeti Venedik karnavalı gibi tüm açık etkinlikleri iptal etmiştir. 8 Mart tarihinde 14 kenti karantina altına almışlardır. 9 Mart tarihinde İtalya kırmızı bölge ilan edilmiştir ve kısıtlamalar ülkenin genelinde uygulanmaya başlanmıştır. Tüm spor müsabakaları, okullar, eğitim veren tüm kuruluşlar, sinemalar, spor salonları, kafeler ve restoranlar faaliyetlerine ara vermişlerdir. (Türkiye İhracatçılar Meclisi (Tim),2020:9)

İtalya hükümeti 11 Mart tarihinde 28,3 milyar dolarlık iki ekonomik destek paketi açıklamıştır. İtalya hükümetinin açıkladığı ekonomik destek paketleri şunlardır;

- 12 milyar dolarlık tedbir paketi sağlık sektörü için fon desteği sağlamıştır.
- Hane halklarının vergi ve kredi ödemelerinin dondurularak ertelenmesi dahil olmak üzere destekler sağlamıştır. (Yorulmaz vd.,2021)
- Covid-19'dan etkilenen şirketler için 6 Nisan 2020'de 400 milyar doların üzerinde banka kredisi sağlamayı amaçlayan ekonomik tedbir paketi açıklanmıştır.
- Bankaların 809,78 milyar dolarlık kredi desteği sunmalarına izin verilmiştir.
- 15 Mayıs 2020'de 55 milyar euroluk "Yeniden Başlatma" adı altında mali önlemler paketini açıklamışlardır. Bu ekonomik tedbir paketinin içerisinde aileler için 14,5 milyar euroluk gelir desteği, sağlık sistemi için 3,3 milyar euroluk destek, Kobilere yönelik 16 milyar euroluk hibe ve vergi borcu erteleme desteği açıklamışlardır.
- 8 Ağustos 2020 tarihinde İtalya hükümeti yeni bir destek paketi daha yayımlamıştır. Bu paketin içerisinde ise işgücü ve sosyal önlemler için 12 milyar Euro; işçilere gelir desteği, kısa vadeli olarak başlayan çalışma programlarının uzatılması ve yeni çalışmaya başlayan vatandaşlara sosyal güvenlik katkı payının askıya alınması yer almaktadır. (Eroğlu, 2020:228)

3.1.6. Japonya

Japonya'da ilk pozitif vaka 16 Ocak 2020 yılında görülmüştür. İlk vakanın görülmesinin ardından Japonya hükümeti önlemler almaya başlamıştır. Eğitim kuruluşlarını geçici olarak kapatmış ve yaz olimpiyatlarını ertelemiştir. 7 Nisan 2020'de birçok eyalette olağanüstü hal ilan edilmiştir. Japonya salgınla mücadele kapsamında ekonomik destek paketleri yayımlamıştır. (Yetkin,2020:1-17)

Japonya hükümetinin açıkladığı ekonomik destek paketi şu şekildedir: (TİM,2020:14)

- Kurumsal borçlara karşı teminat sağlayabilmek üzere Japonya merkez bankası eylül ayı bitimine kadar sıfır faiz oranı ile 1 yıl vadeli bir sistem yürürlüğe koymaya karar vermiştir.
- Şirketlerin tahvil ve bono alımlarında tavan limit 2 trilyon yene çıkarılmıştır ve Elektronik Fon Transferi sistemi (EFT) alım miktarları 6 trilyon yenden 12 trilyon yene yükseltilmiştir.
- Japonya hükümetinin hazırlamış olduğu ekonomik destek paketi 102,7 trilyon yen ile milli gelirin %18,4'ünü oluşturmaktadır.
- Küresel salgından etkilenmiş olan KOBİ'ler için finansman ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için özel finansman ve garanti programı açıklanmıştır.
- Japonya'daki finansman firmalarına ve diğer kuruluşlara 15,6 milyar dolar fonlama yapacağı açıklanmıştır.
- Japonya hükümeti ekonomik tedbir paketlerine toplamda 1 trilyon dolar ödenek ayırmıştır.
- Ayrıca Japonya firmaların üretimlerini Çin'in dışına kaydırabilmesi için 2 milyar dolar bütçe oluşturulduğunu duyurmuştur.

3.1.7. Kanada

Covid-19 pandemisi Kanada'da 25 Ocak 2020'de Toronto şehrinde görülmüştür. Kanada'da ilk olarak sınır kapılarında, giriş çıkışlar kapatılmıştır. Ardından okullar ve çocuk bakım merkezleri kapatılmıştır. Belli sektörlerde görev alan kişiler için 14 günlük karantina zorunlu hale getirilmiştir, hastanelere yapılan tüm ziyaretler kısıtlanmıştır. (Toplum ve Hekim, 2021:375)

Kanada hükümeti 18 Mart 2020 yılında zorlu pandemi koşullarında ekonomiyi istikrara kavuşturabilmek adına ekonomik destek paketleri açıklanmıştır. Kanada hükümetinin açıkladığı ekonomik destek paketi şu şekildedir; (Köse ve Ünal,2021:1-15)

- Kanadalı vatandaşlara gelir desteği, vergi indirimi ve vergi ertelemelerinin de dahil olduğu 56,4 milyar dolarlık yardım paketi açıklamıştır. İş yerlerindeki faaliyetleri duran işletme sahiplerine nakit desteğin sağlanacağı söylenmiştir.
- Huzurevlerinde ve bakım evlerinde kalan insanlar için gıda ve ilaç yardımı yapılacağı açıklanmıştır.
- Kanada merkez bankası 27 Mart 2020 tarihinde faizi 50 baz puan indirerek %0,25 seviyesine düşürmüştür.
- Kobilere destek amaçlı, vergi incelemeleri 4 ay boyunca durdurulmuştur. (Ustalar ve Şanlısoy,2021)

3.2. Yükselen Piyasa Ekonomileri Grubunda Yer Alan Bazı Ülkelerin Uyguladığı Ekonomik Destek Paketleri

Gelişmekte olan ülkeler içerisinde yer alan, yükselen piyasa ekonomisi grubundaki ülkelerden Brezilya, Çin, Hindistan, Rusya ve Türkiye'nin açıklamış oldukları ekonomik destek paketleri bu kısımda incelenmiştir.

3.2.1. Brezilya

Brezilya'da ilk vaka 25 Şubat 2020 tarihinde görülmüştür, Latin Amerika'da vaka kaydedilen ilk ülke olmuştur. Kalabalık bir nüfusa sahip olunan ülkede sosyal mesafe kurallarına uyulmamasından kaynaklı virüs hızla yayılım göstermiştir. 15 Eylül 2020 tarihi itibarıyla toplam vaka sayısı 4 milyonu aşmıştır, 100 milyondan fazla insan hayatını kaybetmiştir. Brezilya dünya ekonomisinde en büyükler

arasında yer almasına rağmen yoksulluğun ve ekonomik eşitsizliğin olduğu bir ülkedir. (Oğuz ve Sezek,2020:171)

Brezilya hükümeti yüksek miktarda ekonomik destek paketi açıklamıştır. Brezilya hükümetinin açıkladığı ekonomik destek paketi şu şekildedir. (Oğuz ve Sezek,2020:171)

- Sağlık sigortalarını teşvik edebilmek adına uygulamalar başlatılmış ve sağlık güvencesi için destekler sağlanmıştır.
- Ekonomik durumu iyi olmayan 30 milyona yakın aileye 3 aylık maddi destek, sağlık hizmetlerinden yararlanabilmesi için sağlık güvencesi ve işsizlik ödemesi sağlanmıştır.
- Aynı zamanda kayıt dışı istihdam edilenlere ve sosyal yardıma ihtiyacı olan kişilere GSYH'nın %6'sı kadar ekonomik destek sağlanmıştır.
- Çalışanların vergi borçları ertelenerek gelir kaybını önlemek amacıyla destekler sağlanmıştır. (Erdem,2020:366)
- Kamu bankalarının 53 milyar dolarlık kredi genişlemesine izin verilmiştir.
- Brezilya merkez bankası Haziran 2020'de gösterge faiz oranını düşürerek 2,25 oranına çekmiştir.
- Kobilerin verilen kredilerden yararlanması sağlanmıştır. (Strateji ve Bütçe Başkanlığı,2020)

3.2.2. Çin

Covid-19 pandemisinin ilk görüldüğü ülke olan Çin'de salgına önlem olarak işyerleri, okullar, toplu taşıma araçları, kafeler, restoranlar ve çok sayıda kurum kapatılmıştır. Spor müsabakaları, sergiler, konserler gibi toplu etkinliklerin hepsi iptal edilmiştir. Çin'e olan uçuşların hepsi durdurulmuş, sınır kapıları kapatılmıştır. Çin'in Vuhan şehrinde stadyumlar karantina merkezlerine dönüştürülmüş ve yeni çok sayıda hastane inşa edilmiştir. Çin hükümeti karantina şartlarına uymayanları üç yıla kadar hapis cezası vereceğini açıklamıştır. (Thinktech,2020:2)

Çin hükümeti ekonomik destek paketi olarak şunları açıklamıştır:

- Tüm işletmelerin vergi ödemeleri ertelenmiştir.
- Çin merkez bankası 10 baz puan vergi indirimine giderek, ters repo faizini de 20 baz puan indirmiştir.
- Çin bazı bölgelerinde ödenmesi gereken vergi ve sosyal güvenlik primleri hükümet tarafından karşılanmıştır.

Çin'in açıklamış olduğu ekonomik destek paketi toplamda 183 milyar dolara ulaşmıştır. Bu oran ise Çin'in milli gelirinin %9,3'dür. (Eroğlu,2020:229)

3.2.3. Hindistan

Hindistan'da ilk vaka 30 Ocak 2020 tarihinde görülmüştür. Hindistan yönetimi 25 Mart 2020'de ülkenin her yerinde 21 gün sokağa çıkma yasağı ilan etmiştir. (Eroğlu,2020)

Hindistan hükümetinin açıkladığı ekonomik destek paketi şu şekildedir: (Tim,2020:13)

- Hindistan hükümeti Mart 2020'de 22,5 milyar dolarlık ilk ekonomik destek paketini açıklamıştır. Bu paket sağlık sektöründeki alt yapı giderlerinin karşılanması, Covid-19 testlerinin temin edilebilmesi, sağlık çalışanlarını küresel salgına karşı korumaya yönelik

ekipmanlar ve izolasyon alanlarını oluşturabilmeye yönelik yapılan harcamaları içermektedir. (Tekbaş,2021:1-11)

- Hindistan merkez bankası pandemi sürecinde politika faizini %5 seviyelerinden 75 baz puan düşürerek, %4,4 seviyesine indirmiştir.
- Sağlık sektöründe çalışanlara yönelik kapsamlı sağlık sigortası hizmeti için destek sağlamıştır.
- Durumu iyi olmayan ailelere ve kırsal bölgede yaşayan vatandaşlarına 200 milyon kadına bir defaya mahsus olmak üzere nakdi yardımda bulunulacağı açıklamıştır.
- Hindistan hükümeti vergi borçlarını ve vergi ödemelerini üç aylığına ertelenmiştir.
- 27 Mart 2020 tarihinde Hindistan merkez bankası döviz işlemlerini serbestleştirerek bankalara döviz piyasalarında işlem yapma izni vermiştir.

3.2.4. Rusya

Rusya’da ilk vaka 31 Ocak 2020 tarihinde görülmüştür. Covid-19’dan dolayı kişi başına düşen gelir oranında %12’lik bir azalma gözlemlenmiştir, sosyal destek tedbirlerinde öncelik çocuk sahibi olan ailelere sağlanmıştır. Rusya 12 milyar dolarlık ekonomik destek paketi açıklamıştır. Rusya hükümetinin açıkladığı destek paketi şu şekildedir: (Pehlivan vd.,2021:124)

- Rusya ilk olarak sağlık sektöründe çalışanların maaşlarına zam yapmıştır. Sonrasında salgının hızla yayılmasıyla, salgının yayılımını azaltmak için ilaç ve aşı gibi salgını önlemek için yapılan çalışma koşulları için teşvik ödemeleri vermiş ve vergiden muaf tutma politikası izlemiştir.
- İşsizlik oranlarının artması sebebiyle 1,500 ile 4,500 bin ruble ekonomik destek sağlanacağı açıklanmıştır.
- Küresel salgından dolayı faaliyetlerine ara veren bireysel girişimcilere aylık 12,130 ruble işsizlik yardımı sağlanmıştır.
- KOBİler için de 6 ay sonra geri ödemeli kredi desteği açıklanmıştır. (Abdullah,2021:634)
- Vergi borçlarının geri ödenmesinde erteleme olanağı sağlanmıştır.
- Rusya ihracat vergisini düşürerek bazı ürünlerde geçici kota uygulamıştır, ihracatçı ve ithalatçı firmalara gümrük işlerinde kolaylık sağlanmıştır.
- Ayrıca federal bütçenin üzerinden işsizlik maaşlarını ödeyen yerel yönetimlere destek sağlanacağı açıklanmıştır.

3.2.5. Türkiye

Covid-19 vakası Türkiye’de ilk olarak 11 Mart 2020 yılında görülmüştür. Salgının sürecinin devam etmesiyle ve yaygınlaşmasıyla, kısıtlamalar arttıkça ek tedbirlerde eklenmiştir. En başta alınmış olan tedbirler daha çok sosyal anlamdayken Mart ayının ikinci yarısında ekonomik önlemler de alınmaya başlanmıştır.

Türkiye hükümetinin açıkladığı ekonomik destek paketi şu şekildedir: (TİM,2021)

- Küresel salgınla mücadele kapsamında sürecin başında süreci en iyi kontrol eden ülkelerden biri olan Türkiye, pandeminin sebep olduğu ekonomik aksaklıkları giderme kapsamında ilk olarak 100 milyar TL’lik bir yardım paketi programı açıklanmıştır.
- Yaşanan pandeminin özellikle ekonomiye, piyasaya, istihdama, üretime olumsuz etkisini azaltmak amacıyla 18 Mart 2020 yılında Türkiye ekonomisi için “Ekonomik İstikrar ve

Kalkınma Destek Paketi” adında ekonomik tedbir paketi yürürlüğe girmiştir. 100 milyar liralık paket devamında ihtiyaç sahibi vatandaşlara gıda yardımı yapılacağı bildirilmiştir.

- Mart ayı sonu itibariyle Kobi’ler için üçlü koruma paketi açıklanmıştır. Bu paket de alacaklar üç ay boyunca ertelenecek, projeler 4 ay uzatılacak ve koruyucu sağlık ürünlerinin (maske, siperlik) üretiminde bulunanlara ek destek verilecektir.
- 17 Mart 2020’de Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) Para Politikası Kurulu toplantısında politika faizinde 100 baz puan indirimine gidilmiştir.
- Açık Piyasa İşlemleri (APİ) kapsamında bankalara yönelik tamamlanan likidite imkanlarına yönelik limitler arttırılmıştır.
- Tüm reel kredi büyüme şartlarını sağlayan bankalara yönelik yabancı para zorunlu karşılık oranlarında 500 baz puan indirim uygulanmıştır.
- 20 Mart 2020 tarihi itibariyle mevcut reeskont kredisi azami vadeleri kısa vadeli kullanımlar için 240 güne, uzun vadeli kullanımlar için 720 güne çıkarılmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB), döviz karşılığı TL swap piyasasında geleneksel yöntemlerle gerçekleştirilen swap ihalelerinin limitleri %20’lik orandan %30’lara yükseltilmiştir.
- Kredi Garanti Fonu (KGD) limitini 25 milyar liradan 50 milyar liraya arttırılmış ve teminat problemi sebebiyle kredisi onaylanmayan firmalar için bankalardan kredilere erişimin önü açılmıştır.
- Covid- 19 pandemisinin iş gücüne karşı oluşacak hasarları minimuma indirebilmek adına firmalara “İşe Devam Kredi Desteği” verilerek, çalışan vatandaşların işten ayrılmasını önlemek amacı ile ekonomik destek paketi kapsamında ihtiyaç sahibi bireylere Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetleri Bakanlığı tarafından 2 milyar liralık ek ödenek aktarımı sağlanmıştır. (Nakiboğlu ve Işık,2020:1-26)
- Pandemiden en çok hasar alan Katma Değer Vergisi (KDV) kesintisi ile Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) primlerindeki 2020 yılı Nisan, Mayıs, Haziran aylarının ödemeleri için 6 aylık bir sürede erteleme yapılmıştır.
- Türkiye’de sonradan yürürlüğe konulan ek paketler ile beraber toplam paket büyüklüğü 240 milyar TL’ye ulaşmıştır. (Sertkaya ve Baş,2021)

Türkiye’nin toplam gelir ve harcama desteği 7,6 milyar dolar olmuştur. Türkiye’nin sağlık dışı harcama ve gelir desteklerinin GSYH içindeki oranı %0,8 olmuştur. (Çelebi ve Gül,2020)

4. G7 ÜLKELERİNİN VE BAZI YÜKSELEN PİYASA EKONOMİLERİ ÜLKELERİNİN COVID-19 PANDEMİSİ NEDENİYLE UYGULADIKLARI EKONOMİK DESTEK PAKETLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Bu kısımda, G7 ülkelerinin ve yükselen piyasa ekonomisi içerisinde yer alan Rusya, Çin, Hindistan, Brezilya ve Türkiye’nin pandemi sürecinde açıkladıkları ekonomik destek paketleri tablo yardımıyla karşılaştırılarak sunulmuştur. Tablo 2’de G7 ülkeleri ve yükselen piyasa ekonomisi ülkelerinin nakit harcama ve gelir destekleri, daha çok bankalara sunulan kredi borç ve garanti destekleri karşılaştırılarak verilmiş, bu rakamların GSYH içindeki oranları aktarılmıştır.

Tablo 2. G7 Ülkeleri ve Bazı Yükselen Piyasa Ekonomilerinin Ekonomik Destek Paketlerinin Karşılaştırması

ÜLKELER		MİKTAR (Milyar Dolar)			GSYİH İçindeki Oran (%)			
		Nakit Harcama ve Gelir Desteği	Kredi, Borç ve Garanti Desteği	Toplam	Nakit Harcama ve Gelir Desteği	Kredi, Borç ve Garanti Desteği	Toplam	Nakit Harcama ve Gelir Desteğinin Tüm Destekler İçindeki Oranı
G7 Ülkeleri	ALMANYA	418	1054	1.471,70	11	27,8	38,9	28%
	ABD	3503	510	4.013,30	16,7	2,4	19,2	87%
	BİRLEŞİK KRALLIK	441	437	877,5	16,3	16,1	32,4	50%
	İTALYA	127	663	790,5	6,8	35,5	42,3	16%
	FRANSA	198	405	603,1	7,7	15,8	23,5	33%
	JAPONYA	782	1428	2.210,3	15,6	28,4	44	35%
	KANADA	240	66	306,1	14,6	4	18,7	78%
Yükselen Piyasa Ekonomileri	ÇİN	711	193	904	4,7	1,3	6	79%
	HİNDİSTAN	81	134	214,6	3,1	5,1	8,1	38%
	BREZİLYA	118	88	205,7	8,3	6,2	14,5	57%
	RUSYA	42	22	63,6	2,9	1,5	4,4	66%
	TÜRKİYE	8	64	71,6	1,1	9	10,1	11%

Kaynak: (IMF, Covid-19 Salgınına Karşı Ülke Mali Tedbirleri Veri tabanı ve IMF tahminleri, Disk-ar, 2021:8-9)

Ülkelerin açıklamış oldukları ekonomik destek paketlerinin belirli bir kısmı kamu harcamalarından ve vergi indirimlerinden oluşurken, ciddi bir kısmı da vergi borcu ertelemelerinden ve kredi teminatlarından oluşmaktadır. G7 ülkelerinin sunduğu mali desteklerin oranı çift haneli rakamlardan oluşmakla birlikte bunların tamamının doğrudan sunulmuş olan nakdi destekler olduğu görülmektedir.

Covid-19 salgını ile mücadelede küresel anlamda 7,9 trilyon dolarlık nakdi destek ayrılırken, Türkiye’de yalnızca 8 milyar dolar nakdi destek ayrılmıştır. Yaşanan bu küresel salgında mali ve sosyal sonuçlara dönük tedbir paketleri iki bileşenden oluşmaktadır. İlk bileşen direkt olarak vatandaşlara yönelik nakit destekler ve harcamalar iken, ikincisi işletmelere, şirketlere ve bankalara yönelik çeşitli mali kolaylıklardır.

G7 ülkeleri vatandaşlarına GSYH %12,7’sini ayırırken bu çalışmada yer alan yükselen piyasa ekonomisi ülkeleri %3,6’lık bir oran ayırabilmiştir. Türkiye %1,1, Rusya %2,9, Brezilya %8,3, Hindistan %3,1, Çin %4,7 oranında nakit destek ayırmışlardır. G7 ülkeleri ise Almanya %11, ABD %16,7, Birleşik Krallık %16,3, Kanada %14,6, İtalya %6,8, Fransa %7,7, Japonya %15,6, nakit harcama ve gelir desteği sağlamıştır. (Disk-ar, 2021)

G7 ülkelerinden ABD, Japonya, Kanada ve Birleşik Krallık'ta bu oran %10,9 ile %15,3 arasında değişim göstermektedir. Türkiye'nin sağlık sektörü dışında nakit harcama ve gelir desteklerinin GSYH oranı içerisindeki payı %0,8'dir. Covid-19 döneminde vatandaşlara yönelik nakit desteklerin oranlarına bakıldığında %87 ile ABD ilk sırada yer almaktadır. Ardından sırasıyla %78 ile Kanada, %50 ile Birleşik Krallık, %35 ile Japonya, %33 ile Fransa, %28 ile Almanya, %16 İtalya gelmektedir. Yükselen piyasa ekonomilerinde ilk sırada %79 ile Çin yer alırken, ardından sırasıyla %66 ile Rusya, %57 ile Brezilya, %38 ile Hindistan ve %11 ile Türkiye yer almaktadır. (Disk-ar, 2021)

SONUÇ

G7 ülkelerinin maliye bakanları ve merkez bankası başkanları, Covid-19 virüsünün etkilerine karşı güçlü ve sürdürülebilir büyümenin sağlanması için tüm politika araçlarını kullanacaklarını açıklamışlardır. Çalışmada yer alan ülkelerin tümünün birbirine benzer ekonomik destek paketleri uyguladıkları görülmüştür.

Pandemi ile beraber 2020 yılında ekonomik büyüme oranları Almanya'da %4,6, ABD'de %3,4, Birleşik Krallık'ta %9,8, İtalya'da %8,9, Fransa'da %8,0, Japonya'da %4,6, Kanada'da %5,3 Çin'de %2,3, Hindistan'da %7,3, Brezilya'da %3,35, Rusya'da %3,0, Türkiye'de %1,8 olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılında G7 ülkeleri ve yükselen piyasa ekonomilerinde pozitif bir büyüme görülürken pandemiden sonra 2020 yılında rakamlardan anlaşıldığı üzere negatif yönlü bir büyüme kaydedildiği görülmüştür.

2021 yılında ülke ekonomilerinde 2020 yılına kıyasla kısmen de olsa toparlanma süreci yaşanmıştır. Tabloda yer alan ülkelerin tamamının ekonomik büyüme oranları 2021 yılında pozitif olarak gerçekleşmiştir. Bu toparlanma sürecinde ülkelerin uygulamış oldukları ekonomik destek paketlerinin pozitif etkisi görülmektedir.

Küresel çapta pandemi ile mücadelede 7,9 trilyon dolar nakit destek açıklanmıştır. G7 ülkelerinin nakit harcama ve gelir desteğinin GSYH içindeki payı Almanya'da %28, Kanada'da %78, Japonya'da %35, Birleşik Krallık'ta %50, ABD'de %87, İtalya'da %13, Fransa'da %33 olarak açıklanmıştır. Bu verilerden, G7 ülkelerinin bu çalışmada incelenen bazı yükselen piyasa ekonomilerine göre vatandaşlarına daha fazla nakit harcama ve gelir desteği sağladığı görülmektedir. Çalışmada incelenen yükselen piyasa ekonomisi ülkelerinin şirketlere ve bankalara yönelik daha çok ekonomik destek sağladıkları belirlenmiştir. (IMF, Covid-19 Salgınına Karşı Ülke Mali Tedbirleri Veri tabanı ve IMF tahminleri, Disk-ar, 2021:8-9)

Özetlemek gerekirse pandemi nedeniyle oluşan krizden en az hasarla kurtulmak isteyen ülkeler ekonomik destek paketleri açıklamışlardır. Bu ekonomik destek paketlerinde çalışmada incelenen ülkelerin tümü ilk olarak sağlık harcamalarını artırmışlardır. Sonrasında çalışmadaki tüm ülkeler vatandaşlarına nakit harcama ve gelir destekleri vermiştir. Almanya 418 milyar dolar, Kanada 240 milyar dolar, Japonya 782 milyar dolar, Birleşik Krallık 441 milyar dolar, ABD 3503 milyar dolar, İtalya 127 milyar dolar, Fransa 198 milyar dolar, Çin 711 milyar dolar, Hindistan 81 milyar dolar, Brezilya 118 milyar dolar, Rusya 42 milyar dolar, Türkiye 8 milyar dolar nakit harcama ve gelir destekleri açıklamıştır. Çalışmada yer alan ülkeler içinde nakit harcama ve gelir desteklerinin GSYH içindeki payı en fazla olan ülke ABD, payı en düşük olan ülke ise Türkiye olmuştur. G7 ülkelerinden en fazla nakit harcama ve kredi, borç desteği sağlayan ülke 4,013,30 milyar dolar ile ABD olmuştur. Yükselen piyasa ekonomisi ülkesi Türkiye'nin nakit harcama ve kredi, borç desteği 71,6 milyar dolar olmuştur.

G7 ülkeleri ve çalışmada incelenen yükselen piyasa ekonomisi ülkeleri Kobilere yönelik kredi destekleri sağlamışlardır. Aynı zamanda çalışmadaki ülkeler vatandaşların ve işletmelerin vergi ödemeleri ve vergi borçlarını ertelemişlerdir. Bu bağlamda salgın başladığı günden itibaren ekonomik ve sosyal önlemleri hızlı alan Japonya ve Çin gibi ülkeler salgını daha kolay kontrol altına alabilmişlerdir. Son olarak Covid-19 pandemisinin sosyal ve toplumsal etkileri göz önüne alındığında, alınmış olan ekonomik tedbirlerin daha çok kısa vadeli sorunları çözüme ulaştırmayı hedeflediği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdullah, A., (2021), “Covid-19 Koronavirüs Pandemisinin Rusya’da Sosyo-Ekonomik Eşitsizliğe ve Yoksulluğa Etkisinin Değerlendirilmesi”, Uluslararası Yönetim Akademik Dergisi, 4 (3), 622-637
- Aydoğdu, A., vd., (2020), “Covid-19’a Karşı Alınan Ekonomik Önlemlerin Büyüklerin Değerlendirilmesi: Amerika, Almanya, İngiltere ve Türkiye Örneği”, Sağlık Bilimleri Dergisi, 7(1), 167-170
- Çelebi, F. Ve Gül, H., (2020) “Koronavirüs (Covid-19) Pandemisinde Başlıca Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kriz Yönetiminin Değerlendirilmesi”, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi,9(3), 1703- 1715
- Çelen, A. (2022). “Covid-19 Döneminde Bir İşte Tutma Politikası Olarak Uygulanan Kısa Süreli Çalışma Sistemi: Almanya (Kurzarbeit Sistemi) Deneyimi” Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 12(23),1-29
- Çilgin, T., (2022), “Koronavirüs (COVID-19) Salgınının Serbest Meslek Sahiplerine Etkileri ve Devletlerin Sosyoekonomik Destek Politikaları: İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya Örnekleri”, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 22(1),1-16
- Çütçü, İ. ve Bozan, T., (2019), “İnovasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: G7 Ülkeleri Üzerine Panel veri Analizi”, Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi, 289-310
- Demirbaş, D. Vd., (2020), COVID-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri, İstanbul:İstanbul Üniversitesi Yayınevi
- Disk-ar (DİSK Araştırma Merkezi Raporu), (2021), Dünyada ve Türkiye’de Covid-19’un Sosyal ve Ekonomik Etkileri ile Mücadeleye Ayrılan Kaynaklar, <https://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2021/02/Covid-19-Harcamalar%C4%B1-Raporu-OCAK-2021.pdf>,(Erişim Tarihi:26.09.2022)
- Erdem, U. (2022). BRIC Ülkeleri ve Türkiye’de Covid-19 Öncesi ve Sonrası Vergi Politikalarının Karşılaştırılması, Ekonomi ve Finans Konularına Teorik Yaklaşımlar, içinde(361-370), Ekin Yayınevi
- Eroğlu, E. (2020), “Covid-19’un Ekonomik Etkilerinin ve Pandemiyle Mücadelede Sürecinde Alınan Ekonomik Tedbirlerin Değerlendirilmesi”, Uluslararası Kamu Maliyesi Dergisi, 5(2),211-236
- EY, (2020),” Hükümetlerin Büyük Sınavı: 19 Ülkede COVID-19 Destek Paketleri”, https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/tr_tr/pdf/covid-19/kamu-faaliyetleri/ey-turkiye-hukümetlerin-buyuk-sinavi-19-ulkede-covid-19-destek-paketleri.pdf,(ErişimTarihi:27.09.2022)

- Hüsmenoğlu, M. ve Kuşaklı, B., (2021), “Almanya Sağlık Sistemi COVID-19 Pandemisi Durum Analizi”, Sağlık Akademisyenleri Dergisi, 8(2),156-162
- IMF, COVID-19 Weekly Epidemiological Update., (file:///C:/Users/Asus/Downloads/20220427_Weekly_Epi_Update_89.pdf)(Erişim Tarihi:02.03.2021)
- IMF, (2020), Dünya Ekonomik Görünüm Güncellemesi., <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/06/24/WEOUpdateJune2020>, (Erişim Tarihi:26.09.22)
- Korkmaz A, (2020), “COVID-19’UN İşçiler Üzerindeki Etkileri ve Bir Dizi Çözüm Önerileri”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7(5),114-132
- Köse, C. ve Ünal, S. (2021), Covid-19 Pandemisi ve Kanada, Toplum ve Hekim, file:///C:/Users/Asus/Downloads/TH-2021-5.pdf,C.36,S.5,s.1-15,(ErişimTarihi:25.09.2022)
- Nakiboğlu, A. ve Işık, S., (2020), “Kovid-19 Salgınının Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Türkiye’de İşletme Sahipleri Üzerinde Bir Araştırma”, Türk Araştırmaları,15(4),1-26
- Oğuz, C. Ve Sezek, E., (2020) “Latin Amerika’da Covid-19 Pandemisinin Sosyoekonomik Etkileri: Brezilya ve Meksika Örnekleri”, Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, 5(Özel Sayı), 164-184
- Pehlivan, M. vd., (2021), “Covid-19’un Makroekonomik Etkileri ve Seçilmiş Ülkede Covid-19 Döneminde Uygulanan Maliye ve Para Politikaları “, Akademik Hassasiyetler Dergisi, 8, 105-135
- Sarıyıldız, A., Paşaoğlu, M., Yılmaz, M., (2021), “Türkiye, Çin, ABD, Fransa sağlık sistemleri ve Covid-19 Politikaları”, Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri, 10(2),314-327
- SBB (Strateji ve Bütçe Başkanlığı), (2020), Yıllık Ekonomik Rapor 2020, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/10/Yillik-Ekonomik-Rapor-.pdf>, (Erişim:25.09.2022)
- Sertkaya, B. Ve Baş, S., (2021), “Covid-19 Salgının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Riskler ve Olası Senaryolar”, Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(21),147-167
- SETA,(2020),EkonomininKoronavirüsleMücadelesi,<https://setav.org/assets/uploads/2020/06/R163.pdf>,(Erişim Tarihi:25.09.2022)
- Tekbaş, Ö., (2021), “COVID-19 Pandemisinde Hindistan”, Toplum ve Hekim, 36(6), 1-11
- Thinktech (Teknolojik Düşünce Merkezi), (2020), Covid-19 ile Mücadelede Örnek Ülkeler, <https://thinktech.stm.com.tr/tr/covid-19-ile-mucadelede-ornek-ulkeler>,(ErişimTarihi:26.09.2022)
- TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi), (2020), Covid-19 ile Mücadele için Dünya Ülkelerinin Aldığı Tedbirler,https://www.tim.org.tr/files/downloads/Koronavirus_Dosyasi/TIM_DunyaUlkelerinin_Aldigi_Tedbirler_Sunumu_14.04.2020.pdf, (Erişim Tarihi:25.09.2022)
- TURSAB (Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği), (2020), <https://www.tursab.org.tr/assets/assets/uploads/arastirmalar/covid-19-surecinde-turkiye-ve-dunya-turizmi.pdf>, (Erişim Tarihi:26.09.2022)
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Türkiye’nin Koronavirüsle Etkin Mücadelesi”, https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/T%C3%BCrkiyenin_koronavir%C3%Bcsle_etkin_m%C3%BCcadelesi_compressed.pdf,(Erişim Tarihi:26.09.2022)

- UNCTAD, (2020), World Investment Report, <https://unctad.org/webflyer/world-investment-report-2020> (Erişim Tarihi:24.09.2022)
- Ustalar, S. ve Şanlısoy, S. (2021), “Covid-19 Krizi’nin Türkiye ve G7 Ülkelerinin Borsa Oynaklıkları Üzerindeki Etkisi”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 16(2), 446-462
- Ünal, S. ve Köse, C. (2021), “Kovid-19 Pandemisi ve Kanada”, Toplum ve Hekim Dergisi, 36 (5), 373-387
- Yetkin, M., (2020), “Covid-19’un Japonya’ya Etkisi Üzerine Stratejik Bir Araştırma”, Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(22), 1-17
- Yorulmaz, vd., (2021), “COVID-19’A Karşı Alınan Ekonomik Önlemlerin Büyüklüklerinin Değerlendirilmesi: Amerika, Almanya, İngiltere, İtalya ve Türkiye Örneği” Sağlık Bilimleri Dergisi, 7(1), 161-175

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

YAVAŞ BİLİM TERİMİNE BİR BAKIŞ
A LOOK AT THE TERM SLOW SCIENCE

Raşit SÜZER¹

ÖZET

Günümüzde, geçmiş yıllara kıyasla yayın sayılarında belirgin bir artış yaşanmaktadır. Günümüzde, her gün binlerce yayın üretilmektedir. Ülkemizde de dünya genelinde olduğu gibi, yayın sayıları hızla artmaktadır. Bunun nedeni, yazarların bilimsel amaçların dışında, üniversite yöneticilerinin akademisyenlere baskı uygulayarak belli sıralamalara girmelerini sağlamak istemeleri, yazarların/akademisyenlerin terfi veya yükselme çabaları ve bazı dergilerin maddi kazanç amaçlı yayıncılık yapmaları olarak sayılabilir. Bir kısım bilim insanı yayın sayılarının hızlı artışından endişe duymaktadır. Bu bilim insanları tarafından “yavaş bilim” paradigması geliştirildi. Yavaş bilim son 15 yıldır bilim dünyasında konuşulan konularından birisi olmuş ve bilim için teorik bir çerçeve üzerinde durmuştur. Bu çerçeve özellikle yayınların şeffaflığı, sağlam temellere dayandırılması, tekrarlanabilirliği ve yayımlandıktan sonra işlevsel bir hale dönüştürülmesi gibi konulara odaklanmaktadır. Bu makalenin amacı, yavaş bilim terimi ile ilgili tanımlamaları ve son gelişmeleri inceleyerek, bu konuda yapılan çıkarımlara yer vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yavaş bilim, Yayınla ya da yok ol, Araştırma kalitesi, Araştırma kültürü

Jel Kodu: Z10, Z13, I21, Z19

ABSTRACT

In today's world, there has been a significant increase in the number of publications compared to past years. Nowadays, thousands of publications are produced every day. Like in the rest of the world, the number of publications in our country is also rapidly increasing. The reason for this can be attributed to authors' desires to achieve certain rankings and university administrators' pressure on academics to do so, as well as authors'/academics' efforts to advance in their careers and some journals' pursuit of financial gain. Some scientists are concerned about the rapid increase in the number of publications, and the concept of "slow science" has been developed by these scientists. Slow science has been a topic of discussion in the scientific community for the last 15 years and has been developed around a theoretical framework for science. This framework focuses on issues such as the transparency of publications, their grounding in solid foundations, repeatability, and the transformation of publications into functional works after they have been published. The purpose of this article is to examine the definitions and recent developments related to the term "slow science" and to present the conclusions drawn on this topic.

Keywords: Slow science, Publish or perish, Research quality, Research culture

Jel Codes: Z10, Z13, I21, Z19

1.GİRİŞ

Bilim, belli yöntem, teknik ve insanın düşünme çabasıyla evren ve doğayı anlayabilmek, açıklayabilmek ve keşfedebilmektir (Poincare, 1914; Wilson, 1999). Bilim, günlük yaşam için çözümler üretir ve evrenin büyük gizemlerini çözmemize yardımcı olur. Başka bir deyişle bilim, bilgi elde etmenin en önemli yollarından biridir. Ayrıca, toplumumuz için çeşitli işlevlerin yanı sıra belirli bir rolü de vardır: yeni bilgi üretmek, eğitimi geliştirmek ve yaşam kalitemizi yükseltmek (UNESCO). Bilimsel bilginin

¹ Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, suzer.3719@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2905-3467

doğrulanması, sürekli geliştirilmesi ve yayılması, bilim insanlarının araştırmalarının sonuçlarını paylaşması ve toplumun bu bilgiyi kullanabilmesi ile mümkün olur. Bu nedenle, bilimin işlevi toplumumuzun gelişmesi ve ilerlemesi için kritik öneme sahiptir. Bilimin doğrulanması ve kanıtlanması için de bilimsel bilgiye ve yöntemlere ihtiyaç duyulur.

Bilim, olgusaldır, gözlenebilir olgulara dayanır. Bilim, mantıksaldır, dolayısıyla bilimsel hükümler birbiriyle tutarlı ve çelişkisizdir. Bilimsel önermelerden doğru mantıksal çıkarımlar yapılırsa, onlar da doğru olur. Bilimsel bilgi objektiftir; kişiden kişiye, toplumdaki topluma değişmez. Bilimsel bilgi hem bilim dışı önermelere hem de bilimsel sonuçlara karşı eleştiricidir. Bilim seçicidir; varlık dünyasındaki tüm olguları değil, özellikle insana faydalı olabilecek bazı olguları ele ele alarak inceler. Bilim soyutlayıcı ve genelleycidir. Belli bir tür olayların hepsinde geçerli olabilecek şekilde yasalar ortaya koyar (Ergün, 2013).

Bilim, çalışılan konuya göre farklı dallara ayrılabilir. Fiziksel bilimler inorganik dünyayı inceler ve astronomi, fizik, kimya ve yer bilimleri alanlarını içerir. Biyoloji ve tıp gibi bilimler, yaşamın organik dünyasını ve süreçlerini, antropoloji ve ekonomi gibi sosyal bilimler, insan davranışının sosyal ve kültürel yönlerini inceler (Britannica, 2022).

2. BİLİMSEL BİLGİNİN GELİŞİMİ

Bilimsel bilgi, tarih boyunca uygarlıkların oluşmasıyla ortaya çıkmış ve uygarlıkların gelişmesiyle de kümülatif büyüyerek günümüze gelmiştir. İnsan doğayı, evreni anlamak ve günlük sorunlarına çözüm bulmak için zekasını kullanmıştır. Bilimsel bilginin temelleri eski medeniyetlerin sorgulamalarıyla ve keşifleriyle atılmaya başlandı. Çağın mühendisleri, filozofları ve düşünürleri bilimsel bilginin gelişmesinde rol almışlardır.

Bilimsel bilginin ortaya çıkışı, ilk olarak tarım uygarlığına geçişle başlamıştır. Tarımla birlikte gereksinimler değişmiş ve buna bağlı olarak bilimsel bilginin kökleri yavaş yavaş ortaya çıkmıştır. Örneğin tarımla birlikte insanoğlu mevsim bilgisini sistematik hale getirmiş ve ilk takvimler oluşturulmuştur. Yine tarımla birlikte tarlaya ilişkin ölçümler geometri ve matematik bilgisini gerekli kılmıştır. Böylece tarımın gereksinimleri için bilgi birikimi oluşmaya başlamış ve genelleştirme süreçleri ortaya çıkmıştır (Unat, 2012). İnsan başlangıçta doğa karşısında güçsüz haldeyken, doğayı tanıyarak güçlü hale gelmiştir. Bu tanımda insana yol gösteren en önemli etmen doğada var olan düzenliliklerdir. Güneş ve Ay periyodik olarak hareketlerini tekrar ederler. Gece ve gündüz insanın temel ritmini oluşturmaktadır. Mevsimlerde hayvanların göçlerini belirleyen bir düzenlilik vardır. İşte bilim, doğanın var olan düzenliliğinin uzun yıllar boyunca gözlemlenmesi ve kaydedilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Çünkü her şeyden önce bu düzenlilikler olgu bilgisinin birikmesini sağlamıştır. Bu nedenle bilimin basit anlamda doğa dünyasının bilgisi olarak tanımlanması uzun zaman yaygın bir kanaat olmuştur. (Topdemir ve Unat, 2021: 2).

Her uygarlığın bilgiyi düzenleme ve gelecek nesiller için koruma konusunda kendine has bir yolu olduğu söylenebilir. Uygarlığın doğuşuyla birlikte, bilgi düzenleme ve koruma, giderek rafine edilmesi gereken bir sanata dönüştü ve yaşanması ve onurlandırılması gereken bir gelenek haline geldi. Bilgi organizasyonu ve korunması, bilgi kültürü olarak adlandırılacak şeyin temel unsurlarından bazılarıdır (Sapiee ve Bakar, 2022: 351-352).

Bilim tarihi bilimsel bilginin gelişimini ve bilimin ilerlemesini incelemektedir. Bilim tarihinin kökleri iki temel kaynağa iner. Bunların birincisi teknik gelenektir. Bunda, pratik deneyimler ve beceriler, bir nesilden diğerine aktarılmış ve geliştirilmiştir. Diğer ise, manevi gelenektir. Bunda, insanların amaçları ve düşünceleri, bir yandan geleceğe aktarılırken, bir yandan da zamanla gelişir (Mason, 2001:3). Bilimin gelişmesine iki değişik açıdan bakılabilir. Çok yaygın olan bir bakış açısından bilim yavaş ve sürekli ilerleyen bir bilgi birikimidir. Yeni ama daha çarpıcı bir bakış açısından da bilimin gelişmesi, kuramsal düzeyde devrimsel atılımlara dayanır. (Yıldırım, 1995).

Yıldırım (2005: 14), bilimin gelişimini ve tarihini mitoloji, din, metafizik, sanat konularıyla da birleştirerek 4 aşamaya ayırmaktadır;

1. Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarında rastlanan deneysel (ampirik) bilgi toplama aşaması;
2. Antik Yunanlıların evreni açıklamaya çalışan akılcı sistemlerin kurulduğu aşama;
3. Orta çağların Yunan felsefesi ile dinsel dogmaları bağdaştırma çabası karşısında İslam dünyasındaki bilimsel çalışmaların parlak başarılarını kapsayan aşama;
4. Rönesans ile başlayan ve sonrasındaki gelişmelerle birlikte modern bilime giden süreç

ve son olarak da modern bilim dönemi diyebiliriz.

Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarının başlangıç tarihi olarak genellikle MÖ 3000 yılları kabul edilmektedir. Bu uygarlıklarda yapılan çalışmalar ise, öncelikle matematik, geometri, astronomi ve tıp alanlarını kapsamaktadır. Bu alanlarda yapılmış çalışmaların belli oranda sistematize olduğu, büyü ve sihirle karıştığı kabul edilmekle birlikte, bir ölçüde teorik amaçla bazı problemlerin ele alındığı da görülmektedir. Böyle bir tartışma doğrudan doğruya bilimin nerede ve nasıl başladığı sorusuyla yakın ilgi içindedir. Mezopotamya'da, gerek yazı, dil, tıp, astronomi, matematik, gerekse din, fal, büyü ve mitoloji gibi alanlarda ilk öne çıkan toplum Sümerler, bilgi birikimleri ile daha sonraki uygar oluşumların temellerini atmışlardır (Erdoğan, 2016: 166-167).

Eski çağlarda, Mısır ve Mezopotamya uygarlıkları önemli bilimsel keşifler yapmış olsa da diğer medeniyetler de kullandıkları farklı yöntemlerle öne çıkmıştır. Örneğin, Hindistan ve Çin matematiği ve astronomisi ile ünlenirken, Anadolu da tarım aletleri kullanımında ileri düzeydeydi. Ayrıca, eski Amerika medeniyetleri de çiftçilik ve mimaride kullandıkları tekniklerle öne çıkmıştır.

Antik Yunan biliminin başarıları, antik çağın en iyileri arasındaydı. Miletli Thales, Pisagor ve Aristoteles gibi şahsiyetler Mısır ve Babil bilgisine dayanarak matematik, astronomi ve mantık alanlarında Batı düşüncesini, bilimini ve felsefesini yüzyıllar boyunca etkileyecek fikirler geliştirdiler. Aristoteles, sistematik bir mantık çalışması geliştiren ilk filozoftu, Yunan felsefesinin Anaximander ve Empedocles gibi figürleri tarafından doğaya dair belli fikirler öğretildi ve Pisagor'un matematik teoremi bugün hala kullanılıyor (Violatti, 2013).

İslam dünyasında bilimin özellikle felsefi anlamda gelişmesi teoloji incelemeleriyle başlamıştır (Zaelani, 2015: 110). MS 800 ile 1450 yılları arasında, şimdi "müspet ilimler" dediğimiz şeyin incelenmesi için en önemli merkezler, uçsuz bucaksız çok uluslu İslam dünyasında bulunuyordu. Bu isimle anılan bilimler, aritmetik, geometri ve trigonometri gibi matematiksel bilimleri ve bunların astronomi, astroloji, coğrafya, haritacılık ve optik gibi çeşitli alanlardaki uygulamalarını ve sadece bazı önemli örneklerini içerir (Hogendijk ve Sabra, 2003: VIII). Orta çağ İslam dünyasında IX-X. yüzyıllarda çeviri etkinlikleriyle başlayan ve imparatorluklaşma sürecinin güdülemesiyle toplumun pratik ihtiyaçlarını gidermeyi amaçlayan salt yararçı, bilimsel ve felsefi bir başarı elde edilmiştir. Bu dönem, İslam dünyasında bilim ve felsefenin önemli bir gelişme kaynağı olarak ortaya çıktığı "İslam Altın Çağı" olarak adlandırılmaktadır (Aydın, 2002).

Fransızca'da "yeniden doğuş" anlamına gelen Rönesans, tipik olarak Avrupa tarihinde MS 1400'den MS 1600'e kadar olan bir dönemi ifade eder (Jarus ve Szalay, 2022). Aydınlanma ve sonrasındaki Rönesans düşüncesi, Avrupa'nın modernleşme serüveninde belirleyici bir rol oynamıştır. Orta Çağ'ın son dönemlerine dek götürülen, Rönesans'ın izinde toplumsal dinamiklerin dönüşümü hususunda kayda değer gelişmelere ev sahipliği yapan Avrupa modernleşmesinin seyri, XVIII. yüzyıla gelindiğinde değişmeye başlar. Aydınlanmanın ayır edici vasfı, XIX. yüzyılda Avrupa'da yaşanan muazzam dönüşümün düşünsel temellerini atmış olmasında zuhur eder (Çelik ve Özgür, 2019: 79).

3. BİLİMSEL ÇALIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Modern bilim döneminde araştırmacılar ürettikleri yayınları veya bilimsel çıktılarını kitaplar, dergiler veya farklı yayın türleri aracılığıyla yayınlamaya başladı. Bilim dünyasına ve insanlığa katkı sağlamak amacıyla oluşturulan bu yayınlar zamanla çoğaldı. Bu yayınların zamanla çoğalmasıyla beraber bilginin veya bilgi kaynağı/yayının değerlendirilmesi için birtakım parametreler veya göstergeler kullanılmaya başlandı.

Bilimsel sonuçlar iletilmeseydi bilim olmazdı. İletişim bilimin itici gücüdür. Bu nedenle bilim insanlarının araştırma sonuçlarını açık, uluslararası bilimsel literatürde yayınlamaları gerekir. Bu nedenle yayınlar önemlidir (Raan, 1999: 417).

Bilimsel literatürün istatistiksel analizi, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, yayınlanan eserlere dayalı olarak birkaç ülkenin bilimsel üretkenliğini karşılaştırarak başladı. O aşamada tekniklere ilgi çok düşüktü. Institute for Scientific Information (ISI) tarafından üretilen Science Citation Index'in 1963'te ortaya çıkışı, bilimin gelişmesiyle ilgili çalışmalar için onlara niceliksel bir değerlendirme aracı sağlayan, dünyanın dört bir yanındaki bilim insanları ve yöneticiler için bir dönüm noktası oldu (Repanovici, 2011: 107).

Bilimsel literatürün ölçülebilmesi için akademik performans değerlendirme ölçütleri ve bibliyometrik analiz gibi yöntemler ve alanlar ortaya çıktı. Akademik performans değerlendirme ölçütleri, araştırmacıların veya dergilerin yayın performansını değerlendirmede kullanılmasının yanı sıra araştırmacıların ve kurumların karşılaştırılmasında ve ödüllendirilmesinde ölçüt olarak kullanılmaya başlandı.

Bibliyometrik analiz, doğa ve yaşam bilimleri ile beşeri bilimler ve sosyal bilimler arasında kullanımındaki önemli farklılıklara rağmen araştırma değerlendirmesinde giderek daha önemli bir rol oynamaktadır (Crespo ve Simones, 2019: 2495).

Bilimsel makale sayısı, ülkelerin bilimsel gelişmişlik düzeyinin dolaylı bir göstergesidir. Bu nedenle, dünyadaki bazı ülkeler bilimsel yayınların hem miktarını hem de kalitesini artırmak için teşvik politikaları uygulamaktadır (Demir, 2018: 2053).

Araştırmacıların bilimsel çıktılarını ölçmek, bilim camiası için giderek daha önemli bir görev haline geliyor. Aslında günümüzde hemen hemen her araştırma değerlendirme kararı (araştırma projelerinin kabul edilmesi, araştırmacılarla sözleşme yapılması, hibe verilmesi vb.) büyük ölçüde ilgili araştırmacıların bilimsel değerlerine bağlıdır. Bunu yapmak için birkaç farklı gösterge kullanılmıştır. Bu göstergelerin çoğu, hem araştırmacıların üretimini ölçmek için geliştirildi, örneğin toplam yayınlanmış makale sayısı ve bir zaman diliminde yayınlanan makale sayısı, toplam atıf sayısı, makale başına ortalama atıf sayısı, göreceli atıf oranları gibi (Alonso vd., 2009: 274).

Bir yazarın veya araştırmacının araştırma performansını değerlendirilirken yayın sayısı, atıf sayısı, h-index, i-10 index vb. göstergeler kullanılırken; bir derginin yayın performansı değerlendirilirken yine yayın sayısı atıf sayısı, h-index ve etki faktörü, citesscore vb. gibi göstergeler kullanılmaktadır. Atıf dizinleri de yayın performansını değerlendirmede kullanılmaktadır.

Son yıllarda, bibliyometrik göstergeler, daha genel olarak araştırma politikasının yanı sıra araştırma değerlendirmesi bağlamında giderek daha fazla uygulanmaktadır. Genellikle, alıntılarının araştırmanın etkisini veya kalitesini yansıttığı varsayılır. Örnekler, araştırma gruplarının, bölümlerin ve kurumların bilimsel performansının değerlendirilmesinde alıntı göstergelerinin kullanımını içerir (Aksnes vd., 2019: 1). Genel olarak, bilimsel bir makalenin aldığı alıntı sayısı, akademik etkisini yansıtabilir. En çok atıf alan makaleleri, yazarlarını ve bunları yayınlamaktan sorumlu dergileri belirlemek için seçilen bir literatürün yayın ve atıf verilerini değerlendirmek için bibliyometrik bir çalışma yapılabilir (Yeung ve Ho, 2019: 1). Türkiye de bir yazar Web of Science indekslerinde yayın yaptığında hem doçent olabilmesi için puan toplamakta hem de diğer araştırmacılar tarafından itibar görebilmektedir.

Birçok ulusal hükümet, araştırmacıların özellikle yüksek dereceli uluslararası dergilerde yayın yapmalarını teşvik eden politikalar uygulamıştır (Franzoni vd., 2011: 702). Dünyanın birçok yerinde, üniversiteler daha yüksek uluslararası sıralamalar için çabalyorlar ve gelişmek için akademisyenlerinin araştırma çıktılarına bağlı olan araştırma profillerini artırmaları gerekiyor. Öğretim üyelerinin tatmin edici olmayan araştırma performansı, üniversiteleri kötü bir şekilde yansıtıyor (Lee, 2012: 250).

Atıf indekslerinde listelenen dergilerin kalitesini ölçmek ve karşılaştırmak için dergi etki faktörü ve atıf sayısına dayalı makale etki puanı gibi bibliyometrik yöntemler geliştirilmiştir. Yine de bu tür metrikler bireysel araştırmacıların veya bilimsel makalelerin kalitesini ölçmek için geliştirilmemiş olsa da günümüzde araştırma değerlendirme; işe alma, görev süresi ve akademik terfi, araştırma finansmanı ve yayın desteği için giderek daha fazla kullanılmaktadır (Tonta, 2014: 1).

Türkiye'deki akademik yayıncılık ve araştırma değerlendirme ekosisteminde yayınların içeriğinin pek dikkate alınmadığı çok sayıda örnek bulunmaktadır. Sistem, yapılan yayınlar karşılığında birden çok kez ödüllendirmeyi de desteklemektedir. Nitelik pek dikkate alınmadan tek bir yayın ile bir kişi hem doçent olabilmekte hem de UBYT Programı kapsamında para alabilmekte, eğer bir devlet üniversitesinde çalışıyor ise akademik teşvik uygulamasından yararlanabilmekte ve kimi üniversiteler özelinde o yayın için farklı ödüller (para ödülü, kongre katılım desteği vb.) elde edebilmektedir. Hatta bu yayın, yağmacı bir dergide yayımlanmış olsa bile ödüllendirilebilmektedir. Akademide “yan yollara sapma” davranışlarının zaman içinde alışkanlık haline gelmesi ve kişilerin rant kollama becerilerini geliştirme çabaları çok ciddi problemlere yol açmaktadır. Parayla yazdırılan tezler, yağmacı konferanslarda sunulan/sunulmayan bildirimler, “kendin pişir kendin ye” tarzındaki dergiler bir yandan akademik ortamın yozlaşmasına diğer taraftan “kötü bilimin iyi bilimi kovmasına” yol açmaktadır (Al ve Tonta, 2022: 26).

Bilim dünyasında, genellikle açık erişimli dergilerin sayısının artmasıyla birlikte, yayıncılık sektöründen gelir elde etmek isteyen bazı kişiler tarafından "yağmacı dergi" tehdidi ortaya çıkmıştır. Yağmacı dergiler, bilimsel yayın yaptığını iddia etmelerine rağmen, yayın sürecindeki bazı önemli adımları atlamaktadır.

Yağmacı dergilerin hızlı yükselişi -sağlam editoryal veya yayıncılık hizmetleri sağlamadan büyük ücretler alan yayınlar- bazılarının akademik haraç çağı olarak adlandırdığı bir dönemi yarattı. Yağmacı dergiler, agresif pazarlama ve istenmeyen e-postalar yoluyla makaleleri toplar ve bir fiyat karşılığında hızlı inceleme ve açık erişimli yayın vaat eder. Yağmacı dergiler, kalite kontrolünün neredeyse olmaması ve süreçlerle ücretler hakkında yetersiz şeffaflık gibi bilimsel yayın standartlarına uymama eğilimi gösterirler. Temel hedefleri maddi kazançtır ve bilimsel iletişimi bozmaktadırlar (Clark ve Smith, 2015: 1). Tıp alanında yayın yapan yağmacı dergiler, hastalar da dahil olmak üzere giderek daha fazla insan bu tür dergileri okumakta ve sağladıkları bilgilere güvenmektedir. Sonuç olarak, yağmacı dergiler tıp biliminin bütünlüğü için ciddi bir tehdittir ve bilim adamlarının, hekimlerin ve hatta hastaların bu sorunun farkında olması çok önemlidir (Richtig vd., 2018: 1441).

Binlerce akademik dergi kaliteyi hedeflememektedir. Öncelikle yazarlardan ücret almak için ücret almayı amaçlamaktadırlar. Bu 'yırtıcı' dergiler şüpheli pazarlama planları sergilemekte, gevşek veya var olmayan hakemli inceleme prosedürlerini takip etmekte ve bilimsel titizlik veya şeffaflık sağlamada başarısız olmaktadır (Sorokowski vd., 2017: 481).

4. YAVAŞ BİLİM

Son yıllarda bilim insanları tarafından “yavaş bilim” terimi ortaya atıldı. ‘Yavaş Bilim’ terimi 20.yy sonlarından 21.yy başlarına kadar bilim dünyası tarafından konuşulan konulardan olmuştur ve Isabelle Stengers tarafından 2018 yılında yayınlanan “Another Science is Possible” adlı kitapta popülerite kazanmıştır (Garfield, 1990; Stengers, 2018).

Gelişmekte olan “yavaş bilim” hareketinin savunucularına göre, akademik hayatın giderek artan yoğun temposu, araştırmacıların ürettiği bilimin kalitesini tehdit ediyor. Yorgun bilim adamları, fon sağlayan kurumları etkilemek için yeterli makaleyi ortaya çıkarmakla uğraşırken ve zamanlarının çoğunu formları doldurmak ve giderek daha zor olan hibe parasının peşinden koşmak için harcadıkça, büyük bilimsel sorular üzerinde düşünmek için yeterince zaman kalmıyor (McCabe, 2012).

Almanya'nın Berlin şehrinde 2010 yılında bir grup bilim insanı tarafından Yavaş Bilim Akademisi kurulmuş ve bu bilim insanları bir manifesto yayınlamışlardır. (The Slow Science Academy). Bu manifestoda

Bizi yanlış anlamayın- 21. yüzyılın başlarındaki hızlandırılmış bilime evet diyoruz. Hakemli dergi yayınlarının sürekli akışına ve etkilerine evet diyoruz; bilim bloglarına ve medya & PR gereksinimlerine evet diyoruz; tüm disiplinlerde artan uzmanlaşmaya ve çeşitlenmeye evet diyoruz. Ayrıca sağlık hizmetlerine ve gelecekteki refaha geri besleme araştırmalarına da evet diyoruz. Hepimiz de bu oyunun içindeyiz. Ancak, bunların hepsinin olamayacağını savunuyoruz. Bilim düşünmek için zamana ihtiyaç duyar. Bilimin okumak ve başarısız olmak için zamana ihtiyacı vardır. Bilim her zaman şu anda ne olabileceğini bilmiyor. Bilim, sarsıntılı hareketler ve öngörülemeyen ileri sıçramalarla istikrarsız bir şekilde gelişir- ancak aynı zamanda, yer olması gereken ve adaletin yerine getirilmesi gereken çok yavaş bir zaman ölçeğinde sürünür. Yavaş bilim, yüzlerce yıldır akla gelebilecek tek bilimdi; Bugün, yeniden canlanmayı hak ettiğini ve korunmaya ihtiyacı olduğunu savunuyoruz. Toplum bilim adamlarına ihtiyaç duydukları zamanı vermeli, ama daha da önemlisi, bilim adamları zaman ayırmalıdır. Düşünmek için zamana ihtiyacımız var. Sindirim için zamana ihtiyacımız var. Birbirimizi yanlış anlamak için zamana ihtiyacımız var, özellikle de beşeri bilimler ve doğa bilimleri arasındaki yitik diyalogu teşvik ederken. Size sürekli olarak bilimimizin ne anlama geldiğini söyleyemeyiz ne işe yarayacak; çünkü henüz bilmiyoruz. Bilimin zamana ihtiyacı vardır.

Yayınla ya da yok ol kültürünün ortaya çıkışı, çeşitli disiplinlerdeki akademisyenler tarafından tartışıldı ve eleştirildi. Yayın baskısı açıkça görünür hale geldi ve bir dizi uygulamada somutlaştı. Zamanla bilim insanların ve üniversitelerin yayın ve alıntılar açısından üretkenliği, bireysel ve örgütsel ödüllerin belirleyicisi olarak daha önemli hale geldi. Yayını teşvik etmek için önemli bireysel nakit ikramiyeler getirildi ve bu uygulama, özellikle Çin ve Güney Kore gibi gelişmekte olan ekonomilerde son 10 yılda önemli ölçüde arttı (Dalen ve Henkens, 2012:1287).

Bilimsel yayın, bilimsel çaba için son derece önemlidir. Bununla birlikte, bilim insanlarını esas olarak yayınlarına göre ödüllendirmenin, dikkatsiz ve hileli davranışların gelişmesine izin veren sapkın bir teşvik yarattığına dair kaygıları var. Bu, potansiyel olarak birkaç alanda yeniden üretilebilirlik krizini şiddetlendiriyor ve bilimi ve halkın bilimsel bulgulara olan güvenini baltalama riski taşıyor (Grimes vd., 2018: 1).

Yavaş bilim, genel hatlarıyla, mütevazı, küresel ve esas olarak sanal bir akademik yeraltı hareketi olarak kabul edilebilir. Açıkça ana akım değildir. Aksine, yoğunlaştırma ve araçsal rasyonalite tarafından yönlendirilen akademik çalışmanın değişen doğasına yönelik eleştirileri kavramsallaştırmanın alternatif bir yoludur. Akademik zihinlerin ve bedenlerin kolonizasyonu ve akademik yaşam tarzının McDonaldlaştırılmasına sürdürülebilir bir alternatif formüle eder (Salo ve Heikkinen, 2018:87-88).

Bu “Yayınla ya da Yok Ol” sendromu nereden geldi? Artık çoğu üniversitenin atanma, görev süresi veya terfi için uygulanacak ayrıntılı bir değerlendirme tablosu vardır. Hatta bazı üniversiteler, personel maaşlarını yıllık performanslarına göre ayarlar. Bu performans daha çok öğretim, araştırma ve (akademik, bilimsel ve toplumsal) hizmet düzeylerinde ölçülmektedir. Hükümetler, çıktı ilkesini, üniversitelerinin her birine belirli miktarda sübvansiyon tahsis etmek için bir anahtar olarak kullanmaya

ve üniversiteler aynı prensibi kendi akademik kadrolarına da uygulamaya başladılar (Colpaert, 2012: 384).

Literatürde giderek artan miktarda güvenilir, manipüle edilmiş ve tamamen sahte sonuçlar ortaya çıktığı için bir bilimde bir sorun var. Burada bunun, akademiye kullanılan ücret yapısının ve değerlendirme sisteminin doğrudan bir sonucu olduğunu ve işe alma, terfi ve finansman kriterlerini değiştirerek çözülebilecektir. (Kun, 2018:1). Yayın sayılarındaki bu denli artışın nedeni performans değerlendirme sistemlerindeki kriterler, maddi gelir ve terfi gibi nedenler sayılabilir.

“Yayınla ya da yok ol” paradigması, akademik arenalarda yükselmek ve akademik merdivenlerin üzerinde kalmak için hızlı bir şekilde yayınlamak için yaşanan baskıyı kapsar. Nadiren yayın yapan bilim insanları, kariyer beklentileri söz konusu olduğunda dezavantajlı olma durumuna düşebilmektedirler. Ne yazık ki, bilim insanlarının ne sıklıkla yayın yaptığını değerlendirmek, yayınların ne kadar önemli ve etkili olduğundan çok daha kolaydır (Erren, Shaw ve Morfeld, 2016:1432). Yavaş bilimin ardındaki ana düşünce, yayınla ya da yok ol politikasını takip etmek yerine düşünmeye daha fazla zaman ayırmaya çalışmaktır.

Yavaş bilim, araştırmanın sağlamlığı, şeffaflığı ve tekrarlanabilirliği ile ilgili endişeleri gidermeyi, israfi azaltmayı ve nihayetinde odağı nicelikten çıktılarının kalitesine kaydırmayı amaçlamaktadır (Pownall ve Hoerst, 2022).

Frith son yıllarda artan yayın sayılarının artışıyla ilgili düşüncelerini şu biçimde açıklamıştır: “Charlie Chaplin’in Modern Times filmi ilk gördüğümü çok iyi hatırlıyorum. Bu filmde, makine benzeri işçiler, saçmalık noktasına kadar gitgide daha hızlı çalışmaya zorlanıyor. O zaman kendimi akademiye garip bir şekilde benzer bir konumda bulacağımı bilmiyordum. Son 50 yılda, 'hızlandırmak' için artan baskıyı ve bunu yapmak için artan araçları deneyimledim. Eskiden bir düğmeye tıklayarak verileri analiz edebilmenize şaşırdım. Şimdi bir tıklamayla veri toplayabilmenize şaşırdım. Belki de en şaşırtıcı olanı, her yıl yayınlanan makale sayısındaki amansız artıştır. Bu artışın bir kısmı basitçe daha fazla araştırmacı olduğu için, ancak bireysel araştırmacılar da çıktılarını önemli ölçüde artırdı. Fakat neredeyse hiç kimsenin orijinal çalışmaları okumaya vakti yoktur (2020:1)”.

Mevcut akademik sistem niceliği nitelikten çok teşvik etmekte, hızlı ilerleyen bilimi ödüllendirmekte ve bu profile uymayan bilim insanlarını dışlamaktadır. 'Yayınla ya da yok ol' kültüründe, genç akademisyenlerin, özellikle de kalıcı pozisyonlar için rekabet edenlerin, yüksek etkili dergilerde sık sık yayın yapması bekleniyor (Leite ve Diele-Viegas, 2021:409). Devlet finansmanı için rekabet etmek için, Çin üniversiteleri, en azından araştırma merkezli olanlar, şimdi araştırma aktif personeline Science Citation Index (SCI) ve Social Science Citation Index'te (SSCI) yer alan dergilerde yayın yapmaları için büyük baskı uyguluyor. Bu tür yayınlar, üniversitelerin araştırma gücünün bir göstergesi olarak kabul edilmiş ve lig tablolarındaki sıralamaları ile yakından ilgili olmuştur. Çin üniversitelerinin çeşitli değerlendirme ve teşvik politikaları uygulamaya koymasının bir sonucu olarak artık kampüslerde sözde bir “yayınla ya da yok ol” akademik kültürü ortaya çıkıyor. Kültür, özellikle genç öğretim üyelerini etkiler. Bu genç bilginlerin yayınladığı makalelerin sayısı genellikle kariyer yollarını belirler (Tian vd., 2016: 1).

Yayınların fazlalığı haklı değildir ve kişisel tanıtım için ve hatta bilimin ilerlemesi için pek çok bağlamda gerekli bile değildir. Bu nedenle, bilimsel dergilerin mevcut rolü, amacının yanıltıcı olabileceğinden oldukça şüphelidir. Çok sayıda makale yayınlanıyor ama okunmuyor çünkü amaç esas olarak “yayınlamak için yayınla” ya da sadece yayın yapmak için yayın yapmaktır. Bilimsel iletişimi geliştirmeye yönelik standart düzeltme aracı olan akran değerlendirmesi yeterince işlev göremez ve toplumun bilimsel girişime olan güvenini sarsan önyargılar ve sapkınlıklar ortaya atılır. Bilimsel bilgi dünyasında karanlık bir manzara ortaya çıkıyor ve bizi mevcut durumunu sorgulamaya ve iyileştirmeye zorluyor (Fernandez-Cano, 2021: 3673). Akademiye "yayınla ya da yok ol" ifadesi yaygın bir kültürden daha fazlasıdır; acı bir gerçeği yansıtır. Akademisyenlerin kariyerlerini ilerletmek için araştırma bulgularını akademik dergilerde yayınlamaları konusunda büyük bir baskı altında oldukları bir gerçek.

Bilimsel yayınlar genellikle akademik performans için önemli bir ölçüm olarak kabul edilir. Bu baskı da akademisyenlerin makalelerini dergilere göndermeleri için büyük bir teşvik sağlıyor. Sonuç olarak, akademik makalelerin düşük kaliteli dergilerde yayınlanabilmesindeki görece kolaylık göz önüne alındığında, son zamanlarda akademik makalelerin yayınlanmasının akademik toplulukta ilerleme için evrensel ölçüt olup olmayacağına büyük ilgi gösterilmiştir. Yayınla ya da yok ol olarak anılan bu politikanın uygulanması, çağdaş akademisyenler arasında, coşkudan öfkeye değişen, ani ve bazen şaşkıncu tepkiler üretir. Destekleyenler bunu kariyer gelişimi için bir fırsat olarak görürken, muhalifler araştırma makalelerinin kötüleşen kalitesini gerekçe göstererek anlaşmazlıklarını dile getiriyorlar. Her iki taraftaki duyguların derinliği, genellikle hangi politikaların iki taraf arasında anlamlı bir uzlaşmaya yol açtığını merak ederek, politika yapımcıları bir çıkmazda bırakır (Eshcanov vd., 2021: 1).

Türkiye’de ise yayın sayıları yıllara göre artış gösterdi. Örneğin; 2000 yılından bu yana yüksek lisans, doktora, sanatta yeterlilik, tıpta uzmanlık, tıpta yan dal uzmanlık, dış hekimliği uzmanlık, tezleri dahil olmak üzere yayınlanan tezler üniversite, akademisyen ve öğrenci sayılarının artmasıyla kademeli olarak artmıştır. (YÖK, 2022).

Tablo 1. Türkiye’de Yıllara Göre Tez Sayıları (YÖK, 2022).

2000	9722
2001	12400
2002	14455
2003	14995
2004	16553
2005	17653
2006	20505
2007	20046
2008	20004
2009	21951
2010	28095
2011	25321
2012	23452
2013	25502
2014	28460
2015	30591
2016	31576
2017	36389
2018	42304

2019	75934
2020	40312
2021	47066

2000'li yıllardan bu yana ülkemizde üretilen tez sayısı, 2008, 2011, 2012 ve 2020 yılları hariç sürekli artmaktadır. Bu artışın sebebi, yeni bölümlerin, ana bilim dallarının, enstitülerin ve üniversitelerin açılmış olmasıdır. Ancak, tez sayısındaki bu kadar büyük artış, bir sorunu da beraberinde getirmiştir: Üretilen tezlerin niteliği sorgulanmalı ve bilimsel yararlılığı ortaya konulmalıdır. Tezlerin incelenmesi, kullanılan yöntem ve tekniklerin doğrulanması ve özgünlüğünün araştırılması önemli bir konudur.

5. SONUÇ

Dünya bilimsel gelişmeleri, toplumların ihtiyaçlarıyla birlikte şekillenmiştir ve bilimsel devrimler yıllar boyunca devam etmiştir. Sanayi devriminin tüm ülkelere yayılması 19. yüzyılda gerçekleşti ve 20. yüzyılda teknolojik devrim, kapitalizm ve merkantilizmin devlet politikaları haline gelmesiyle birlikte nitelikli iş gücü ihtiyacı doğdu. Bu durum toplumda demokratikleşme ve eğitimleşme eğilimlerinin artmasına neden oldu. Eğitimin toplumun her alanına yayılması, bilim ve toplum yararına çalışan kişiler tarafından yayın sayılarının artmasına da neden oldu.

Son yıllarda, kişiler, kurumlar ve araştırmacılar tarafından üretilen yayın sayısı inanılmaz derecede arttı (Altbach ve Wit, 2018). Ancak son yıllarda yavaş bilim "slow science" hareketi de doğdu. Bu hareket, araştırmacıların hızlı ve sürekli bilim üretmelerinden ziyade bilgiyi anlamalarını, farkına varmalarını ve benimsemelerini savunuyor. Yavaş bilim yaklaşımı, bilimde kaliteyi ve özgünlüğü artırmayı ve araştırmaların daha fazla düşünsel çaba gerektirerek bilim üretmelerini savunan bir görüştür.

Belli tür araştırmaların yapılması haftalar, aylar ve hatta yıllar alabilir. Yapacağımız araştırmada kullanacağımız kaynakları bile tamamen tarayarak bulmak uzun zaman alabilir. Tezimizi savunduğumuz araştırmada, kaynaklardan "kes-kopyala-yapıştır" yöntemi yerine, çalışmayı tamamen inceleyerek ve özümseyerek düşünmek, daha sistemli, kapsamlı ve nitelikli bir çalışma ortaya çıkarabilir. Yayın süreçlerindeki şeffaflık, öne sürülen tezlerin temellendirilmesi, yapılan çalışmaların tekrara düşmeden farklı fikirler sunması ve yayınların yayımlandıktan sonra uygulamaya dökülerek işlerlik kazandırılması sağlanabilir.

Yavaş bilim konusu şu anda güncelliği korurken, tartışmalar da devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akness, D. W., Langfeldt, L., Wouters, P. (2019). "Citations, Citation Indicators, and Research Quality: An Overview of Basic Concepts and Theories", SAGE Open, January-March. <https://doi.org/10.1177/2158244019829575>
- Al, U., Tonta, Y. (2022). "Araştırma Değerlendirme ve Teşvik Sistemlerinin Akademisyenlerin Rant Kollama Davranışları Üzerindeki Etkileri: Bir Keşfedici Örnek Olay Araştırması", Bilgi Dünyası, 23(1), 23-47. <https://doi.org/10.15612/BD.2022.670>
- Alonso, S., Cabrerizo, F.J., Herrera-Viedma, E., Herrercac, F. (2009). "H-Index: A Review Focused in its Variants, Computation and Standardization for Different Scientific Fields", Journal of Informetrics, 3, 273–289. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2009.04.001>

- Altbach, P. G., Wit, H. (2018). Too Much Academic Research is being Published, <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20180905095203579>. (Erişim Tarihi: 1 Eylül 2022).
- Aydın, H. (2002). “İslam Dünyasında Bilim ve Felsefe: Yükseliş ve Duraklama”, Bilim ve Ütopya Sayı 94-95. https://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/hasan_aydin_islam_dunyasi_bilim_felsefe_yuselis_duraklama.pdf
- Britannica. (2022). “Science”, <https://www.britannica.com/science/science> (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2022).
- Clark, J., Smith, R. (2015). “Firm Action Needed on Predatory Journals”, BMJ, 350 (210), 1-2. <https://doi.org/10.1136/bmj.h210>
- Crespo, N. and Simoes, N. (2019). “Publication Performance Through the Lens of the h-index: How Can We Solve the Problem of the Ties?” Social Science Quarterly, 100(6). <https://doi.org/10.1111/ssqu.12696>
- Colpaert, J. (2012). “The “Publish and Perish” syndrome”, Computer Assisted Language Learning, 25(5), 383-391. <https://doi.org/10.1080/09588221.2012.735101>
- Çelik, F., Özgür, H. (2019). “Aydınlanma, Karşı Aydınlanma ve Karşı Devrim Kavramlarına Kısa Bir Bakış”, Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR), 5 (2), 79-89. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/934940>
- Dalen, H. P. v., Henkens, K. (2012). “Intended and unintended consequences of a publish-or-perish culture: A worldwide survey”, Journal of the American Society for Information Science and Technology, 63(7), 1282–1293. <https://doi.org/10.1002/asi.22636>
- Demir, S. B. (2018). “Pros and cons of the new financial support policy for Turkish researchers”, Scientometrics, 116, 2053–2068. <https://doi.org/10.1007/s11192-018-2833-4>
- Erdoğan, E. (2016). “Bilimin Doğuşunu Tarihsel Süreklilik İçerisinde İrdeleme”, Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 6 (3), 165-173. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/643785>
- Ergün, M. (2013). “Felsefeye giriş (bilim felsefesi)”, Yayınlanmamış ders notları. <https://docplayer.biz.tr/23806792-Bilim-felsefesi-prof-dr-mustafa-ergun-felsefeye-giris-bilim-felsefesi-1-prof-dr-mustafa-ergun-a-bilim-ve-felsefe.html> . (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2022).
- Erren T. C., Shaw, D. M., Morfeld, P. (2016). “Analyzing the Publish-or-Perish Paradigm with Game Theory: The Prisoner’s Dilemma and a Possible Escape”, Science and Engineering Ethics, 22, 1431–1446. <https://doi.org/10.1007/s11948-015-9701-x>
- Eshchanov, B., Abduraimov, K., Ibragimova, M. ve Eshchanov, R. (2021). “Efficiency of “publish or perish” policy—Some considerations based on the Uzbekistan experience”, Publications, 9 (3), 33, 1-20. <https://doi.org/10.3390/publications9030033>
- Fernández-Cano, A. (2021). “Letter to the Editor: publish, publish ... cursed!”, Scientometrics, 126, 3673-3682. <https://doi.org/10.1007/s11192-020-03833-7>
- Franzoni, C., Scellato, G., Stephan, P. (2011). “Changing Incentives to Publish”, Science, 333 (6043), 702-703. <https://doi.org/10.1126/science.1197286>
- Frith, U. (2020). “Fast Lane to Slow Science. Trends in Cognitive Sciences”, Trends in Cognitive Sciences, 24 (1), 1-2. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2019.10.007>

- Garfield, E. (1990). "Fast Science vs. Slow Science, or Slow and Steady Wins the Race", *The Scientist*, 4 (18): 14, 380-381.
- Grimes, D. R., Bauch, C. T., Ioannisi, J. P. A. (2018). "Modelling science trustworthiness under publish or perish pressure", *Royal Society Open Science*, 5 (171511). <http://dx.doi.org/10.1098/rsos.171511>
- Hogendijk, J. P., Sabra, A. I. (2003). *The Enterprise of Science in Islam: New Perspectives.*, London: The MIT Press.
- Jarus, O., Szalay, J. (2022). *The Renaissance: The 'Rebirth' of science & culture.* <https://www.livescience.com/55230-renaissance.html#section-what-is-the-renaissance> (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2022).
- Kun, A. (2018). "Publish and Who Should Perish: You or Science?", *Publications*, 6(2): 18, 1-16. <https://doi.org/10.3390/publications6020018>
- Lee, B. (2012). "Publish or perish: The myth and reality of academic publishing", *Language Teaching*, 47 (2), 250-261. <https://doi.org/10.1017/S0261444811000504>
- Leite, L., Diele-Viegas, L.M. (2021) "Juggling Slow and Fast Science", *Nature Human Behaviour*, 5, 409. <https://doi.org/10.1038/s41562-021-01080-1>
- Mason, S. F. (2001). *Bilimlerin Tarihi, çeviren Umur Daybelge.* Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı.
- Mccabe, D. (2012). *The Slow Science Movement*, <https://www.universityaffairs.ca/features/feature-article/the-slow-science-movement/>. (Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2022).
- Poincare, H. (1914). *Science and Method.* New York: Dover Publications.
- Pownall, M., Hoerst C. (2022). *Slow Science in Scholarly Critique.* *The Psychologist*, 35 (2). <https://www.bps.org.uk/psychologist/slow-science-scholarly-critique>. (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2022).
- Raan, A. (1999). "Advanced Bibliometric methods for the evaluation of Universities", *Scientometrics*, 45 (3), 417-423. <https://doi.org/10.1007/BF02457601>
- Repanovici, A. (2011), "Measuring the visibility of the university's scientific production through scientometric methods: An exploratory study at the Transilvania University of Brasov, Romania", *Performance Measurement and Metrics*, 12 (2), 106-117. <https://doi.org/10.1108/14678041111149345>
- Richtig, G., Berger, M., Lange-Asschenfeldt, B., Richtig, E. (2018). "Problems and Challenges of Predatory Journals", *Journal of the European Academy of Dermatology and Venereology*, 32, 1441-1449. <https://doi.org/10.1111/jdv.15039>
- Salo, P., Heikkine, H. L. T. (2018). "Slow Science: Research and Teaching for Sustainable Praxis", *Confero Essays on Education Philosophy and Politics*, 6(1), 87-111. <https://doi.org/10.3384/confero.2001-4562.181130>
- Sapiee, R., Bakar, O. (2022). "Scientific History in Pre-Modern Civilizations: A Critical Review", *Al-Hhजारah: Journal of the International of Institute of Islamic Thought and Civilization (ISTAC)*, 27 (2), 351 – 369. <https://journals.iium.edu.my/shajarah/index.php/shaj/article/view/1501>
- Sorokowski, P., Kulczycki, E., Sorokowska, A., Pisanski, K. (2017). "Predatory Journals Recruit Fake Editor", *Nature*, 543, 481–483. <https://doi.org/10.1038/543481a>
- Stengers, I. (2018). *Another Science is Possible : A Manifesto for Slow Science*, Cambridge: Polity Press.

- The Slow Science Academy. (2010). The Slow Science Manifesto, <http://slow-science.org/>. (Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2022).
- Tian, M., Su, Y., Ru, X. (2016). “Perish or Publish in China: Pressures on Young Chinese Scholars to Publish in Internationally Indexed Journals”, *Publications*, 4(9), 1-16. <https://doi.org/10.3390/publications4020009>
- Tonta, Y. (2014). “Use and Misuse of Bibliometric Measures for Assessment of Academic Performance, Tenure and Publication Support”, *Metrics 2014: Workshop on Informetric and Scientometric Research (SIG/MET)*. 77th Annual Meeting of the Association for Information Science and Technology, October 31-November 5, 2014, Seattle, WA, 1-9.
- Topdemir, H. G., Unat, Y. (2021). *Bilim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Unat, Y. (2012). *Bilimsel Bilginin Ortaya Çıkışı ve İlk Uygarlıklarda Bilim*. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/52703> (Erişim Tarihi: 3 Kasım 2022)
- UNESCO. Science for Society, <https://en.unesco.org/themes/science-society#:~:text=Science%20generates%20solutions%20for%20everyday,most%20important%20channels%20of%20knowledge>. (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2022)
- Violatti, C. (2013). “Ancient Greek Science”, https://www.worldhistory.org/Greek_Science/. (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2022).
- Wilson, E. O. (1999). *Consilience : the unity of knowledge*. New York : Vintage Books/Random House
- Yeung, A.W.K., Ho, Y-S. (2019) “Highly cited dental articles and their authors: An evaluation of publication and citation characteristics”, *Journal of Investigative and Clinical Dentistry*, 10(4), 1-8. <https://doi.org/10.1111/jicd.12462>
- Yıldırım, C. (1995). *Bilimin Gelişim Süreci: Antik Çağda Bilim*. <https://bilimveutopya.com.tr/bilimin-gelisim-sureci-antik-cagda-bilim> (Erişim Tarihi: 4 Kasım 2022).
- Yıldırım, C. (2005). *Bilim Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- YÖK Ulusal Tez Merkezi. (2022). *Yıllara Göre Tez İstatistikleri*, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/IstatistikBilgiler?islem=2>. (Erişim Tarihi: 10 Eylül 2022).
- Zealani, K. (2015). “Philosophy of science actualization for Islamic science development Philosophical study on an epistemological framework for Islamic sciences”, *Pacific Science Review B: Humanities and Social Sciences*, 1 (3), 109 – 113. <https://doi.org/10.1016/j.psrb.2016.06.004>